

שנתון
החברה הערבית
בישראל
السنوي للمجتمع
العربي في
إسرائيل
2024

מוחמד ח'לאילה | אריק רודניצקי

- טיוטה -

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

שנתון
החברה הערבית
בישראל
السنوي للمجتمع
العربي في
إسرائيل
2024

מוחמד ח'לאילה | אריק רודניצקי

- טיוטה -

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

תוכן עניינים

הקדמה 5

פרק א: דמוגרפיה 6

פרק ב: איכות חיים ורמת חיים 22

פרק ג: תעסוקה ושכר 67

פרק ד: חינוך והשכלה גבוהה 105

הקדמה

שנתון החברה הערבית בישראל הוא יוזמה מחקרית המבקשת להנגיש ידע אמין, מקיף ושיטתי על מצבה של החברה הערבית בישראל. בשנתו השלישית, השנתון ממשיך את הפרויקט שהחל 2021, ומעמיק את התשתית האמפירית, מסד הנתונים והגישה הפרשנית הנדרשים להבנת התמורות והאתגרים הניצבים בפני האוכלוסייה הערבית – הן בהשוואה לחברה היהודית בישראל והן מתוך התבוננות פנימית במרקם העדין של מגוון הקבוצות והמעמדות שבתוכה.

השנתון כולל ארבעה פרקים המציגים תמונת מצב רב-ממדית של החברה הערבית בתחומי דמוגרפיה, איכות ורמת חיים, תעסוקה ושכר, חינוך והשכלה גבוהה. דרך תיאורים כמותיים, ניתוחים השוואתיים ומעקב אחר מגמות לאורך זמן, ניתן להבחין בתהליכים עמוקים של שינוי, תנודות ואי-שוויון, כמו גם בדפוסים מעוררי תקווה של מוביליות, השתלבות ויוזמה. לצד זאת, מתחדדת גם ההכרה בשבריריות של חלקים מהמרקם החברתי, ובאי-הוודאות הקיומית האופפת רבים מאזרחי החברה הערבית – במיוחד בעת הזו.

השנה, יותר מבעבר, נדרשת התבוננות מפוכחת על עוצמת השבר והמשבר. האתגרים הרבים העומדים בפני החברה הערבית בישראל מתחדדים על רקע דיון ציבורי גובר בשאלות של שוויון, השתתפות פוליטית ויחסי המדינה עם אזרחיה הערבים. במקביל, אלימות המשתוללת פורמת את החברה מבפנים, מחלישה את רשתות הביטחון הקהילתיות ומפגיעה במוסדות הפוליטיים והמוניציפליים. מצבם של אזרחים ערבים רבים כיום תלוי על בלימה, ומה שבעבר נראה יציב, איתן או מובן מאליו – מתערער ומתמוסס.

דווקא בעידן של הצפה במידע, שנתון זה שואף להציע לא רק נתונים, אלא עיבוד שיטתי, ניתוח מושכל, ופרשנות קונטקסטואלית. באמצעות הצלבה של מקורות והצגת שונות תוך-קבוצתית לצד מגמות רוחב, השנתון מאפשר הבנה עמוקה ומורכבת יותר של המציאות. יתרונו המרכזי טמון בכך שהוא אינו מסתפק בהצגת תמונת מצב, אלא משרטט קווים להבנה דינמית של התהליכים בעודם מתהווים. כאמור, בצד הנתונים המפורטים שמציג השנתון – נדרש גם מבט רפלקטיבי. מדידה איננה פעולה ניטרלית גם אם היא אובייקטיבית. במילים אחרות, היא מגלמת בתוכה פרשנות, בחירה ערכית ושאיפה לעיצוב עתיד. לכן אנו מקפידים לשלב בין הצגת נתונים סטטיסטיים לבין דיון פרשני קונטקסטואלי, המדגיש הבדלים הנגזרים מתוך השונות הסוציו-דמוגרפית של החברה הערבית.

השנתון פונה לדרג מעצבי מדיניות, וכן לנשות ואנשי אקדמיה, תקשורת, חברה אזרחית ולציבור הרחב, במטרה לעורר מחשבה, לשמש תשתית לעיצוב מדיניות רגישה ורלוונטית, ולא פחות חשוב – לתעד ולשמר את הקול והסיפור של חברה הנמצאת בנקודת צומת היסטורית, תרבותית ופוליטית.

אנו מקווים שהשנתון יתרום להבנה עמוקה יותר של החברה הערבית בישראל ויסייע לקידום שוויון וכבוד הדדי, וכן תיקון תחלואות פוליטיות וחברתיות.

העורכים

פרק א: דמוגרפיה

גודל האוכלוסייה

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בסוף שנת 2023 מנתה אוכלוסיית ישראל כ- 9.9 מיליון נפש, 20.9% מהם – כמעט 2.1 מיליון נפש – ערבים (מוסלמים, נוצרים ודרוזים). במספר זה נכללים כ-391 אלף תושבים ערבים בעיר ירושלים אשר ברובם המכריע לא מחזיקים באזרחות ישראלית אלא מוגדרים "תושבי קבע". אחד ההבדלים העיקריים בין מעמדו של אזרח לבין מעמד של תושב קבע הוא שהאחרון אינו רשאי להצביע בבחירות הכלליות לכנסת, אלא רק בבחירות לרשויות המקומיות, ואילו אזרח יכול להצביע בבחירות הכלליות לכנסת ובבחירות לרשויות המקומיות.

על פי נתוני מכון ירושלים למחקרי מדיניות, בסוף 2023 רק 25 אלף מהתושבים הערבים בירושלים החזיקו באזרחות ישראלית, מהם 20 אלף במזרח העיר וכ-5,000 במערבה.¹ מכאן שבסוף 2023, מנינם של האזרחים הערבים בישראל עמד על כ-1.7 מיליון נפש, שהם כ-17.2% מאוכלוסיית המדינה.

לוח א/1: אוכלוסיית ישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, סוף 2023 (באלפים וב-%)

קבוצת אוכלוסייה	גודל האוכלוסייה	שיעור באוכלוסיית המדינה
יהודים	7,153.0	72.1%
ערבים	2,067.3	20.9%
מהם ערבים אזרחי ישראל	1,700.6	17.2%
אחרים ²	478.8	4.8%
זרים	215.6	2.2%
סך הכול	9,914.7	100.0%

מקור: עיבוד נתונים מחדר המחקר של הלמ"ס, 2024, הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.1.

עם קום המדינה עמד מנינה של האוכלוסייה הערבית בה על 160 אלף נפש, 13.6% מכלל אוכלוסיית המדינה באותם ימים. שיעורה של האוכלוסייה הערבית בכלל אוכלוסיית המדינה ידע תנודות לא מעטות לאורך השנים. בעשור הראשון לקום המדינה ירד שיעורה של האוכלוסייה הערבית במידה ניכרת בשל הגידול החד בשיעורה של האוכלוסייה היהודית בארץ בעקבות גלי העלייה ההמונית. לאחר מלחמת ששת הימים, ב-1967, ובעקבות הכללת התושבים הערבים במזרח העיר ירושלים בסטטיסטיקה הרשמית של מדינת ישראל, עלה שיעורה של האוכלוסייה הערבית ל-14.1%. שיעור זה עלה בהתמדה והגיע בשלהי שנות ה-80 ל-18% מכלל אוכלוסיית המדינה. במחצית הראשונה של שנות ה-90, עקב גלי עלייה של יהודים ממדינות ברית המועצות לשעבר, קטן משקלה של האוכלוסייה הערבית קמעא, אולם מאז הוא מוסיף לעלות בהתמדה. כיום חמישית מאוכלוסיית המדינה היא ערבית.

¹ מידע שנמסר לעורכי המחקר ממכון ירושלים למחקרי מדיניות, נובמבר 2024.

² בקטגוריה "אחרים" נכללים נוצרים לא ערבים וחסרי סיווג דת.

לוח א/2: האוכלוסייה הערבית בישראל, שנים נבחרות, כולל מזרח ירושלים (באלפים וב-%)

שנה	אוכלוסייה ערבית בסוף השנה	שיעור הערבים באוכלוסיית המדינה
1949	160.0	13.6%
1957	213.2	10.8%
1961 (מפקד האוכלוסין)	252.5	11.3%
1966	312.5	11.8%
1967	392.7	14.1%
1972 (מפקד האוכלוסין)	472.2	14.6%
1983 (מפקד האוכלוסין)	706.1	17.1%
1990	875.0	18.1%
1995 (מפקד האוכלוסין)	1,004.9	17.9%
2000	1,188.7	18.7%
2008 (מפקד האוכלוסין)	1,499.9	20.2%
2023	2,067.3	20.9%

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.1.

התפלגות אוכלוסיית האזרחים הערבים לפי האזור הגאוגרפי

במחקר האקדמי אודות החברה הערבית נהוג להבחין בחמישה אזורים גאוגרפיים עיקריים שבהם מתגוררים תושבים ערבים בעלי אזרחות ישראלית: צפון הארץ, אזור המשולש, הנגב, הערים המערבות ואזור ירושלים (לרבות הכפרים הערביים השוכנים בסמיכות לעיר ירושלים, אך ללא השכונות הערביות במזרח העיר ירושלים). לכך מצטרפת קטגוריה נוספת של אזרחים ערבים המתגוררים במגוון יישובים ברחבי הארץ, בעיקר בערים גדולות, שהרוב המכריע של אוכלוסייתן יהודית.

החלוקה להלן אינה חופפת את החלוקה המקובלת לנפות ומחוזות של הלמ"ס. הטעם לחלוקה המקובלת במחקר על החברה הערבית הוא בייחוד הדמוגרפי והסוציולוגי של כל אחת מקבוצות האוכלוסייה הערבית המתגוררת באזורים האלה, שנגזר מן ההתפתחות ההיסטורית של כל אחת מהן. נתונים אלו חשובים גם לשם הבנת האוריינטציה הפוליטית של האוכלוסייה הערבית בכללותה.

א. **צפון הארץ.** אזור זה כולל את הגליל, הגולן, העמקים, אזור הכרמל וחוף הכרמל, בו מתגוררת כמעט מחצית אוכלוסיית האזרחים הערבים בישראל. במניין התושבים הערבים באזור הצפון לא נכללים התושבים הערבים בערים המוגדרות ערים מעורבות ובהן עכו, חיפה, נוף הגליל ומעלות-תרשיחא אשר להן קטגוריה נפרדת (ראו להלן).

ב. **אזור המשולש.** המונח "המשולש" אינו משמש בסטטיסטיקה הרשמית של מדינת ישראל, אולם הוא המונח הרווח בשיח המחקרי והפוליטי העוסקים באוכלוסייה הערבית. מונח זה מציין את האזור הגאוגרפי שסופח למדינת ישראל בהסכמי שביתת הנשק בשנת 1949 (הסכמי רודוס). המשולש כולל את היישובים הערבים באזור ואדי עארה ובחלקו המזרחי של אזור השרון, ומתגוררת בו כחמישית מאוכלוסיית האזרחים הערבים במדינה.

ג. **הנגב.** אזור זה כולל את נפת באר שבע, שרוב מכריע של תושביה הערבים הם בדואים. הבדואים בנגב הם כמעט חמישית מאוכלוסיית האזרחים הערבים במדינה וכשליש מכלל אוכלוסיית הנגב. במניין האוכלוסייה הערבית בנגב נכללים תושבים בדואים המתגוררים ביישובי קבע (רשויות מקומיות ויישובים במועצות האזוריות) ותושבים בדואים המתגוררים ביישובים חסרי מעמד מוניציפלי (המכונים בשיח המחקרי "כפרים בלתי מוכרים").

ד. **הערים המעורבות.** לפי הגדרת הלמ"ס, "ערים מעורבות" הן ערים שרוב מכריע של אוכלוסייתן יהודי אך יש בהן מיעוט ניכר של תושבים ערבים. בהגדרה זו נכללות שבע ערים שבהן מתגוררת פחות מעשירית אוכלוסיית אזרחי ישראל הערבים. חמש מהן נחשבות ערים מעורבות "מסורתיות", כלומר, ערים שעוד לפני הקמת המדינה דרו בהן בכפיפה אחת יהודים וערבים, והן עכו, חיפה, יפו, רמלה ולוד. שתי ערים אחרות, נוף הגליל (נצרת עילית) ומעלות-תרשיחא, נעשו יישובים מעורבים לאחר קום המדינה. נוף הגליל (בשמה הקודם "נצרת עילית") הוקמה בשנת 1956, והוכרזה עיר בשנת 1974. היא נהפכה לעיר מעורבת בתהליך הדרגתי, בעקבות התיישבות של אזרחים ערבים (שהגיעו בעיקר מנצרת ומהיישובים הערביים הסמוכים לה) בשכונות מסוימות בעיר. מעלות-תרשיחא נעשתה מועצה מקומית מעורבת בשנת 1963, בעקבות איחוד מעלות (היהודית) עם תרשיחא (הערבית). בשנת 1996 הוכרזה מעלות-תרשיחא עיר.³

ה. **אזור ירושלים.** אזור זה כולל את אוכלוסיית האזרחים הערבים במחוז ירושלים. רובם (65%) מתגוררים בעיר ירושלים עצמה (בשכונות הערביות במערב העיר), והיתר (35%) מתגוררים ביישובים הערביים השוכנים ממערב לעיר.

ו. **שאר חלקי הארץ.** כמה אלפי אזרחים ערבים מתגוררים כיום ביישובים יהודיים בכל רחבי הארץ. תופעת העירוב הדמוגרפי בין יהודים לערבים מאפיינת מרכזים עירוניים גדולים בישראל כגון באר שבע (4.4% ערבים, כ-9,700 נפש בסוף 2023), אילת (5.8% ערבים, כ-3,300 נפש), כרמיאל (5.5% ערבים, כ-2,700 נפש), ערד (6.8% ערבים, כ-2,000 נפש), ונהריה (2.7% ערבים, כ-1,800 נפש).⁴ המניע העיקרי למעבר של תושבים ערבים מיישוביהם המקוריים לערים יהודיות סמוכות הוא היעדר פיתוח של היישובים הערביים, או הצורך להעתיק את מקום המגורים של המשפחה ("רילוקיישן") בשל מקום העבודה של ההורים.⁵

לוח א/3: החברה הערבית בישראל: תפרוסת גיאוגרפית, סוף 2023 (באלפים וב-%)

אזור	גודל האוכלוסייה	שיעור מסך הכול (ב-%)
צפון הארץ	835.0	49.1
המשולש	320.4	18.8
הנגב	305.8	18.0
הערים המעורבות	155.5	9.1
אזור ירושלים	38.5	2.3
שאר חלקי הארץ	45.4	2.7
סך הכול	1,700.6	100.0

מקור: עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

³ על פי הלמ"ס, "עיר מעורבת" היא עיר ששיעור האוכלוסייה הערבית בה עולה על 10% מכלל התושבים. בהגדרה זו נכללות שבע הערים שהוזכרו לעיל, וכן העיר ירושלים, ששיעור התושבים הערבים בה (לרבות מזרח העיר) עומד על 38.1%. עם זאת, שיעור התושבים הערבים המחזיקים באזרחות ישראלית הוא 2.5% בלבד מכלל תושבי העיר (כ-25,000 נפש).

⁴ עיבוד מקובץ נתונים שהועבר למחברים מחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

⁵ לדיון נרחב בתופעה, ראו: מנאל תותרי-ג'ובראן, "ערים מעורבות בהתהוות: בין הפרטי לציבורי." **דין ודברים**, י' (תשע"ז) עמ' 68-17; Nikola Orbach-Yozgof, "Blended cities in Israel." *Israel Affairs*, 27:5 (2021), pp. 984-1004.

התפלגות לפי המעמד המוניציפלי של מקום המגורים

44.5% מהאזרחים הערבים מתגוררים במועצות מקומיות. רובם המכריע מתגוררים ב-67 מועצות מקומיות ערביות, וחלק קטן מתגורר במועצות מקומיות יהודיות ברחבי הארץ. שיעור מעט גדול יותר (45.2%) מתגוררים ביישובים בעלי מעמד מוניציפלי של עיר. רובם מתגוררים ב-14 ערים ערביות, והיתר מתגוררים בשבע הערים המעורבות וכן בערים שהרוב המכריע של אוכלוסייתן יהודית (לרבות ירושלים).

5.7% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים קטנים (כפרים) המשולבים במועצות אזוריות. חלקם הגדול (3%) מתגוררים ב-19 יישובים המשתייכים לארבע מועצות אזוריות שכל יישוביהן ערביים, ו-2.6% מתגוררים ב-28 יישובים ערביים המשתייכים למועצות אזוריות מעורבות שרוב אוכלוסייתן יהודית. שיעור קטן מאוד של אזרחים ערבים (0.1%) מתגוררים בכמה יישובים המשתייכים למועצות אזוריות שכל יישוביהן יהודיים.

4.6% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים חסרי מעמד מוניציפלי הידועים בכינוי "כפרים לא מוכרים". מרביתם תושבי 25 שבטים בדואים בצפון הנגב המתגוררים ב-35 יישובים כפריים חסרי מעמד מוניציפלי.⁶

בסך הכול יש 163 יישובים שכל תושביהם הם ערבים אזרחי ישראל.

לוח א/3 : התפלגות מקום המגורים של האזרחים הערבים, לפי המעמד המוניציפלי של יישוב המגורים (סוף 2023)

המעמד המוניציפלי של היישוב	מניין האזרחים הערבים המתגוררים ביישוב (באלפים)	שיעור מסך הכול
עיר	767.6	45.2%
	548.9 (עיר ערבית)	32.3%
	155.5 (עיר מעורבת)	9.2%
	63.2 (עיר יהודית, כולל ירושלים)	3.7%
מועצה מקומית	757.6	44.5%
	753.3 (מועצה מקומית ערבית)	44.3%
	4.3 (מועצה מקומית יהודית)	0.2%
יישוב במועצה אזורית	97.0	5.7%
	51.2 (מועצות אזוריות שכל יישוביהן ערביים)	3.0%
	44.2 (מועצות אזוריות מעורבות)	2.6%
	1.6 (מועצות אזוריות שכל יישוביהן יהודיים)	0.1%
ללא מעמד מוניציפלי	78.4	4.6%
	76.2 (הנגב)	4.5%
	1.6 (צפון הארץ)	0.1%
	0.6 (אזור המשולש)	...
סך הכול	1,700.6	100.0%

מקור : עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

⁶ להרחבה בסוגיית הכפרים הלא-מוכרים, ראו נסרין חדאד חאגי-יחיא, מוחמד ח'לאילה ואריק רודניצקי, **שנתון החברה הערבית בישראל 2021**, ירושלים : המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022, עמ' 21–22.

לוח א/4 : התפלגות היישובים הערביים בישראל, לפי המעמד המוניציפלי והמיקום הגאוגרפי, סוף 2023

מעמד מוניציפלי	הצפון	המשולש	הנגב	אזור ירושלים	סך הכול
עיר	6	7	1		14
מועצה מקומית	53	7	6	1	67
יישוב במועצה אזורית	29	3	12	3	47
יישוב ללא מעמד מוניציפלי			35		35
סך הכול	88	17	54	4	163

מקור : עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

על פי נתוני הלמ"ס המעודכנים לסוף 2023, שתי הערים הערביות הגדולות ביותר הן נצרת (77.2 אלף תושבים) ורהט (75.7 אלף תושבים). רהט, העיר הבדואית שהוקמה בשנת 1972, היא העיר בעלת האוכלוסייה המוסלמית הגדולה ביותר, שכן כל תושביה הם מוסלמים. מספר התושבים המוסלמים בנצרת הוא כ-57 אלף (73.7% מאוכלוסיית העיר). שתי הערים האלה מקדימות במניין תושביהן בפער ניכר את אום אל-פחם (59.3 אלף), טייבה (46.2 אלף) ושפרעם (43.4 אלף).

במהלך השנים האחרונות העניק משרד הפנים מעמד מוניציפאלי של עיר לשתי מועצות מקומיות ערביות: מע'אר בגליל (2021) וכפר קרע במשולש (2023).

לוח א/5 : אוכלוסיית הערים הערביות בישראל, סוף 2023 (באלפים)

העיר	האזור הגאוגרפי	מספר התושבים (באלפים)
נצרת	הצפון	77.2
רהט	הנגב	75.7
אום אל-פחם	המשולש	59.3
טייבה	המשולש	46.2
שפרעם	הצפון	43.4
טמרה	הצפון	36.3
סחי'ין	הצפון	33.2
באקה אל-ע'רביה	המשולש	30.8
טירה	המשולש	27.2
כפר קאסם	המשולש	27.1
עראבה	הצפון	26.8
קלנסנה	המשולש	24.7
מע'אר	הצפון	23.2
כפר קרע	המשולש	20.6

מקור : עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

התפלגות לפי דת

על פי נתוני הלמ"ס המעודכנים לסוף 2023, מקרב כלל האוכלוסייה בישראל שיעורם של המוסלמים באוכלוסייה הערבית הוא 85.8%, והיתר נחלקים כמעט באופן שווה בין נוצרים (6.9%) לדרוזים (7.3%). נתונים אלו כוללים את התושבים הערבים בירושלים שרובם המכריע מוסלמים (96.6%) ומיעוטם נוצרים (3.4%). כאמור לעיל, רק חלק קטן מהאוכלוסייה הערבית בירושלים (כ-6.4%) מחזיקים באזרחות ישראלית.

לפיכך, בתוך אוכלוסיית האזרחים הערבים בישראל, משקלם היחסי של המוסלמים נמוך קמעא מהנתון לעיל והוא 83.5%, ומשקלם היחסי של הנוצרים ושל הדרוזים גבוה מעט יותר, 7.6% ו-8.9% בהתאמה.⁷

האוכלוסייה הערבית באזור הצפון ובערים המערבות היא הטרוגנית מבחינה דתית. בכמה יישובים עירוניים גדולים באזור מטרופולין נצרת וביישובים גדולים אחרים בצפון הארץ מתגוררים אלה בצד אלה מוסלמים, נוצרים ודרוזים. לעומת זאת, האוכלוסייה הערבית באזור המשולש והנגב היא הומוגנית, וכולה מוסלמית.

משחר הקמת המדינה היו המוסלמים הרוב המכריע באוכלוסייה הערבית אולם לאורך השנים התחוללו תמורות דרמטיות במשקלן היחסי של כל אחת משלוש הדתות. לאורך שבעה עשורים עלה שיעורם של המוסלמים באוכלוסיית האזרחים הערבים בעקביות, מ-69.7% בשנת 1949 ל-83.5% בסוף שנת 2023. בפרק זמן זה ירד שיעורם של הנוצרים לשליש משיעורם בראשית ימי המדינה, מ-21.2% בשנת 1949 ל-7.6% בלבד בסוף 2023. שיעורם של הדרוזים בחברה הערבית לא השתנה: 9.1% בשנת 1949, ושיעור דומה ב-2023. הסיבה העיקרית לגידול במשקלה היחסי של העדה המוסלמית בתוך החברה הערבית היא שיעורי פריון גבוהים במיוחד בקרב נשים מוסלמיות, ובעיקר בקרב החברה הבדואית בנגב, בצד ירידה מתמשכת בשיעורי הפריון בקרב נשים נוצריות ודרוזיות.

לוח א/6: האוכלוסייה הערבית בישראל לפי דת, שנים נבחרות, כולל מזרח ירושלים (באלפים וב-%)

שנה	אוכלוסייה ערבית	מוסלמים		נוצרים		דרוזים	
		סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית
1949	160.0	111.5	69.7%	34.0	21.2%	14.5	9.1%
1957	213.2	146.8	68.9%	45.8	21.5%	20.5	9.6%
1961 (מפקד האוכלוסין)	252.5	174.9	69.3%	51.3	20.3%	26.3	10.4%
1966	312.5	223.0	71.4%	58.5	18.7%	31.0	9.9%
1967	392.7	289.6	73.7%	71.0	18.1%	32.1	8.2%
1972 (מפקד האוכלוסין)	472.2	360.6	76.4%	73.8	15.6%	37.8	8.0%
1983 (מפקד האוכלוסין)	706.1	542.2	76.8%	95.9	13.6%	68.0	9.6%
1990	875.0	677.7	77.5%	114.7	13.1%	82.6	9.4%
1995 (מפקד האוכלוסין)	1,004.9	811.2	80.7%	101.5	10.1%	92.2	9.2%
2000	1,188.7	970.0	81.6%	114.9	9.7%	103.8	8.7%
2008 (מפקד האוכלוסין)	1,499.9	1,254.1	83.6%	122.6	8.2%	123.2	8.2%
2023	2,067.3	1,773.9	85.8%	142.1	6.9%	151.3	7.3%

מקור: עיבוד נתונים מתוך שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.1, לוח 2.2.

⁷ מקור הנתונים: עיבוד של המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

לוח א/7 : התפלגות אוכלוסיית האזרחים הערבים לפי דת ואזור גאוגרפי, סוף 2023 (באלפים וב-%)

אזור גאוגרפי	מוסלמים		נוצרים		דרוזים		סך הכול
	גודל האוכלוסייה (אלפים)	שיעור מהאוכלוסייה הערבית באזור (אחוזים)	גודל האוכלוסייה (אלפים)	שיעור מהאוכלוסייה הערבית באזור (אחוזים)	גודל האוכלוסייה (אלפים)	שיעור מהאוכלוסייה הערבית באזור (אחוזים)	
צפון הארץ	606.1	72.6	80.9	9.7	148.0	17.7	835.0
המשולש	320.3	99.9	0.1	0.1	—	—	320.4
הנגב	305.8	100.0	—	—	—	—	305.8
הערים המערובות	111.9	72.0	42.6	27.4	1.0	0.6	155.5
אזור ירושלים	37.6	96.6	0.9	0.4	—	—	38.5
שאר חלקי הארץ	38.1	84.0	5.3	11.8	2.0	4.2	45.4
סך הכול	1,419.8	83.5	129.8	7.6	151.0	8.9	1,700.6

מקור : עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

לוח א/8 : האוכלוסייה הערבית בערים המערובות, לפי דת, סוף 2023 (באלפים וב-%)

העיר	גודל האוכלוסייה הערבית	שיעור הערבים באוכלוסיית העיר	מוסלמים	שיעור המוסלמים באוכלוסייה הערבית	מזה : נוצרים ערבים	שיעור הנוצרים הערבים באוכלוסייה הערבית	מזה : דרוזים (באלפים)	שיעור הדרוזים באוכלוסייה הערבית
חיפה	39.9	13.4%	20.6	51.6%	18.7	46.9%	0.6	1.5%
תל אביב- יפו	26.7	5.4%	22.2	83.1%	4.3	16.1%	0.2	0.8%
לוד	26.3	29.0%	25.5	97.0%	0.8	3.0%	—	—
רמלה	21.7	25.7%	17.5	80.6%	4.2	19.4%	—	—
עכו	18.0	33.7%	16.4	91.1%	1.5	8.3%	0.1	0.6%
נוף הגליל	17.4	38.0%	6.9	39.7%	10.5	60.3%	—	—
מעלות- תרשיחא	5.5	24.0%	2.7	49.1%	2.7	49.1%	0.1	1.8%
סך הכול	155.5		111.8	71.9%	42.7	27.5%	1.0	0.6%

מקור : עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

הדרוזים והנוצרים הם קבוצות מיעוט דתי בתוך החברה הערבית. רובם המכריע של בני העדה הדרוזית (97.6%) מתגוררים ב-21 יישובים בצפון הארץ : 15 יישובים (ב-13 רשויות מקומיות) שאוכלוסייתם ברובה

המכריע היא דרוזית הומוגנית (בין 95% ל-100% מהאוכלוסייה), ושישה יישובים ערביים מעורבים שבהם בצד הדרוזים מתגוררים גם מוסלמים ונוצרים : עספיא, פקיעין, מעיאר, אבו סנאן, ראמה, ושרעם. בעספיא ובפקיעין הדרוזים הם רוב גדול (כמעט 80%) באוכלוסיית היישוב; במעיאר הדרוזים הם כמעט שני שלישים מהאוכלוסייה (כ-63%); באבו סנאן ובראמה הדרוזים הם מיעוט גדול המונה כמעט שליש מאוכלוסיית היישוב, ואילו בשרעם הדרוזים הם מיעוט קטן באוכלוסייה (13.8%).

במניין האוכלוסייה הדרוזית בצפון הארץ נכללים גם כ-25 אלף התושבים בארבעה יישובים דרוזיים בגולן: מגידל שמס, בוקעאתא, מסעדה, ועין קניא. תושבים אלו נכללים אומנם בסטטיסטיקה הרשמית של תושבי ישראל, אולם רק חלק קטן מהם (כ-22% בלבד) מחזיקים באזרחות ישראלית.⁸ בצד אלו מתגוררים כמה מאות דרוזים בערים המעורבות (בעיקר בחיפה ובתל אביב-יפו), וכן ביישובים שרוב אוכלוסייתם יהודית, כגון אילת וכרמיאל.⁹

לוח א': האוכלוסייה הדרוזית בצפון הארץ, יישובים עיקריים, סוף 2023 (באלפים וב-%)

יישוב	גודל האוכלוסייה הדרוזית (ביישוב באלפים)	שיעור הדרוזים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה ביישוב (באלפים)
דאלית אל-כרמל	17.5	97.2%	18.1
ירכא	16.3	98.8%	16.5
מעיאר	14.6	63.1%	23.2
בית ג'ין	12.3	100.0%	12.3
מגידל שמס	11.2	100.0%	11.2
עספיא	10.3	79.6%	13.1
כסרא-סמיע	8.8	95.8%	9.2
יאנוח-ג'ית	6.9	100.0%	6.9
בוקעאתא	6.8	100.0%	6.8
ג'וליס	6.7	99.7%	6.7
חורפיש	6.5	97.1%	6.7
שרעם	5.9	13.8%	43.4
פקיעין (בוקיעה)	4.8	79.1%	6.1
אבו סנאן	4.5	32.0%	14.2
סאג'ור	4.3	100.0%	4.3
מסעדה	4.2	100.0%	4.2
ראמה	2.7	32.5%	8.4
עין קניא	2.4	99.4%	2.4
עין אל-אסד	0.9	96.9%	0.9

מקור: עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

רוב בני העדה הנוצרית (57%) מתגוררים ביישובים ערביים בצפון הארץ, בעיקר בערים נצרת ושרעם, וכן בכמה כפרים בגליל העליון, שבהם הנוצרים הם הרוב המכריע של האוכלוסייה או חלק גדול ממנה. כ-30%

⁸ נתון זה מבוסס על מספר בעלי זכות הבחירה הרשומים בפנקס הבוחרים לכנסת ה-24 ביישובים הדרוזים בגולן: מגידל שמס, מסעדה, בוקעאתא, ועין קניא. ראו אתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-24.

⁹ על פי נתוני חדר המחקר של הלמ"ס אשר הועברו לידי המחברים, בסוף 2023 התגוררו בחיפה כ-550 תושבים דרוזים, בתל אביב-יפו – כ-230, בכרמיאל – כ-310, ובאילת – כ-360.

מהנוצרים הערבים מתגוררים בערים המעורבות (בעיקר חיפה, נוף הגליל, תרשיחא, יפו ורמלה). כמה מאות נוצרים מתגוררים ביישובים יהודיים שונים ברחבי הארץ. בצד זאת, כ-12 אלף נוצרים ערבים מתגוררים במזרח ירושלים. הם נכללים בסטטיסטיקה הרשמית של ישראל אולם אינם מחזיקים באזרחות ישראלית.

לוח א/10: האוכלוסייה הנוצרית-ערבית, יישובים עיקריים, סוף 2023 (באלפים וב-%)

יישוב	גודל האוכלוסייה הנוצרית הערבית ביישוב (באלפים)	שיעור הנוצרים הערבים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה ביישוב (באלפים)
נצרת	19.8	25.7%	77.2
חיפה	18.7	6.3%	298.3
ירושלים	13.1	1.3%	1,028.4
נוף הגליל	10.5	22.9%	45.6
שפרעם	9.7	22.3%	43.4
אעבלין	5.6	40.9%	13.6
כפר יאסיף	5.5	51.2%	10.6
מעיאר	4.3	18.5%	23.2
תל אביב-יפו	4.3	0.9%	495.2
רמלה	4.2	5.0%	84.3
ע'ילבון	4.1	69.5%	5.8
ראמה	4.1	48.2%	8.4
פסוטה	3.4	99.5%	3.4
מעיליא	3.2	96.4%	3.3
יפיע	2.9	15.4%	18.6
מעלות-תרשיחא	2.7	11.6%	23.1
ריינה	2.3	13.3%	17.5
כפר כנא	2.2	8.9%	24.9
ג'ש (גוש חלב)	1.9	59.7%	3.2
אבו סנאן	1.9	13.4%	14.2
סחי'ין	1.6	4.7%	33.2
עספ'א	1.6	11.9%	13.1
טורעאן	1.5	10.5%	14.7
עכו	1.5	2.7%	53.4
ג'דיידה-מכר	1.3	6.6%	20.1
פקיעין (בוקיעה)	1.2	19.7%	6.1
דיר חנא	1.0	9.5%	10.6
נהריה	0.9	1.3%	68.3
לוד	0.8	0.9%	90.8
בענה	0.6	6.9%	8.7

מקור: עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

לוח א/11: יישובים ערביים עיקריים מעורבים מבחינה דתית, סוף 2023 (באלפים וב-%)

שיעור הדרוזים	שיעור הנוצרים	שיעור המוסלמים	גודל האוכלוסייה	יישוב
	25.8%	74.2%	77.2	נצרת
13.8%	22.5%	63.8%	43.4	שפרעם
	4.8%	95.2%	33.2	סחי'נין
63.1%	18.6%	18.3%	23.2	מע'אר
	8.9%	91.1%	24.9	כפר כנא
	15.4%	84.6%	18.6	יפיע
	13.3%	86.6%	17.5	ריינה
	10.5%	89.5%	14.7	טרעאן
32.0%	13.4%	54.6%	14.2	אבו סנאן
	41.0%	59.0%	13.6	אעבלין
79.6%	12.1%	8.3%	13.1	עספיא
	9.6%	90.4%	10.6	דיר חנא
2.8%	51.4%	45.8%	10.6	כפר יאסיף
32.5%	48.4%	19.1%	8.4	ראמה
79.1%	19.7%	1.1%	6.1	פקיעין (בוקיעה)
	70.1%	29.9%	5.8	עיילבון
	61.2%	38.8%	3.2	ג'יש (גוש חלב)

מקור: עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

שיעורי פרייון, גידול שנתי, ריבוד גילים ויחס תלות

שיעור פרייון כולל הוא מספר הילדים הממוצע שאישה צפויה ללדת. שיעור הפרייון נמדד באמצעות חישוב היחס בין מספר הנוולדים בשנה מסוימת לבין מספר הנשים בגיל הפרייון (בנות 15-49) באותה השנה.

על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2023, שיעור הפרייון הכולל של נשים ערביות הוא 2.66, אולם ההבדלים בין נשים מהדתות השונות בתוך החברה הערבית בולטים לעין. שיעור הפרייון הגבוה ביותר נמדד בקרב נשים מוסלמיות (2.81), ואחריהן בקרב דרוזיות (1.75) ונוצריות (1.52).

בעבר היה שיעור הפרייון של כלל הנשים הערביות גבוה כמעט פי שניים משל נשים יהודיות. בשני העשורים האחרונים ירד בהתמדה שיעור הפרייון של נשים ערביות, וכיום שיעור הפרייון של נשים יהודיות (3.00) גבוה אף מזה של נשים מוסלמיות. יש לזכור כי נתוני הפרייון של נשים יהודיות כוללים גם נשים בחברה החרדית, שבה שיעור הפרייון גבוה במיוחד.

בחברה הערבית מתחולל תהליך עמוק ומתמשך הנעוץ בשינוי הדפוסים החברתיים, ובהם העלייה ברמת ההשכלה, השתלבות נשים בשוק העבודה, דחיית גיל הנישואין (ותופעת הרווקות המאוחרת) ונטישת דפוסי החיים המסורתיים. בצד זאת, השינוי מושפע גם מהמדיניות הכלכלית של הממשלה, ובמיוחד מהקטנת קצבאות הילדים ב-2003, שהשפיעה על כל המשפחות מרובות הילדים, ובהן על משפחות אלו באוכלוסייה הערבית.¹⁰

¹⁰ להרחבה ראו חדאד חאג'י-יחיא, ח'לאילה ורודניצקי, **שנתון החברה הערבית בישראל 2021 (לעיל הערה 4)** עמ' 37-38.

על פי נתוני 2023, שיעורי הפרייה בקרב הדרוזים והנוצרים קטנים מ-2. מצב כזה מוגדר בספרות המחקרית "פרייה תת-תחלופתית" (Sub-replacement fertility level). לאורך זמן, פרייה תת-תחלופתית מוביל לקיטון האוכלוסייה, שכן דור הצאצאים צפוי להיות קטן מבחינה מספרית מדור ההורים, הואיל וכל זוג הורים מביא לעולם פחות משני צאצאים.¹¹

לוח א/12: שיעורי פרייה של נשים בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה ודת, שנים נבחרות

שנה	ערביות				יהודיות
	סך הכול	מוסלמיות	נוצריות	דרוזיות	
1995	4.18	4.69	2.69	3.50	2.53
2005	3.72	4.03	2.19	2.59	2.69
2010	3.51	3.75	2.17	2.47	2.97
2015	3.13	3.32	2.04	2.19	3.13
2023	2.66	2.81	1.52	1.75	3.00

מקור: עיבוד נתונים מתוך **שנתון סטטיסטי לישראל 2024**, לוח 2.40, לוח 2.41, לוח 2.42.

הגידול השנתי של האוכלוסייה הוא סיכום הריבוי הטבעי שלה בשנה מסוימת והריבוי הנובע ממקורות גידול לא טבעיים, כגון הגירה (הגירה חיובית מגדילה את האוכלוסייה, הגירה שלילית מקטינה אותה). **ריבוי טבעי** הוא ההפרש בין מספר הלידות של תינוקות חיים לבין מספר הפטירות בתקופה נתונה, כלומר גידול האוכלוסייה מילודה (להבדיל מגידול אוכלוסייה מהגירה). מקור הגידול השנתי של האוכלוסייה הערבית בישראל הוא כמעט אך ורק ריבוי טבעי, שכן הגידול בעקבות הגירה לתוך המדינה (למשל, דרך איחוד משפחות) מועט מאוד ושיעורו זניח.

למרות הירידה בשיעורי הפרייה בחברה הערבית בשנים האחרונות, החברה הערבית עדיין צעירה מאוד, הודות לשיעורי הפרייה הגבוהים יחסית בעבר. על פי נתונים לשנת 2023, שיעור הילדים ובני הנוער מתחת לגיל 18 בחברה הערבית הוא 35.2%, ואילו בחברה היהודית הוא 31.4%. גם מבחינה זו יש הבדלים בתוך החברה הערבית על פי דת ועל פי אזור גאוגרפי. שיעור הילדים ובני הנוער מתחת לגיל 18 בקרב המוסלמים הוא 36.7%, בקרב הנוצרים 23.6% ובקרב הדרוזים 27.6%. על פי חלוקה גאוגרפית, שיעור הילדים הגבוה ביותר נמדד בקרב הבדואים בנגב – 51%, שיעור גבוה הרבה יותר מהשיעור בצפון הארץ (31.5%) ובמשולש (34.6%). הסיבה לכך היא ששיעור הפרייה של נשים בדואיות בנגב (4.64) גבוה פי שניים משיעור הפרייה של נשים ערביות בצפון הארץ (2.12) ובאזור המשולש (2.47).

¹¹ לניתוח מעמיק על מגמות דמוגרפיות ודפוסי פרייה בחברה הערבית, ראו:

Onn Winckler, "Fertility Transition in the Middle East: The Case of the Israeli Arabs." *Israel Affairs*, 9:1-2 (2002), pp. 37-67.

לוח א/13: שיעור בני 0–17 באוכלוסייה, ריבוי טבעי, שיעור פרייון כולל, ושיעור הגידול השנתי, לפי קבוצת אוכלוסייה, אזור גאוגרפי, ודת, 2023

מדד		שיעור בני 0 עד 17	ריבוי טבעי (לאלף איש)	שיעור פרייון כולל	שיעור גידול שנתי
ערבים	סך הכול	35.2%	18.2	2.66	1.8%
	צפון הארץ	31.5%	13.3	2.12	1.2%
	אזור המשולש	34.6%	16.6	2.47	1.6%
	הנגב	51.0%	31.8	4.64	4.1%
	מוסלמים	36.7%	19.9	2.81	2.0%
	נוצרים	23.6%	5.6	1.52	0.2%
	דרוזים	27.6%	10.7	1.75	1.0%
יהודים	סך הכול	31.4%	13.2	3.00	1.5%

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 2.3, לוח 2.13, לוח 2.42. הנתונים על צפון הארץ, אזור המשולש והנגב מתייחסים לשנת 2022, ומבוססים על עיבוד נתונים מתוך: הלמ"ס, "הרשויות המקומיות בישראל – 2022", הודעה לתקשורת, 14.7.2024.

מדד נוסף המסביר פרופיל דמוגרפי של חברה מסוימת הוא **יחס תלות**, שהוא היחס בין מספר הילדים והקשישים באוכלוסייה (אוכלוסייה תלויה), לבין מספר התושבים בגיל העבודה (אוכלוסייה יצרנית). החישוב המקובל בישראל ליחס תלות הוא היחס בין אלף תושבים בני 0–19 ובני 65 ומעלה (אוכלוסייה תלויה) לבין אלף תושבים בני 20–64 (אוכלוסייה יצרנית). ככל שיחס התלות נמוך יותר (וקטן מאלף), יכולתה של האוכלוסייה היצרנית להתמודד עם הנטל הכלכלי הכרוך בתמיכה באוכלוסייה הלא-יצרנית גבוהה יותר.

יחס תלות הוא מדד דמוגרפי ולא כלכלי. המדד אינו בודק את עומק המצוקה הכלכלית בפועל, אלא משרטט פרופיל דמוגרפי בסיסי של החברה. מבחינה כלכלית, ככל שיחס התלות גבוה יותר כך הולך וגדל נטל הפרנסה על כל מפרנס בגיל העבודה.

יחס התלות בחברה הערבית (813.6) נמוך מזה שבחברה היהודית (987.2). החברה הערבית אומנם צעירה יותר מהחברה היהודית, אולם על פי נתונים לשנת 2023, שיעור המבוגרים (בני 65 ומעלה) בחברה היהודית גבוה כמעט פי שלושה משיעורם בחברה הערבית: 15.3% לעומת 5.8%, בהתאמה. וכך, אף ששיעור האוכלוסייה התלויה הצעירה בחברה הערבית גבוה רק במעט משיעורה בחברה היהודית, שיעור האוכלוסייה התלויה המבוגרת בחברה היהודית גבוה הרבה יותר משיעורה בחברה הערבית.

בחברה הערבית יש הבדלים מובהקים ביחס התלות בין הקבוצות הדתיות: יחס התלות באוכלוסייה המוסלמית (845.4) גבוה מאוד בהשוואה ליחס התלות בקרב הנוצרים (654.6) והדרוזים (632.3). הבדלים מובהקים יש גם בין האזורים הגאוגרפיים. יחס התלות בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב (1,189) גבוה במידה ניכרת בהשוואה לצפון הארץ (702) ולאזור המשולש (759.8). הסיבה לכך היא ששיעור הילדים מתחת לגיל 18 בקרב הבדואים בנגב גבוה מאוד בשל שיעורי הפרייון הגבוהים במיוחד בחברה הבדואית בהשוואה לכל קבוצה אחרת באוכלוסייה הערבית.

לוח א/14: יחס תלות ומדדי ריבוד גילי נבחרים, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת ואזור גאוגרפי, 2023

קבוצת אוכלוסייה		יחס תלות לאלף איש	גיל חציוני	שיעור המבוגרים בני 65 ומעלה
ערבים	סך הכול	813.6	25.7	5.8%
	מוסלמים	845.4	24.6	5.1%
	נוצרים	654.6	35.5	13.2%
	דרוזים	632.3	31.1	7.8%
	הצפון	702.0	29.3	7.6%
	המשולש	759.8	27.0	6.2%
	הנגב	1,189.0	19.2	2.5%
יהודים		987.2	32.1	15.3%

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 2.19. נתוני אזור הצפון חושבו על בסיס שקלול נתוני מחוז הצפון ונפת חיפה; נתוני אזור המשולש חושבו על בסיס שקלול נתוני נפת חדרה ונפת השרון; נתוני הנגב מתייחסים לנתוני נפת באר שבע.

מדדי בריאות: תמותת תינוקות ותוחלת חיים

שיעור תמותת תינוקות הוא אחד המדדים החשובים ביותר בהערכת מצב בריאותה של אוכלוסייה. שיעור זה מחושב על פי מספר הפטריות של יילודים ותינוקות עד גיל שנה לאלף לידות חי. לאורך השנים חלה ירידה עקבית בשיעור תמותת התינוקות בחברה הערבית, בעיקר בקרב המוסלמים והדרוזים. בכל זאת, שיעורים אלו עדיין גבוהים פי שניים ויותר מהשיעורים בחברה היהודית.

בתוך החברה הערבית יש הבדלים מובהקים בין הדתות. על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2023, שיעור תמותת התינוקות בקרב המוסלמים (5.5 לכל 1,000 לידות חי) גבוה במידה ניכרת מזה של הנוצרים (1.4) ושל הדרוזים (1.0). למעשה, שיעורי תמותת התינוקות בקרב הנוצרים והדרוזים נמוכים אף יותר מאלו בקרב היהודים (1.9), והם הנמוכים ביותר בארץ.

הבדלים מובהקים בשיעורי תמותת התינוקות יש גם בין האזורים הגאוגרפיים שבהם שוכנים יישובים ערביים. השיעור הממוצע של תמותת התינוקות ביישובי הבדואים בנגב (9.2) גבוה כמעט פי שניים מהשיעור הממוצע ביישובים הערביים באזור המשולש (4.0) וגבוה פי שלושה מהשיעור הממוצע ביישובים הערביים בצפון הארץ (3.4). עם הגורמים המסבירים פערים אלו ניתן למנות גורמי תשתית (כגון ריחוק היישובים הבדואים משירותי בריאות) וגורמים תרבותיים (כגון נישואי קרובים בחברה הבדואית, שמגבירים את הסיכון למומים מולדים).¹²

בהסתכלות על המגמה בשנים 2020–2023, שיעור תמותת התינוקות הממוצע בקרב המוסלמים (5.4 תינוקות לכל אלף לידות חי) גבוה במידה ניכרת בהשוואה לשיעור הממוצע בקרב הדרוזים (3.1) והנוצרים (3.0). ההבדלים בין שלוש העדות הדתיות המרכיבות את החברה הערבית מובהקים ומאפיינים את תמונת המצב לאורך שני העשורים האחרונים, אף כי בשנים האחרונות השתווה שיעור תמותת התינוקות בקרב הדרוזים לזה בקרב הנוצרים. עם זאת, הגורם המרכזי לפערים לא נעוץ בשיוך הדתי אלא בהבדל בין רמת החיים של הבדואים בנגב לאוכלוסייה הערבית בשאר חלקי הארץ. מסקנה זאת מתחווה על רקע ההשוואה בין

¹² להרחבה ראו: מוחמד ח'לאילה, אחמד בדראן ואריק רודניצקי, **שנתון החברה הערבית בישראל 2023** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024), עמ' 38–39.

אוכלוסיית הבדואים בנגב, שכולה מוסלמית, לבין האוכלוסייה הערבית באזור המשולש, שאף היא מוסלמית כולה.

לוח א/15: שיעורים ממוצעים של תמותת תינוקות לאלף לידות חי, לפי קבוצת אוכלוסייה ודת, שנים נבחרות

ממוצע לשנים	ערבים	מוסלמים	נוצרים	דרוזים	יהודים
2004–2000	8.3	8.9	2.9	5.9	3.8
2009–2005	7.1	7.5	2.4	5.2	2.9
2014–2010	6.4	6.8	2.2	4.2	2.5
2019–2015	5.7	5.9	2.9	3.9	2.3
2023–2020	5.2	5.4	3.0	3.1	1.9

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 2.29, לוח 2.30.

לוח א/16: שיעורי תמותת תינוקות לאלף לידות חי, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת ואזור גאוגרפי, 2023

ערבים – סך הכול	מוסלמים	נוצרים	דרוזים	צפון הארץ	אזור המשולש	הנגב	יהודים – סך הכול
	5.5	1.4	1.0	3.4	4.0	9.2	1.9
5.2							

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 2.29, לוח 2.30, לוח 2.39. נתוני אזור הצפון חושבו על פי שקלול נתוני מחוז הצפון ונפת חיפה; נתוני אזור המשולש חושבו על פי שקלול נתוני נפת חדרה, נפת השרון, ונפת פתח תקווה; נתוני הנגב מתייחסים לנתוני נפת באר שבע.

תוחלת חיים (או "תוחלת החיים בלידה") היא אורך החיים הממוצע באוכלוסייה מסוימת, על סמך שיעורי התמותה הסגוליים הנוכחיים בכל גיל.¹³ מדד זה הוא אחד המדדים הנפוצים להגדרת הרווחה החברתית. זהו גם אחד משלושת הגורמים המרכיבים את מדד ההתפתחות האנושית (HDI, Human Development Index).

תוחלת החיים של החברה הערבית עולה בהתמדה בזכות השיפור במדדי הבריאות. לאורך השנים עלתה תוחלת החיים של גברים ונשים בחברה הערבית בעקביות בערכים דומים לאלה שבחברה היהודית. עם זאת, בין ערבים ליהודים מוסיף להתקיים פער מובהק: תוחלת החיים של גברים ערבים כיום זהה לזו של גברים יהודים לפני 20 שנה, ואילו תוחלת החיים של נשים ערביות כיום זהה לזו של נשים יהודיות לפני 15 שנה.

בארבע השנים שבין 2020 ל-2023 התמודדה ישראל עם שני אירועים דרמטיים אשר השפיעו על תוחלת החיים של קבוצות שונות באוכלוסייה: מגפת הקורונה בשנים 2020-2021 ומלחמת ה-7 באוקטובר 2023. במבט השוואתי, המלחמה השפיעה לרעה על תוחלת החיים של גברים יהודים במידה שווה להשפעה הרעה

¹³ "שיעור תמותה סגולי" הוא היחס בין מספר האנשים בקבוצת אוכלוסייה מסוימת שנפטרו בתקופת זמן מסוימת, לבין הגודל הממוצע של אותה האוכלוסייה באותה תקופת זמן.

שהייתה למגפת הקורונה על תוחלת החיים של גברים ערבים בשנים 2020-2021 (על פי נתוני משרד הבריאות, המגפה פגעה בעיקר בתוחלת החיים של גברים ערבים בהשוואה לנשים ערביות, ובהשוואה לגברים ונשים בחברה היהודית).¹⁴ בשני המקרים, תוחלת החיים של הגברים – ערבים או יהודים – ירדה בשנה אחת. עם זאת, יש לקחת בחשבון כי הנתונים לשנת 2023 מתייחסים רק לשלושת החודשים האחרונים של השנה, ואילו הנתונים על תקופת הקורונה מתייחסים לשנה שלמה (2020 או 2021).

נתוני הלמ"ס על תוחלת החיים באוכלוסייה מתייחסים לשנת 2023 בשתי דרכים: דרך חישוב אחת כוללת את חללי מלחמת ה-7 באוקטובר שפרצה ברבעון האחרון של השנה, ואילו דרך חישוב אחרת מנטרלת את השפעות המלחמה על תוחלת החיים. תוחלת החיים של גברים ערבים ירדה ב-2023 בשיעור זניח בהשוואה לשנת 2022 ואילו תוחלת החיים של נשים ערביות נותרה ללא שינוי. התמונה בחברה היהודית שונה לגמרי. תוחלת החיים של גברים יהודים בשקלול השפעות המלחמה נמוכה בשנה אחת לעומת תוחלת החיים שלהם בנטרול השפעות המלחמה: 81.7 לעומת 82.7, בהתאמה. אף על פי שהמלחמה פרצה רק ברבעון האחרון של 2023, ברור לעין כי הגורם המשפיע לרעה על תוחלת החיים של גברים יהודים הוא המלחמה, שכן מרבית החללים הם חיילים בגילאים צעירים.

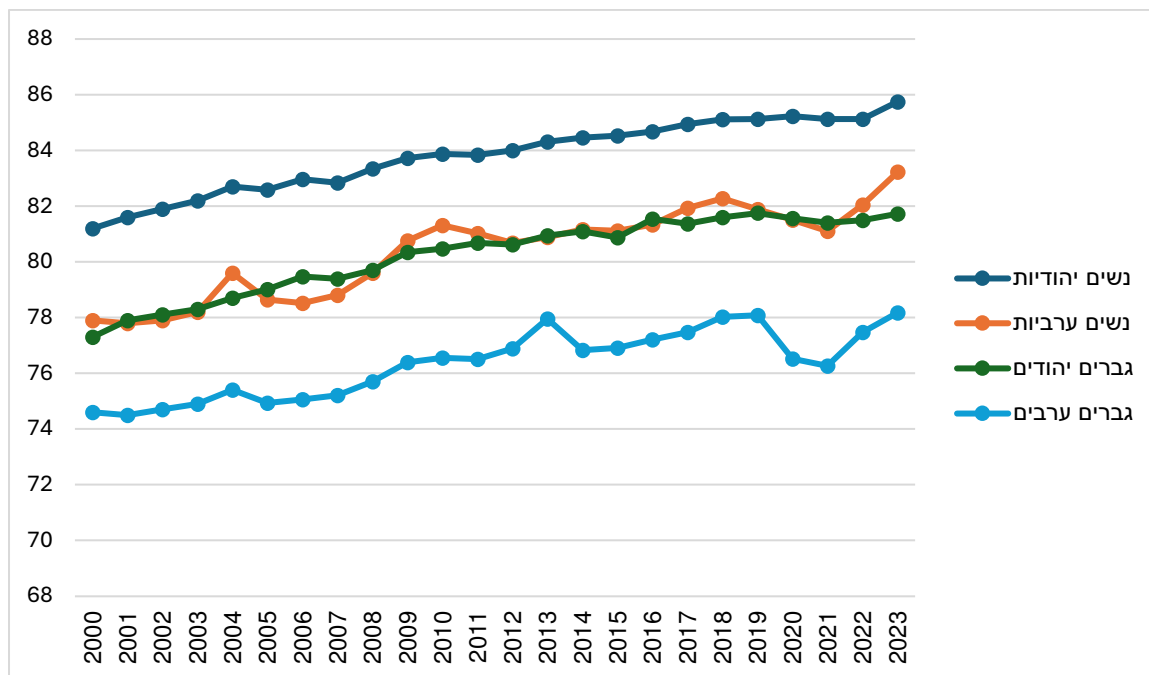
לוח א/17: תוחלת חיים, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות

שנים	גברים		נשים	
	ערבים	יהודים	ערביות	יהודיות
ממוצע לשנים 2000–2004	74.8	78.1	78.3	82.0
ממוצע לשנים 2005–2009	75.5	79.6	79.3	83.1
ממוצע לשנים 2010–2014	76.9	80.8	81.0	84.1
ממוצע לשנים 2015 – 2019	77.5	81.4	81.7	84.9
2020	76.5	81.6	81.5	85.2
2021	76.3	81.5	81.2	85.1
2022	77.5	81.5	82.1	85.1
2023 – לא כולל / כולל חללי מלחמת "חרבות ברזל"	78.2 / 78.3	81.7 / 82.7	83.2	85.8 / 86.1
ממוצע לשנים 2020 – 2023 לא כולל / כולל חללי מלחמה	77.1	81.5 / 81.8	82.0	85.3 / 85.4

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 3.5.

¹⁴ להסבר מפורט ראו: מוחמד ח'לאילה, אחמד בדראן ואריק רודניצקי, **שנתון החברה הערבית בישראל 2023** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024), עמ' 40-41.

תרשים 1: תוחלת חיים לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2000 – 2023

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 3.5. הנתונים כוללים חללי מלחמה.

פרק ב: איכות חיים ורמת חיים

מבוא

המושג **איכות חיים** (Quality of life) הוא מושג מרכזי בעולם המדיניות, הכלכלה, החברה והרווחה. אחת מהנחות היסוד העיקריות שמאחורי שימוש במושג זה היא שאזרחים פועלים מול גורמים רבים כדי לשפר את איכות החיים שלהם. **רמת חיים** היא רמת הרווחה הכלכלית של האוכלוסייה, והיא נמדדת על פי כמות הסחורות והשירותים שפרטים וקבוצות יכולים להרשות לעצמם ואיכותם. לעומת זאת, **איכות החיים** קשורה באוסף משתנים המתארים את רווחתו הכללית של האדם, והיא כוללת גם מרכיבים מופשטים, כגון מידת האושר, רמת החדשנות, חופש כלכלי ופוליטי. חלק מהמרכיבים הכלולים במושג איכות חיים ניתנים למדידה, ואילו אחרים קשים למדידה משום שהם מושפעים מתפיסות סובייקטיביות, משיפוט אישי וערכים אישיים וקבוצתיים.¹⁵

משום כך, ולנוכח קיומן של כמה גישות לבדיקת איכות החיים בישראל ולמדידתה, בחרנו לנקוט גישה מתכללת המביאה בחשבון את ההנחה שמשתנים רבים משפיעים על איכות חייו של הפרט, כגון רווחה כלכלית, ביטחון אישי, מיומנויות אישיות ורווחה חברתית. כדי להעריך את איכות החיים בחברה הערבית בישראל בחרנו להציג שינויים ותמורות של כמה משתנים שזכו להתייחסות בשנתונים הקודמים היכולים לשמש אינדיקטורים ואמות מידה לאיכות החיים. זאת בנוסף למשתנים חדשים שבחרנו לראשונה במסגרת שנתון זה. בין המשתנים שבחרנו, הדירוג החברתי-כלכלי של היישובים הערביים, תוחלת העונג, מצב כלכלי ונגישות לשירותים, מצב דיור ותנאי מגורים, שביעות רצון מהמצב הקיים, מידת אמון במוסדות השלטון ומידת הביטחון האישי והפיזי של אזרחים.

עם זאת, בחרנו גם כאן במתודולוגיה השוואתית תלת-ממדית, כפי שמתואר בהמשך, ככל שהדבר התאפשר לנו וככל שהשוואה זו עזרה לנו ללבן את הסוגיות העומדות ביסוד פרק זה. כדי ללמוד על השינויים, התמורות וההתפתחויות בחברה הערבית ולנסות להסביר אותם היה צורך בהשוואה דיאכרונית של נתונים למיניהם על ציר הזמן, וכן בהשוואה סינכרונית, הן לחברה היהודית והן בין קבוצות סוציו-דמוגרפיות בתוך האוכלוסייה הערבית כפי שנעשה בשנתונים הקודמים. שילוב כזה מבליט את המאפיינים הייחודיים של האוכלוסייה הערבית בישראל ואת המורכבות שלה.

מדד חברתי-כלכלי של יישובים בישראל

הלמ"ס מאפיינת את המצב החברתי-כלכלי של היישובים בישראל באמצעות מדד משולב של תכונות האוכלוסייה ביישוב מסוים, ובהן המקורות הכספיים של התושבים, נתונים מתחום הדיור, רמת התשתיות העירוניות, בעלות משקי בית על מוצרים בני קיימא, רמת המינוע של התושבים, רמת החינוך וההשכלה, מאפייני התעסוקה והאבטלה ומאפיינים דמוגרפיים.¹⁶ יתרונו של המדד, שנע בין אשכולות 1 ל-10, הוא

¹⁵ להרחבה בעניין איכות חיים בישראל, ראו המסמך שפרסמה האקדמיה הישראלית למדעים, "**איכות חיים בת קיימא בישראל: דוח**" ועדת המומחים של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים", 2023.

¹⁶ המדד המעודכן ביותר פורסם באתר הלמ"ס ב-2024, והוא משקף את נתוני שנת 2021. למעשה, הנתונים המופיעים בסעיף זה משווים בין השנים 2017 ו-2019, 2021. המדד מחושב על פי 14 משתנים: (1) הכנסה ממוצעת לנפש (כולל גמלאות); (2) רמת מינוע (שיעור החזקת רכב); (3) אחוז כלי רכב חדשים; (4) אחוז זכאים לתעודת בגרות; (5) אחוז סטודנטים; (6) אחוז דורשי עבודה; (7) אחוז המשתכרים עד שכר המינימום; (8) אחוז המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע במשק; (9) חציון גיל; (10) יחס תלות; (11) אחוז משפחות שיש בהן ארבעה ילדים ויותר; (12) אחוז מקבלי דמי אבטלה; (13) אחוז מקבלי גמלה להבטחת הכנסה; (14)

ביכולת לבדוק את מצב היישובים על ציר הזמן, ולראות את השינויים והתמורות, ההתקדמות והגרסה. יצוין כי מדד זה חשוב מאין כמותו הואיל ויש לו השפעה על החלטות שמתקבלות במשרדי ממשלה להקצאות תקציביות שונות ובתחומים רבים.

הממצאים, הן של הלמ"ס הן של אגודת הגליל,¹⁷ מצביעים על פערים גדולים ברמת החיים בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל. פרק זה יציג את המדדים שהם האינדיקטורים לאפיון רמת החיים בישראל בכלל, ובקרב האזרחים הערבים בפרט.

היקף העוני באוכלוסייה הערבית גדול מהיקפו באוכלוסייה היהודית בכלל, ובאוכלוסייה הלא-חרדית בפרט, וכך גם והשפעתו על רמת החיים. אומנם מאז שנת 2015, בד בבד עם קידום התוכניות לפיתוח כלכלי בחברה הערבית, ניכרת מגמה של שיפור במצב הכלכלי וירידה בשיעור המשפחות הנמצאות מתחת לקו העוני בחברה הערבית, אבל שיעורים אלו עדיין גבוהים. רמת החיים קשורה קשר הדוק גם למספר הנפשות בבית ולרמת ההכנסות וההוצאות של משק הבית. אחד הגורמים המשפיעים ביותר על רמת ההכנסה הוא מספר המפרנסים בבית. אומנם, כפי שניתן לראות בפרק על התעסוקה והאבטלה, יש עלייה בשיעורי הנשים הערביות המועסקות, אבל שיעור ניכר מהתאים המשפחתיים בחברה הערבית עדיין מבוססים על מפרנס יחיד, העובד היקף משרה קטן ובמשלח יד שרמת ההכנסה בו נמוכה. הניתוח בפרק זה מראה בבירור כי אומנם יש שיפור במצבה של האוכלוסייה הערבית, והוא בא לידי ביטוי בשביעות רצון גבוהה יותר מהחיים, מהעבודה וממקום המגורים, אולם הפערים בין שתי האוכלוסיות – הערבית והיהודית – עדיין גדולים. ניתן להסביר את מצבה של האוכלוסייה הערבית דרך העדשות של "הקיפוח היחסי" בו ניתן ללמוד על הפער בין מצבה של האוכלוסייה בהשוואה לקבוצה אחרת. כאמור, בין מצב שבו זכויותיה נחותות בהשוואה לקבוצה השלטת או הדומיננטית. בקיפוח יחסי, ההפרדה אינה מתבטאת תמיד בחוקים מפורשים, אלא לעתים דרך מדיניות של התעלמות, תיעדוף לקוי, אפליה סמויה או מבנים מוסדיים שמיטיבים עם הקבוצה הדומיננטית. למרות השיפור במצב של האוכלוסייה הערבית בישראל "מערך ההשוואות" הן עם האוכלוסייה היהודית והן עם שאר חלקי העם הפלסטיני משפיע על העמדות והתפיסות הסובייקטיביות שלה.

אפיון רשויות מקומיות בישראל לפי מדד חברתי-כלכלי

רוב היישובים הערביים הם קטנים עד בינוניים מבחינה סוציו-דמוגרפית, ומכך נגזר הסטטוס המוניציפלי שלהם.¹⁸ רובם נמצאים גם בפריפריה החברתית והגאוגרפית, ומכך נגזרים גם מעמדם החברתי, איתנותם הפיננסית, יציבותם הכלכלית וכוחם הפוליטי.¹⁹ עם זאת, האוכלוסייה הערבית אינה מתגוררת רק ביישובים ערביים הומוגניים. אזרחים ערבים גרים גם ביישובים יהודיים, ביישובים מעורבים וביישובים מעורבים בהתהוות.²⁰ אפשר לראות שרוב היישובים הערביים נמצאים באזור הגליל (מחוץ צפון), יישובים רבים באזור

אחוז מקבלי קצבת זקנה ותוספת השלמת הכנסה. ראו נטליה ציבל ולואיזה בורק, [אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2008](#), פרסום מס' 1530, הלמ"ס, יוני 2013.

¹⁷ אגודת הגליל היא ארגון מקצועי שמטרתו לשפר את התנאים הבריאותיים והסביבתיים של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל ולקדם את יכולת מיצוי זכויותיה בתחומים אלו באמצעות פיתוח המחקר המדעי, פיתוח טכנולוגי, קידום הבריאות פעילות קהילתית וקידום מדיניות ברמה המוניציפלית והארצית. להרחבה, ראו, ראו جمعية الجليل، [الفلستينيون في إسرائيل: المسح الاجتماعي الإقتصادي الخامس 2017](#)، شفاعمرو: 2018 [אגודת הגליל, [הפלסטינים אזרחי ישראל: המיפוי החברתי-כלכלי 2017](#), שפרעם: 2018].

¹⁸ להרחבה, ראו "הרשויות המקומיות בישראל: קובצי נתונים לעיבוד 1999–2024", אתר הלמ"ס.

¹⁹ נתונים נוספים על הרשויות המקומיות מתפרסמים ב"קובץ היישובים" באתר הלמ"ס (עודכן בראשית 2024).

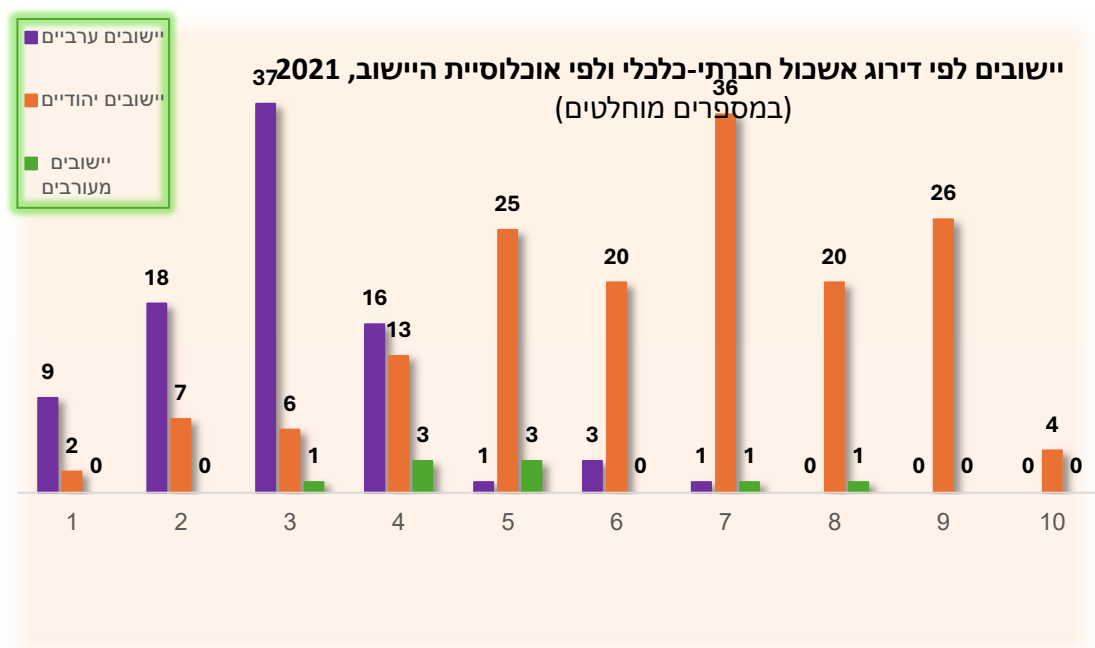
²⁰ ערים מעורבות בהתהוות הן תופעה חדשה שהתפתחה על רקע הגירה של תושבים ערבים ממעמד כלכלי בינוני-גבוה מיישובים ערביים לערים שבהן רוב יהודי מובהק הנמצאות בקרבתם. מדובר בערים שהוקמו לאחר קום המדינה במטרה ליישב עולים חדשים (יהודים). ערים אלו לא הוקמו כערים מעורבות, אך בשל קרבתן ליישובים הערביים הן נהפכו ליעד הגירה של תושבים ערבים מהיישובים שסביבן.

הנגב והמשולש, ורק מספר קטן מאוד באזור ירושלים. כפי שניתן להתרשם מפרק 1 (להלן: פרק דמוגרפיה) רוב היישובים הערביים מוגדרים כמועצות מקומיות מבחינת מעמד מוניציפאלי. בהתאם, גודל היישוב, המיקום הגיאוגרפי, אוכלוסיית התושבים והמעמד המוניציפאלי משפיעים על המצב הכלכלי- חברתי של היישוב.

יש לציין כי הניתוח של המדד החברתי-כלכלי נערך עבור 255 רשויות מקומיות יהודיות וערביות בכל רחבי הארץ, כ-201 מהן עיריות ומועצות מקומיות ו-54 מועצות אזוריות, לפי המפה המוניציפלית המעודכנת לשנת 2021. כמו כן, המדד חושב עבור 990 יישובים בתוך המועצות האזוריות, והוא אינו כולל יישובים שבהם פחות מ-120 תושבים ויישובים שחסרים עבורם חלק מהמשתנים. חשוב להדגיש כי מתוך כלל היישובים הערביים רק בשני יישובים, נצרת ורהט, יש חלוקה לאזורים סטטיסטיים. הסיבה לכך היא היעדר כתובות ביישובים הערביים במקורות המינהליים.

האשכול החברתי-כלכלי של יישוב מגורים נקבע לפי ערכי המדד החברתי-כלכלי, כלומר לפי שקלול של תכונות משקי הבית בתחומים האלה: דמוגרפיה, השכלה, חינוך, תעסוקה, אבטלה ורווחה כלכלית (הכנסה כספית, מספר המכונניות העומדות לרשות משק בית, תכונות דירה) ועוד. היישובים סודרו על פי הציון שקיבלו, מהנמוך לגבוה, וחולקו לעשר רמות (אשכולות). לכל יישוב ניתן דירוג מ-1 עד 10 – אשכול 1 מציין את הרמה החברתית-כלכלית הנמוכה ביותר ואשכול 10 – את הרמה הגבוהה ביותר.²¹

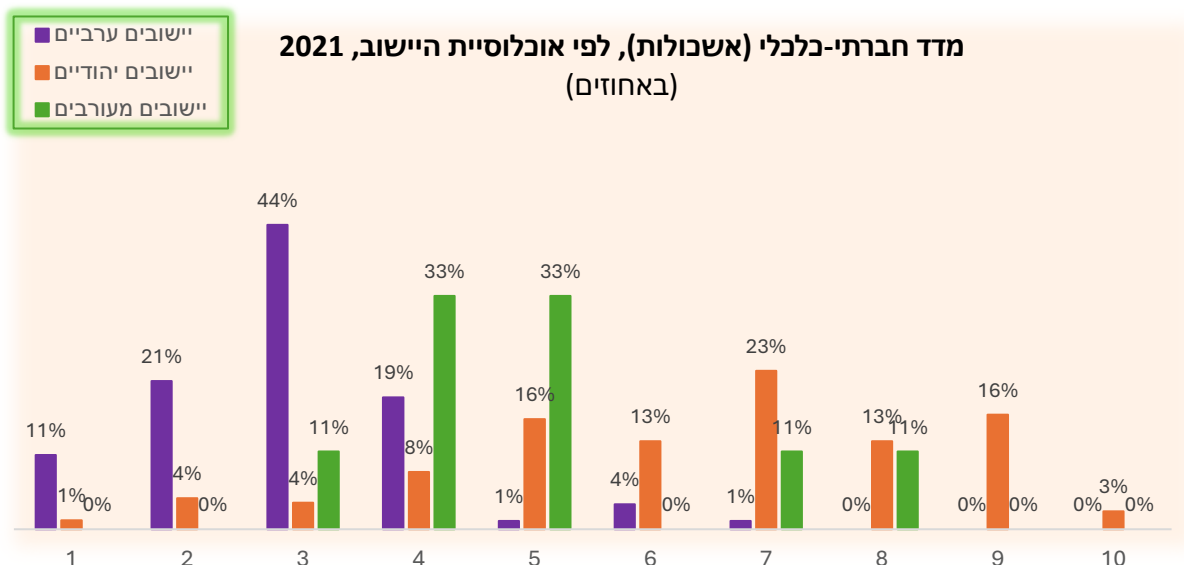
תרשים ב/1: יישובים לפי מדד חברתי-כלכלי (אשכולות), ולפי אוכלוסיית היישוב, 2021 (במספרים מוחלטים)²²

²¹ להרחבה, ראו נטליה ציבל, "אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה 2017", הודעה לתקשורת, אתר הלמ"ס, 2020.

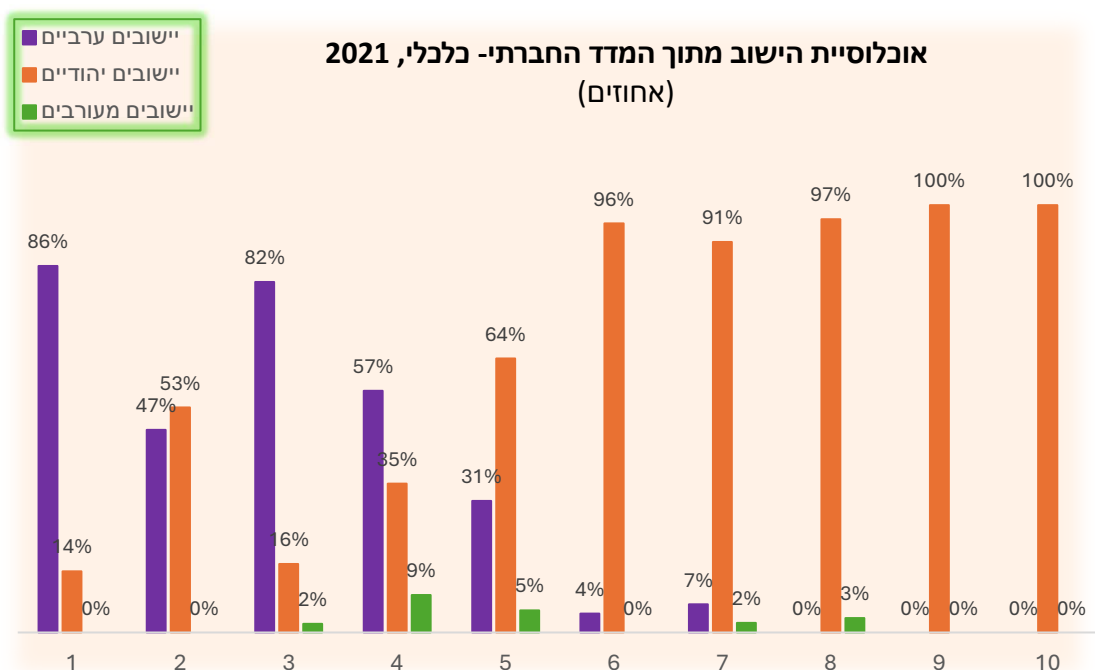
²² הדירוג של 2024 מבוסס על בדיקה שנערכה בשנת 2021.

תרשים ב/2: התפלגות הישובים לפי אשכולות חברתיים-כלכליים ואוכלוסיית הישוב, 2021 (ב-%)

בתרשים ב/3 ניתן לראות כי 11% מהיישובים הערביים נמצאים באשכול 1, 21% – באשכול 2, 44% – באשכול 3 ו-19% – באשכול 4. כלומר, 95% מהיישובים הערביים נמצאים באשכולות הנמוכים ביותר מבחינה חברתית-כלכלית, אשכולות 1–4. כמו כן, 1% מהיישובים הערביים הם באשכול 5, 4% – באשכול 6 ועוד 1% – באשכול 7. לעומתם, רק 17% מהיישובים היהודיים דורגו באשכולות הנמוכים ביותר, 1–4, ו-68% – באשכולות הגבוהים ביותר, 6–10.

תרשים ב/4: הרכב האשכולות, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2021 (ב-%)

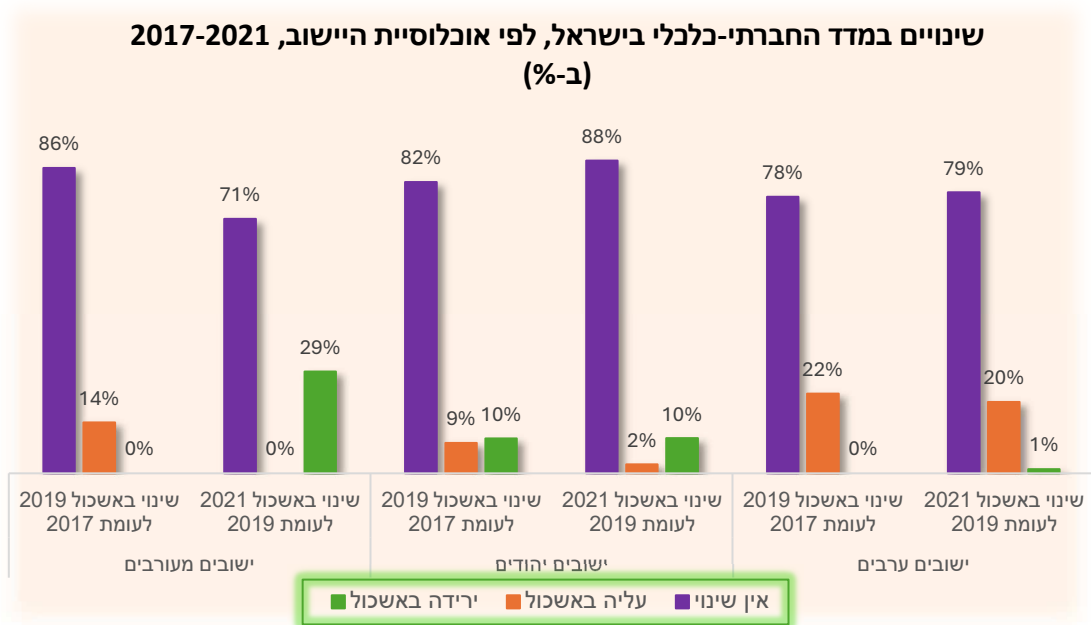
לפי הנתונים בתרשים ב/4, אפשר להצביע על מתאם גבוה בין אוכלוסיית היישוב לבין הדירוג החברתי-כלכלי שלו. כלומר, יישובים ערביים נמצאים באשכולות הנמוכים ביותר מבחינה כלכלית וחברתית, ואילו יישובים יהודיים – באשכולות הגבוהים ביותר. 86% מהיישובים באשכול 1 הם ערביים ו-14% יהודיים. 47% מהיישובים שבאשכול 2 הם ערביים ו-53% יהודיים. יתרה מכך, 82% מהיישובים באשכול 3 הם ערביים, 16% יהודיים ו-2% מעורבים. לעומת זאת, 100% מהיישובים באשכול 9 ו-10, שהם הגבוהים ביותר, הם יהודיים ואין בהם שום יישוב ערבי או מעורב.

לוח ב/1 : שינוי בדירוג החברתי-כלכלי בשנת 2021 לעומת 2019, לפי אוכלוסיית היישוב (במספרים מוחלטים)

2019 – 2021			
יישובים ערביים	יישובים יהודיים	יישובים מעורבים	
1	16	2	ירידה באשכול
17	4	0	עלייה באשכול
67	143	5	אין שינוי באשכול
85	163	7	סך הכול

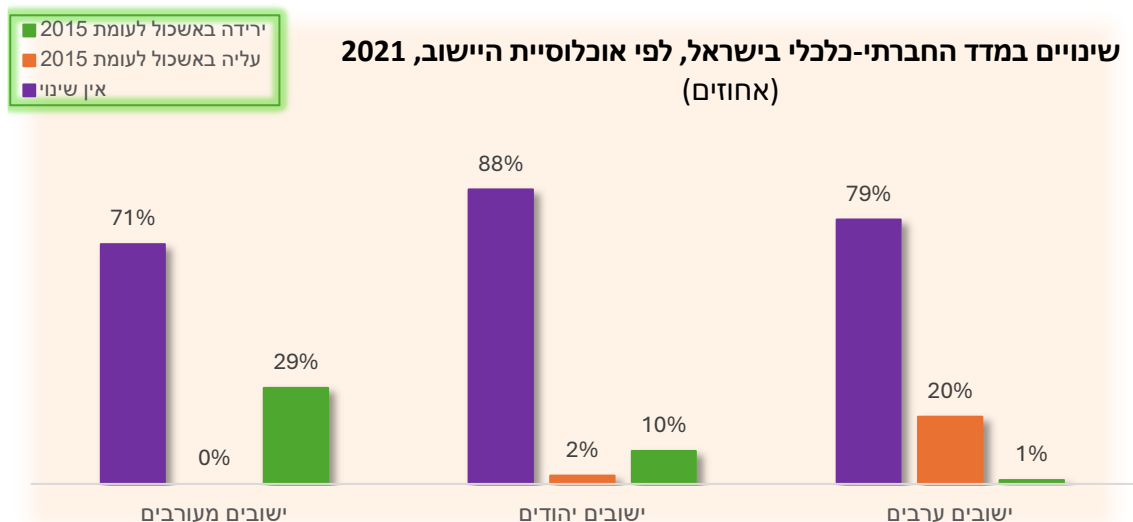
לוח ב/1 מציג את השינוי שחל בדירוג החברתי-כלכלי של היישובים הערביים לעומת היישובים היהודיים בשנים 2021–2019. הנתונים מצביעים על שינויים ותמורות לטובה ביישובים הערביים אך ירידה הן ביישובים היהודיים והן ביישובים המעורבים. ניתן לזקוף את השינויים החיוביים לתוכניות ולהשקעות הממשלתיות באוכלוסיות השונות ולמגמת השיפור הכללית במצב הכלכלי. מהנתונים אפשר לראות כי 67 יישובים ערביים, 5 יישובים מעורבים ו-143 יהודיים לא היה בהם כל שינוי בדירוג הכלכלי-חברתי. לעומתם היה יישוב ערבי אחד, 16 יישובים יהודיים ו-2 מעורבים שירדו בדירוג ובאשכול. כמו כן, ניתן לראות כי ישנם 17 יישובים ערביים, 4 יישובים יהודיים שעלו באשכול. כלומר, שהיה שיפור במצבם הכלכלי. תרשים ב/5 מציג את משמעות השינויים האלה בהרחבה.

תרשים 5/ב: שינויים בממדד החברתי-כלכלי בישראל, לפי אוכלוסיית היישוב (ב-%)

מנתונים אלה עולה כי בשנת 2021 ירד יישוב ערבי אחד, 2 יישובים מעורב בדירוג החברתי-כלכלי שלו בהשוואה לשנת 2019 (1%). לעומת זאת, 10% מהיישובים היהודיים ירדו בדירוג החברתי-כלכלי שלהם. ניתן לראות גם כי 20% מהיישובים הערביים עלו בדירוג החברתי-כלכלי שלהם, לעומת 2% מהיישובים היהודיים ו-0% מהיישובים המעורבים. יתרה מזו, 79% מהיישובים הערביים, 88% מהיישובים היהודיים ו-71% מהיישובים המעורבים שמרו על הדירוג שלהם ולא חל שום שינוי במעמד הכלכלי והחברתי בהשוואה לשנת 2019. לסיכום, אפשר לראות כי אומנם רוב היישובים הערביים נשארו באותו דירוג חברתי-כלכלי, אבל 20% עלו בדירוג.

תרשים 6/א: שינויים בממדד החברתי-כלכלי של היישובים בישראל, 2021.

עוני בחברה הערבית

על פי המוסד לביטוח לאומי, **עוני** מוגדר כמצוקה כלכלית יחסית המוערכת בזיקה לרמת החיים המאפיינת את החברה הכללית. משפחה נחשבת ענייה אם תנאי חייה ירודים במידה ניכרת מתנאי החיים האופייניים לחברה כולה; למעשה, עניים הם אנשים שקיומם היום-יומי בסכנה, והם שרויים בדאגה תמידית לשרידותם הפיזית. סדרי עדיפויותיהם משתנים ובמרכזם עומדים המזון, המחסה והלבוש. לפיכך, הקריטריונים המגדירים אוכלוסייה ענייה הם הפניית מרבית משאביהם הכלכליים לצריכה של מוצרים בסיסיים וצריכה מועטה של שירותים ומותרות.²³

קו העוני שמודד המוסד לביטוח לאומי הוא מדד יחסי, ועל פיו נקבע שיעור המשפחות שמעל לקו העוני ושיעור המשפחות שמתחת לקו הזה. הקריטריונים של המוסד לביטוח לאומי קובעים כי משק בית נחשב עני אם רמת החיים שלו, הנקבעת על פי ההכנסה הכספית הפנויה לנפש תקנית, נמוכה ממחצית ההכנסה החציונית של משקי הבית. למשל, בשנת 2021 עמדה תחולת העוני בקרב משפחות בישראל על 21% וקו העוני לנפש תקנית עמד על 2,849 ₪ לנפש. הניתוח בחלק הזה מבוסס על הנתונים שמפרסם המוסד לביטוח לאומי מדי שנה בשנה.²⁴ בה בעת, בשנת 2023, נמצאו בישראל 20.7% משפחות, 27.9% ילדים ו- 12.8% אזרחים ותיקים שחיו מתחת לקו העוני. קו העוני לנפש תקנית באותה שנה הגיע ל- 3,324 ₪.²⁵ יצוין כי הדוחות והנתונים הקיימים והזמינים אמנם מתייחסים באופן מסוים לשני האירועים המשמעותיים שהתרחשו בסוף 2023 ובמהלך 2024 שיש להם השלכות כלכליות הרות גורל על התחזיות הכלכליות והמצב הכלכלי של הציבור: המהלכים שהממשלה ביקשה להוביל במסגרת "הרפורמה המשפטית", מזה, ומלחמת ה- 7 באוקטובר, מזה, אולם לא באופן מקיף ביחס לכל ההשלכות. יתכן ונראה שינויים בולטים ומשמעותיים בדוחות הבאים עקב הסיטואציה הביטחונית והפגיעה הממשית במשק ובכלכלה.

²³ להרחבה בעניין זה, ראו יפית אלפנדר, "מדידת עוני מוחלט בישראל", אתר הלמ"ס, 2005.

²⁴ להרחבה ראו מירי אנדבלד, להב כראדי, רינה פינס וניצה קיסר, דוח ממדי העוני ואי-השוויון בהכנסות, ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, 2021.

²⁵ להרחבה ראו ניצה קסיר, רינה פינס ונתנאל פלאם, דוח ממדי העוני ואי-השוויון בהכנסות, ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, 2024.

לוח ב/2: תחולת עוני, לפי קבוצת אוכלוסייה, 1997–2023 (ב-%)

יהודים				ערבים				
תחולת עוני				תחולת העוני				שנה
עומק העוני	ילדים	משפחות		עומק העוני	ילדים	משפחות		
		לפי הכנסה נטו	לפי הכנסה כלכלית			לפי הכנסה נטו	לפי הכנסה כלכלית	
26.4	15.8	13.4	30.8	25.5	43.9	37.9	50.8	1997
25.7	16.3	13.5	31.4	26.7	42.7	37.6	52.8	1998
26.7	16.7	14.4	29.2	24.6	52.9	42.3	52.6	1999
28.8	19.9	13.8	30.5	30.9	56.8	47.6	56.6	2002
29.2	21.2	14.9	30.5	32.2	57.5	48.3	56.9	2003
31.4	23.9	15.9	30.3	35.9	59.2	49.9	57.5	2004
31.3	24.4	15.8	29.8	35.3	64.2	52.1	58.6	2005
31.3	24.3	14.7	28.8	36.7	66.8	54.0	59.5	2006
32.0	23.8	15.0	28.3	37.0	62.5	51.4	58.3	2007
32.8	23.6	15.3	28.4	36.0	62.1	49.4	57.1	2008
33.1	25.1	15.2	28.9	38.3	66.8	53.5	60.3	2009
34.6	24.1	14.3	28.0	37.2	65.8	53.2	60.7	2010
31.8	24.2	14.2	28.1	37.8	66.5	53.5	60.4	2011
29.8	22.9	14.1	26.0	39.6	67.9	54.4	59.5	2012
30.2	20.0	13.7	24.5	35.6	66.4	51.7	55.8	2013
31.5	21.6	13.6	24.7	38.4	63.5	52.6	57.2	2014
32.6	19.8	13.8	24.8	39.3	65.6	53.3	57.5	2015
31.6	21.1	13.2	24.9	36.0	61.7	49.2	52.4	2016
31.1	19.6	13.4	24.4	39.7	60.7	47.1	52.1	2017
30.6	21.2	13.4	24.1	36.6	57.8	45.3	50.2	2018
36.7	21.2	17.1	32.2	42.2	48.9	39.1	50.6	2021
37.5	21.4	15.9	30.4	44	49.1	39	49	2022
36.8	21.3	15.4	30.7	43.1	48.8	38.4	49.2	2023

מקור: ניצה קסיר ואחרים (2024). דוח ממדי העוני והאי שוויון בהכנסות - 2023. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

מהנתונים שבלוח ב/2 ניתן ללמוד שאומנם אחרי העברת תשלומי הקצבאות למיניהן, יורד שיעור העוני מאוד, הן בקרב יהודים הן בקרב ערבים, אך בכל זאת יש פערים גדולים בין שתי האוכלוסיות. בשנת 1997 עמד שיעור העוני בקרב משפחות ערביות לפני תשלומי ההעברה על 50.8%, לעומת 30.8% בקרב משפחות יהודיות. אחרי תשלומי ההעברה ירד שיעור זה ל-37.6% בקרב משפחות ערביות, לעומת 13.5% בקרב משפחות יהודיות. ניתן לראות גם כי בשנת 1997 עמד שיעור הילדים הערביים העניים על 43.9%, לעומת 15.8% בקרב הילדים היהודיים. שיעורי העוני בקרב משפחות וילדים ערביים הלכו והחריפו בשנים 1999–2011, והם הגיעו לשיא בשנת 2010 – 60.7% מהמשפחות הערביות היו עניות לפני תשלומי ההעברה ו-53.2% אחרי תשלומי ההעברה, לעומת 28% בקרב משפחות יהודיות לפני תשלומי ההעברה ו-14.3% אחרי תשלומי ההעברה. שיעור הילדים העניים באותה השנה עמד על 65.8% בקרב ערבים ו-24.1% בקרב יהודים.

בשנת 2023 עמד שיעור המשפחות הערביות מתחת לקו העוני על 49.2%, לעומת 30.7% מהמשפחות היהודיות. אחרי תשלומים ההעברה ירדו שיעורי העוני הן בקרב ערבים הן בקרב יהודים – 38.4% מהמשפחות הערביות נחשבו עניות, לעומת 15.4% מהמשפחות היהודיות. כמו כן, שיעור הילדים הערבים שהיו מתחת לקו העוני באותה השנה עמד על 48.8%, לעומת 21.4% בקרב הילדים היהודים. בין 2018 ל-2022 בלטה עלייה ניכרת בעומק העוני במרבית קבוצות האוכלוסייה. עם זאת, בקרב יהודים לא-חרדים עומק העוני לא השתנה ואף ירד במקצת. לעומת זאת, אצל חרדים הוא עלה ואצל ערבים הוא עלה במידה ניכרת.²⁶

השלכות משבר הקורונה על המצב הכלכלי של המשפחות ושל הילדים בישראל, שכידוע לא היה משבר בריאותי בלבד. המשבר העיקרי בעקבות המגפה היה משבר חברתי-כלכלי. יתרה מכך, המצב הביטחוני והמלחמות מאז 2021 גם הן יצרו מצב חירום שהיו לו השלכות סוציו-אקונומיות. "שגרת החירום" כתוצאה למשברים ולאירועים הרבים שהתרחשו מאז משבר הקורונה גרמה לאי יציבות ולתנודתיות, שבעקבותיהם מפרנסים ומפרנסות רבים מצאו את עצמם מחוץ למקום העבודה שלהם, עצמאיים חוו האטה בפעילות העסקית וירידה במחזור הכספי שלהם מה שפגע בהכנסות שלהם וברמת החיים של משפחותיהם. בעקבות אובדן מקור ההכנסה העיקרי של המשפחות האלה צנחו חלק לא מבוטל מהן אל מתחת לקו העוני, במיוחד המשפחות שהיו להן הכנסות נמוכות והיו קרובות לקו העוני עוד טרם המשבר.

אוריינות דיגיטלית, נגישות לאינטרנט ורמת מחשוב

בשנים האחרונות זכה המושג **אוריינות דיגיטלית** ליחס מיוחד בקרב מקבלי החלטות, משרדי ממשלה וחוקרים. מגפת הקורונה חידדה והעצימה עוד יותר את חשיבותו של המושג, לנוכח השינוי שעברנו ברמה השירותית – מפעילות פרונטלית לפעילות מקוונת – כמעט בכל תחומי החיים. יצוין כי השימוש בכלים דיגיטליים אינו מיועד רק לצורכי הוראה ועבודה מרחוק, אלא גם לשימוש יעיל בשירותים ממשלתיים (לשכת תעסוקה, ביטוח לאומי ורשויות מקומיות), התנהלות מול בנקים, וכמובן לרכישת מוצרים וקניות מקוונות. יצוין כי בשנה האחרונה בלט העניין של הבינה המלאכותית ולזה היו השלכות הוות גורל על היקפי ומאפייני השימוש באינטרנט, ויש צורך במחקרים נפרדים ונרחבים לגבי הסוגיות הללו.

אומנם ניכרת עלייה של ממש בשיעורי האזרחים הישראלים העושים שימוש בכלים דיגיטליים, אבל הממוצע הכללי בישראל עדיין נופל מהממוצע הכללי במדינות ה-OECD.²⁷ פער דיגיטלי מבטא זמינות ולא יכולת הנגישות לאמצעים דיגיטליים ולאינטרנט; למודעות לאפשרויות, להזדמנויות ולסכנות הגלומות בשימוש באינטרנט, ולמיומנויות ולכישורים המאפשרים שימוש מיטבי באינטרנט. משום כך פערים חברתיים-כלכליים מחריפים את הפערים הדיגיטליים ומעצימים אותם.

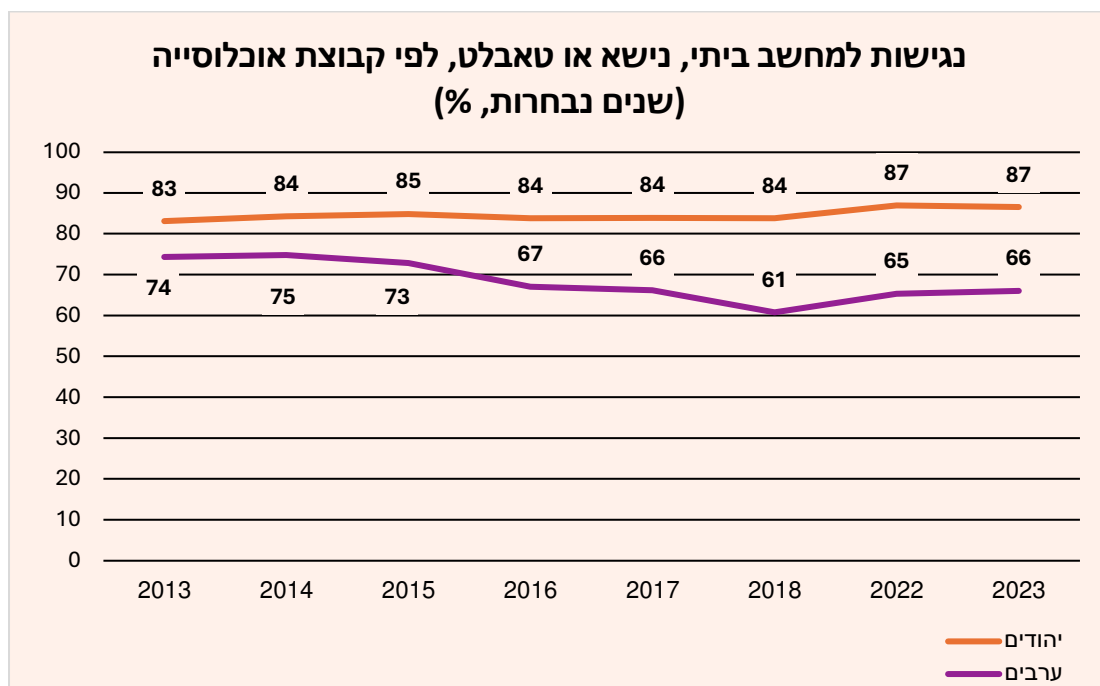
מנתוני הלמ"ס עולה מגמת ירידה משמעותית בנגישות של האזרחים הערבים בישראל למחשבים ניידים וניידים ולמחשבי לוח (טבלטים), הן ביחס לשנים קודמות הן בהשוואה לאוכלוסייה היהודית בשנים 2013-2018. מגמה זו ידעה שיפור יחסי בשנים 2018-2023. בפרק הזמן הזה עמד שיעור הערבים שיש להם נגישות למחשבים ולמחשבי לוח על 66%, לעומת 87% בקרב יהודים (פער של 21%). **מתברר שמשבר הקורונה חייד**

²⁶ להרחבה בעניין, ראו המועצה הלאומית לשלום הילד, השנתון הסטטיסטי, "ילדים בישראל 2023: לקט נתונים", אתר המועצה הלאומית לשלום הילד.

²⁷ שיעור המשתמשים באינטרנט במדינות ה-OECD בשכבת הגיל 25-54 בשנת 2021 עמד על 92.8%, לעומת 88.4% בישראל. עם זאת, המצב בישראל טוב יותר מבארצות הברית, ביוון ובאיטליה. להרחבה בעניין, ראו מבקר המדינה, "הקניית אוריינות דיגיטלית לאורך החיים", ירושלים: 2021; עמרי זרחוביץ, "דו"ח המבקר: בעלי אוריינות דיגיטלית נמוכה יתקשו להשתלב בעבודה יציבה", דה מרקר, 15.03.2021.

את הרלוונטיות, את החשיבות ואת החיוניות של המחשבים, הן לצורכי עובדה הן לצורכי לימודים, וחיזוק זה הוא שגרם לעלייה, הן בקרב ערבים הן בקרב יהודים (תרשים 6ב). ניתן לראות גם כי בעקבות המלחמה שהחלה באוקטובר 2023 יישובים רבים עברו למצב חירום וללמידה מרחוק מה שחידד ביתר שאת את חשיבות המוכנות למצבי חירום ולצורך בהצטיידות בהתאם לכך.

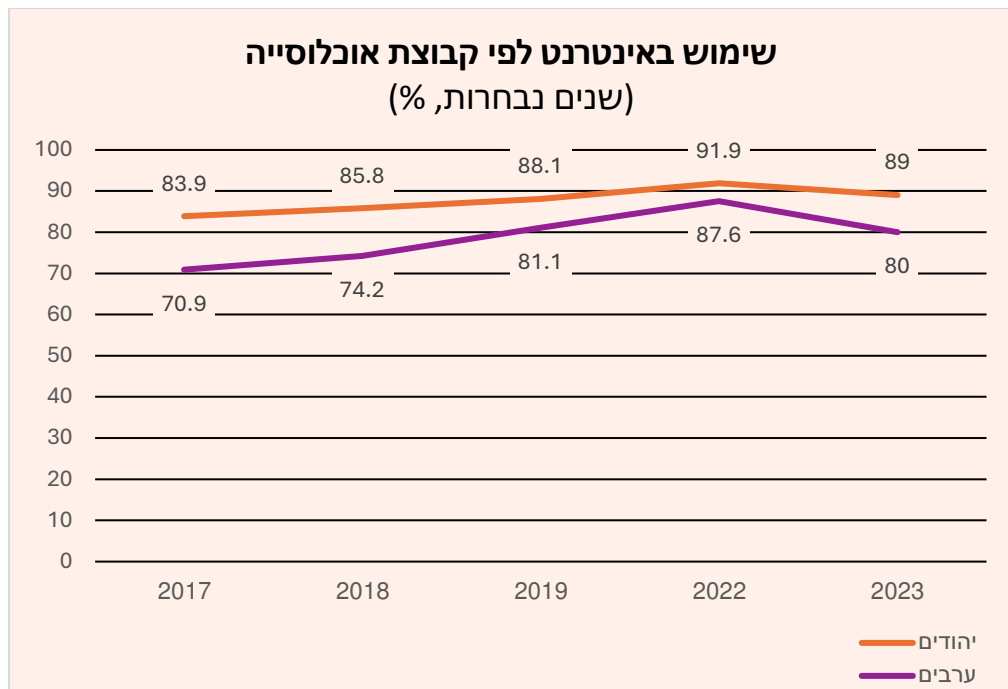
תרשים 6/ב: נגישות למחשב ביתי, מחשב נייד או מחשב לוח, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2013-2023 (ב-%)

כפי שמראה תרשים 6/ב, הפער הדיגיטלי בין יהודים לערבים נשמר גם אם יש מגמה צמצום בשנים שקדמו למדידה האחרונה בסקר החברתי של הלמ"ס. מהנתונים עולה כי בשנת 2023 עמד שיעור הערבים המשתמשים באינטרנט על 80%, לעומת 88% בשנת 2022. כלומר, ירידה ניכרת של 8%. לעומת זאת, שיעור היהודים שהשתמשו באינטרנט בשנת 2023 עמד על 89% בהשוואה ל-92% בשנת 2022. כלומר, ירידה של 3% בערך. אם כך, הפער בין יהודים לערבים בשנת 2023 עלה ל-9% לעומת 4% שהיו בשנת 2022.²⁸

²⁸ להרחבה, ראו הלמ"ס, לוח 11.3, מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי, 2019; נתונים מינהליים של הלמ"ס, 2022.

תרשים ב/7: שימוש באינטרנט, לפי קבוצת אוכלוסייה (ב-%)

את הפערים בין החברה היהודית לחברה הערבית מבחינת השימוש באינטרנט לעומת הפערים בנגישות למחשבים לסוגיהם אפשר להסביר בשימוש ההולך וגובר בטלפונים החכמים. עם זאת, דוח מבקר המדינה וניירות מדיניות של איגוד האינטרנט הישראלי²⁹ מצביעים על פערים של ממש במיומנויות דיגיטליות ובמאפייני השימוש באינטרנט. כפי שצינו בשנתון הקודם (2023), פער זה במיומנויות ובמאפייני השימוש, מנציח ואף מרחיב את הפערים הסוציו-אקונומיים בין שתי האוכלוסיות.³⁰ על בסיס הנתונים המובאים כאן, האוכלוסייה הערבית בישראל סובלת מפער דיגיטלי עקבי ורבי-ממדי ביחס לחברה היהודית. פער זה פוגע בשוויון ההזדמנויות, במוביליות החברתית ובנגישות לשירותים אזרחיים. הפער הדיגיטלי מנציח ואף משעתק פערים חברתיים- כלכליים קיימים ומחזק את תחושת ההדרה של החברה הערבית. חלק מהפערים הוא תשתיתי וחלקו הו תודעתי ולכן בתוכניות ממשלתיות עתידיות יש לפתח תשתיות ותוכניות חינוך לאוריינות דיגיטלית, להנגיש שירותים ממשלתיים בערבית.

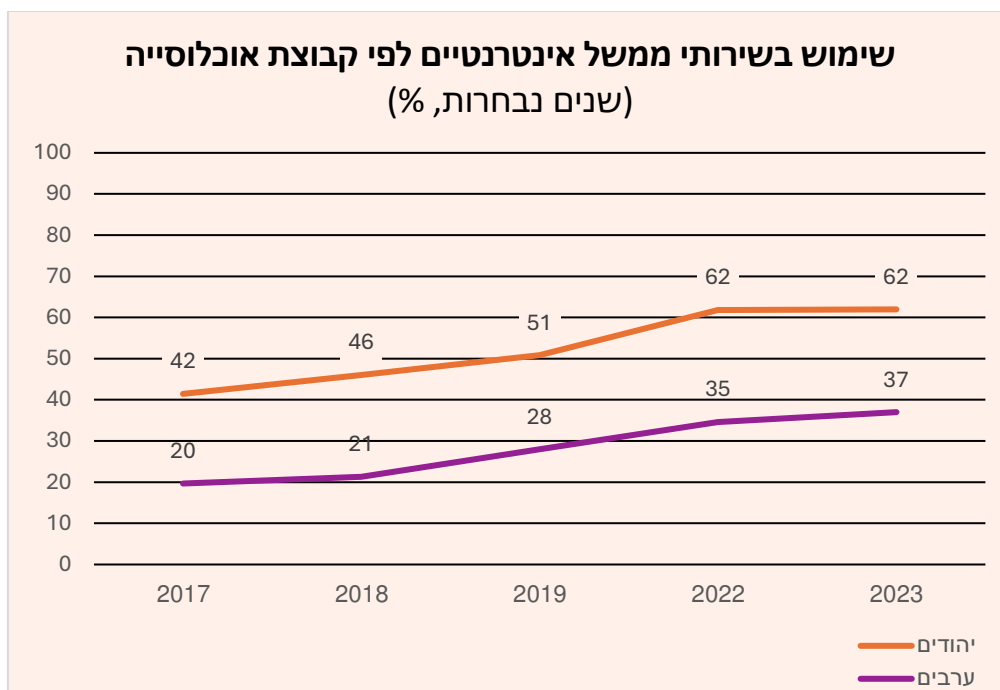
דוגמה אחת לכך היא השימוש הנמוך יחסית של הערבים בשירותים ממשלתיים ומוניציפליים מקוונים. כידוע, היום אפשר לשלם קנסות וחובות, למלא טפסים, להגיש בקשות, תלונות ופניות ציבור ולקבל שירותים רבים אחרים דרך אתר האינטרנט של המשרד או החברה הממשלתית או הרשות המקומית ביישוב המגורים. מנתוני הלמ"ס ניתן לראות כי בשנת 2023 השתמשו 62% מהאוכלוסייה היהודית שימוש מקוון בשירותי רשויות השלטון ומשרדי הממשלה למיניהם, לעומת 37% מהאוכלוסייה הערבית. אומנם בשתי האוכלוסיות ניכרת עלייה, אך עדיין יש פער עצום ביניהן – 25%. נתון זה עולה בקנה אחד עם ממצאי סקר איגוד האינטרנט משנת 2017, שהראה כי השימוש באינטרנט במישור הבידורי גבוה יותר בקרב ערבים מאשר בקרב יהודים – 61% מהיהודים משתמשים ברשתות החברתיות לעומת 73% מהערבים, ואילו בעניינים מקצועיים ניכרת

²⁹ מנדלס, י. (2024). 'מחברים אבל (לא) שווים: פערים דיגיטליים, תשתיות, שימושים ומוגנות ברשת בחברה הערבית בישראל. איגוד האינטרנט הישראלי: <https://www.isoc.org.il/sts-data/internet-use-and-digital-needs-of-israeli-arabs-survey>

³⁰ להרחבה, ראו הלמ"ס, לוח 11.5, "מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי", 2019; נתונים מינהליים של הלמ"ס, 2022. על המיומנויות הדיגיטליות ושימושי האינטרנט בחברה הערבית, ראו גם אסמאא גנאיים, **האינטרנט בחברה הערבית בישראל: תמונת מצב ראשונית והמלצות למדיניות**, פתח תקווה: איגוד האינטרנט הישראלי, 2018.

מגמה הפוכה.³¹ כלומר, מצד אחד, בחברה הערבית נכרת עלייה בשימוש במחשבים ניידים ובטלפונים חכמים, המחייב אוריינות דיגיטלית מסוימת ומיומנויות לא פשוטות. מצד שני, השימוש הזה הוא בעיקרו בידורי, ולא שימוש בשירותים הממשלתיים והמוניציפליים המקוונים. ייתכן שהסיבות לכך קשורות גם למידת האמון של הציבור הערבי בממשלה על זרועותיה השונות, ולחששות מחדירה לפרטיות. בנוסף לכך, לא כל השירותים והאתרים מונגשים בערבית ולכן זה מייצר עוד מכשול במיוחד בקרב אלה שלא שולטים היטב בשפה העברית. אי לכך, יש להשקיע משאבים בקמפיינים ציבוריים המכוונים לציבור הערבי כדי לעודד אותם לעשות שימוש אינטנסיבי יותר בשירותים הציבוריים המקוונים, ולהבליט את היתרונות הרבים ששירותים מהסוג הזה מגלמים בתוכם. הסבר נוסף בהקשר הזה ניתן לייחס לאוכלוסיית היעד הרלוונטית לשירותים הממשלתיים. כלומר, שירותים ממשלתיים הם יותר רלוונטיים למבוגרים יותר מאשר לצעירים, ובעקבות פערים באוריינות הדיגיטלית, אזרחים וותיקים ומבוגרים אינם יודעים לעשות שימוש בשירותים ממשלתיים מקוונים, ועדיין רגילים לשירותים פרונטליים וממשיים וקשה להם לשנות הרגלים ונורמות בגיל יותר מבוגר.

תרשים 8/ב היקף השימוש בשירותים ממשלתיים מקוונים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2017–2023 (ב-%)

עמדות, תחושות ושביעות רצון מאיכות החיים

הסקר החברתי של הלמ"ס הוא סקר שנתי שוטף. הוא פורסם בפעם הראשונה בשנת 2002,³² ומטרתו היא לספק מידע עדכני על רווחת האוכלוסייה בישראל ועל תנאי חייה. מספר המשיבים לסקר הוא כ-7,500 איש

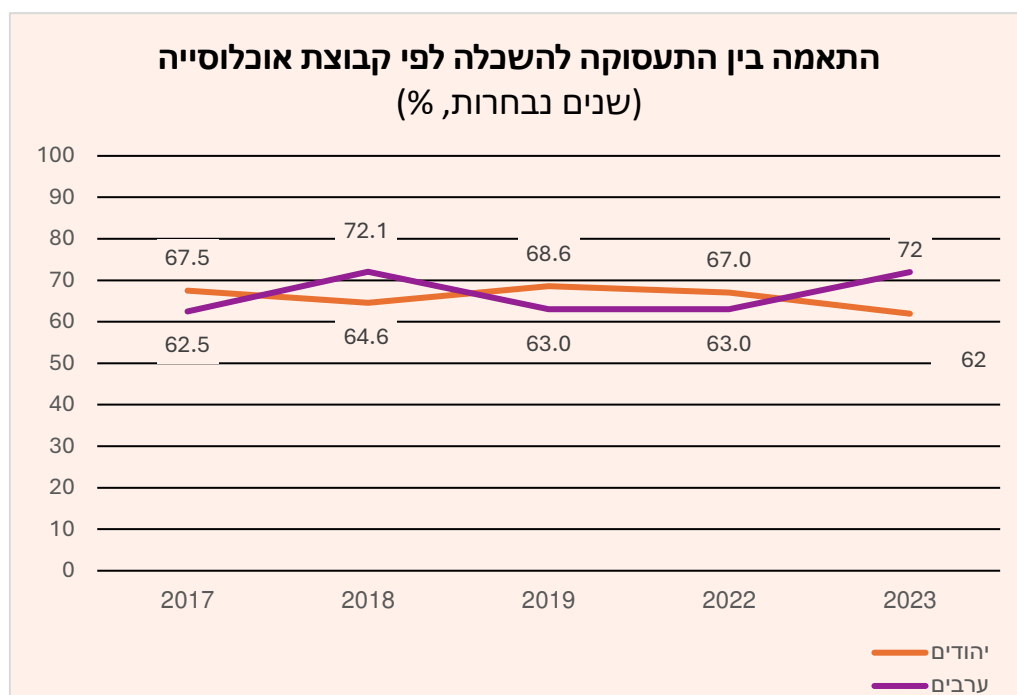
³¹ יצוין גם כי חלק ניכר מהשירותים הממשלתיים אינם מצויים בשפה הערבית, וחוסר זה מוסיף, כמובן, לקושי להגביר את השימוש בשירותים ממשלתיים מקוונים בחברה הערבית.

³² ראו הלמ"ס, **הסקר החברתי**.

מהאוכלוסייה הבוגרת: בני 20 ומעלה. את הסקר עורכים סוקרי הלמ"ס בבתי הנדגמים בריאיון פנים אל פנים.

בסקר שני חלקים עיקריים: חלק קבוע, ובו כ-200 שאלות קבועות במגוון תחומי חיים, כגון בריאות, דיור, תעסוקה ומצב כלכלי, וחלק משתנה, העוסק בכל שנה בהרחבה בנושא אחד או שניים. חלק מהשאלות והמשתנים נבדקים על בסיס שנתי המאפשרים התחקות והשוואה על ציר הזמן ההיסטורי. חלק מהמשתנים הופיעו בגרסאות הקודמות של השנתון אך יש חלקים חדשים העולים בקנה אחד עם המטרות של פרק זה. בסעיף זה נציג נתונים מתוך הסקר החברתי בשנים 2002–2023, ונדון הן בשינויים על ציר הזמן והן בנתונים השוואתיים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים במדינה. סקר זה מאפשר להתחקות אחר הגורמים המשפיעים על איכות חייהם ושביעות רצונם של האזרחים בישראל בכלל, ושל האזרחים הערבים בפרט.

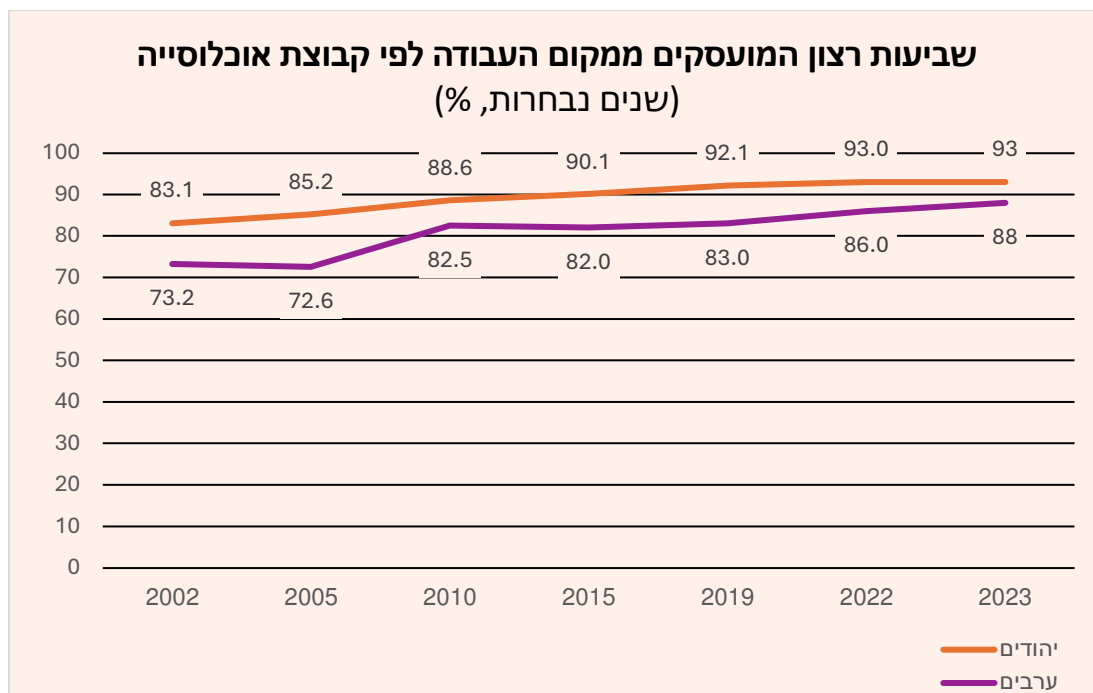
תרשים 9/ב: התאמה בין התעסוקה להשכלה, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2017–2023 (ב-%)

מתרשים 9/ב אפשר ללמוד כי בשנת 2017 היו 62.5% מהערבים מועסקים בעבודות שתאמו את ההשכלה שלהם, לעומת 67.5% יהודים. שיעור זה עלה בשנים שלאחר מכן, ובשנת 2023 הגיע ל-72% בקרב האזרחים הערבים, לעומת 62% בקרב היהודים. כאמור, בשנת 2023 ישנה מגמת ירידה מבחינת המובהקות הסטטיסטית ובראייה רב-שנתית, נתוני הסקר אינם מצביעים על שינוי מובהק בנושא זה בכל אחת מהקבוצות בפני עצמה, וגם בהבדלים בין הקבוצות. כלומר, מעט יותר יהודים מועסקים בעבודות התואמות את השכלתם. תופעה זו יכולה ללמד על תחומי הלימודים שבחרים בניס ובנות מקבוצות מיעוט, ועל "הצפה השכלתית" במקצועות מסוימים, משום שהם אינם עומדים בתנאי הסף של מקצועות יוקרתיים. הצפה השכלתית בתחומים מסוימים גורמת לכך שמשכילים רבים בוחרים מקצועות שאינם תואמים את ההשכלה שבחרו, לא מתוך רצון אלא בעקבות אילוצים מבניים. בהקשר זה יש לתת את הדעת לא רק לעיסוק בעבודות שאינן תואמות את ההשכלה, אלא גם לשיעורי האבטלה בקרב אקדמאים ערבים (ראו בהרחבה בפרק על שוק העבודה ובפרק על חינוך והשכלה גבוהה). בהקשר זה ניתן לציין בעיקר את האבטלה בקרב נשים ערביות שסיימו לימודי תעודת הוראה במכללות לחינוך והכשרות מורים.³³

³³ להרחבה, ראו הלמ"ס, "מועסקים שתפקידם בעבודה תואם את לימודיהם", **הסקר החברתי**, 2023.

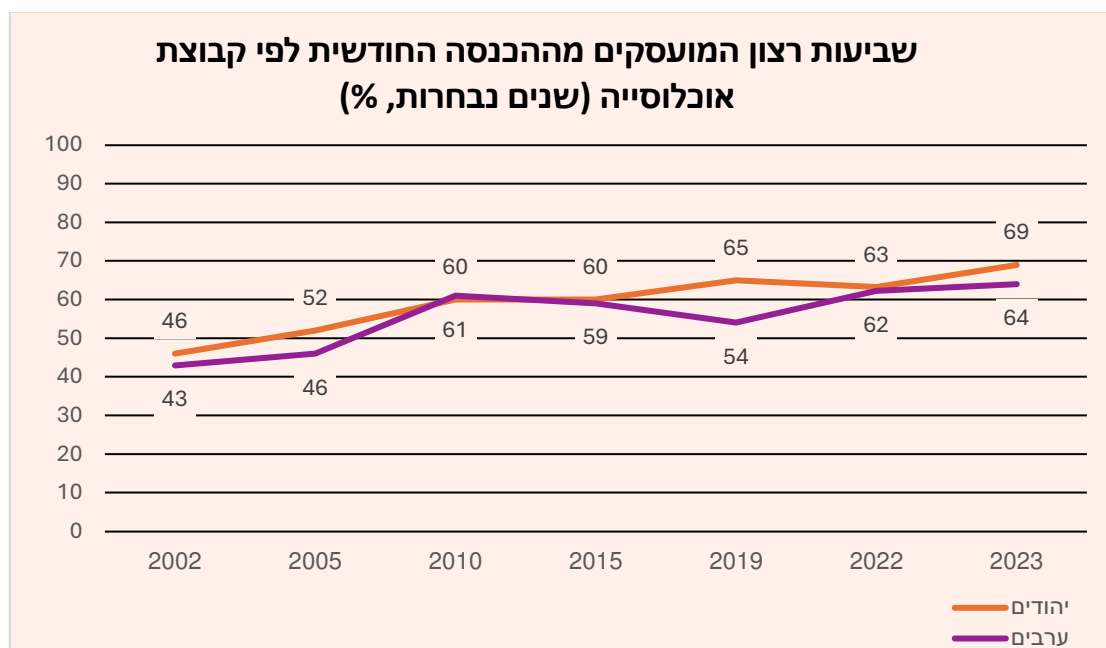
תרשים ב/10: שביעות הרצון של המועסקים מעבודתם, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002–2023 (ב-%)

תרשים ב/10 מציג את שביעות הרצון של האזרחים בישראל מהעבודה שלהם, ועולות ממנו שתי תובנות מרכזיות. ראשית, שביעות רצונם של האזרחים הערבים מהעבודה שלהם עולה זה שני עשורים והגיעה לשיא בשנת 2023. בשנת 2002 ציינו 73.2% מהאזרחים הערבים שהם שבעי רצון מהעבודה שלהם, שיעור זה הגיע ל-81.1% בשנת 2008, ירד ל-77.3% בשנת 2014 ועלה שוב ל-88% בשנת 2023. שנית, ניתן לראות כי למרות העלייה בקרב הערבים, האזרחים היהודים דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר. ניתוח הנתונים שבתרשים מצביע על פער קבוע בין היהודים לערבים בשביעות הרצון מהעבודה לטובת היהודים. בהתאם לכך, ניתן לראות כי בשנת 2002 היו 83.1% מהיהודים שבעי רצון מהעבודה, ושיעור זה הגיע ל-93% בשנת 2023.³⁴ אפשר לראות גם כי הפער הממוצע בשיעורי שביעות הרצון בין הערבים ליהודים ירד בחצי, מ-10% בשנת 2002 ל-5% בשנת 2023.

³⁴ להרחבה, ראו הלמ"ס, "שביעות הרצון של המועסקים מהעבודה שלהם", שם.

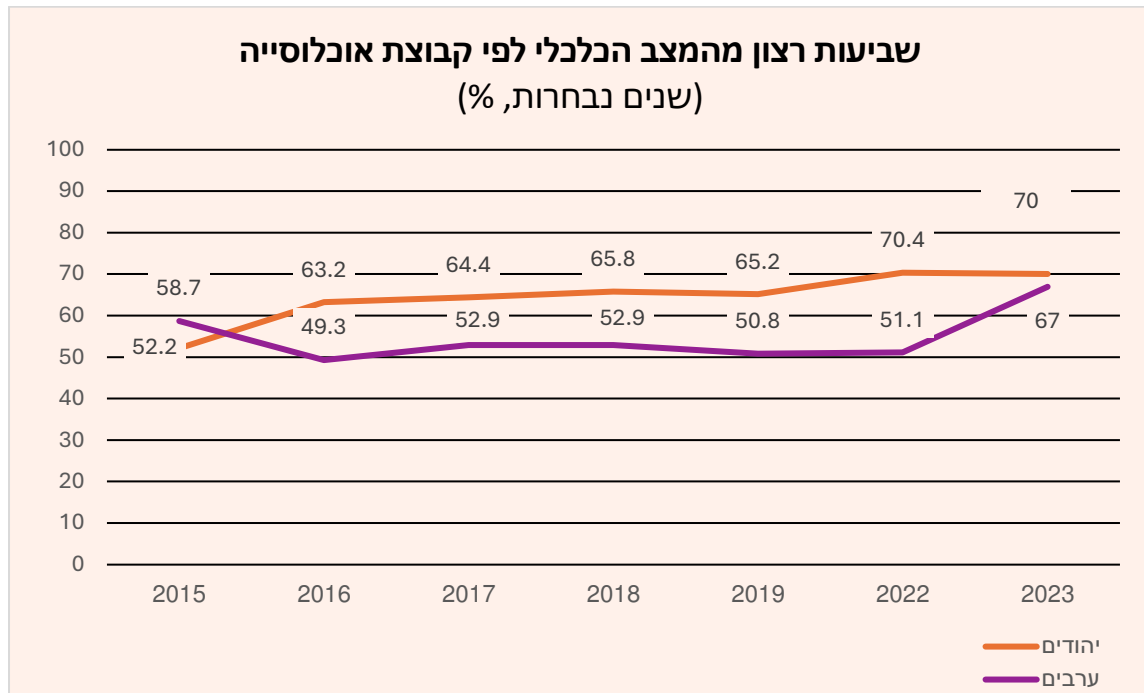
תרשים 11/ב: שביעות רצון המועסקים מההכנסה החודשית שלהם, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002–2023 (ב-%)

תרשים 11/ב מציג את שביעות הרצון של האזרחים בישראל מההכנסה החודשית הממוצעת שלהם. בניגוד לשביעות הרצון הגבוהה יחסית מהעבודה עצמה, שיעור שביעות הרצון של האזרחים, יהודים וערבים כאחד, מההכנסה החודשית נמוכה יותר, והפער בין היהודים לערבים הולכים ומצטמצמים. בשנת 2002 דיווחו 43% מהערבים שהם שבעי רצון מההכנסה שלהם, לעומת 46% מהיהודים. שביעות הרצון מההכנסה הלכה ועלתה עם השנים על רקע השיפור במצב הכלכלי ורמת החיים. בשנת 2010 ציינו 61% מהערבים שהם שבעי רצון מההכנסה שלהם, לעומת 60% מהיהודים, בשנת 2015 חלה ירידה משמעותית, ו-52% מהערבים ציינו כי הם שבעי רצון, לעומת 62% מהיהודים. יתרה מזו, בשנת 2023 חלה עלייה בקרב היהודים, והיא הגיעה ל-69%, שיעור דומה לשיעור הערבים – 64% מהם דיווחו על שביעות רצון מההכנסה שלהם. אפשר לזקוף את העלייה בשביעות הרצון מההכנסה להסכמים הקיבוציים, חקיקת חוק שחייב את העלאת שכר המינימום, וגם לתוכניות החומש הממשלתיות 922 ו-550 שהביאו לשיפור במצב הכלכלי של האוכלוסייה הערבית בישראל.³⁵ הפער שבין מידת שביעות הרצון ממקום העבודה לבין ההכנסה החודשית הממוצעת בקרב הערבים והיהודים כאחד ראוי לציון. יתכן שמקורו של הפער הזה ביוקר המחיה וההוצאות החודשיות של משקי הבית הן בחברה הערבית והן בחברה היהודית, התובעים משאבים חומריים גבוהים יותר שזכה להתייחסות בתרשים הבא (ראה בהקשר זה את שביעות הרצון מהמצב הכלכלי).

³⁵ להרחבה, ראו הלמ"ס, "שביעות הרצון של המועסקים מההכנסה שלהם", שם.

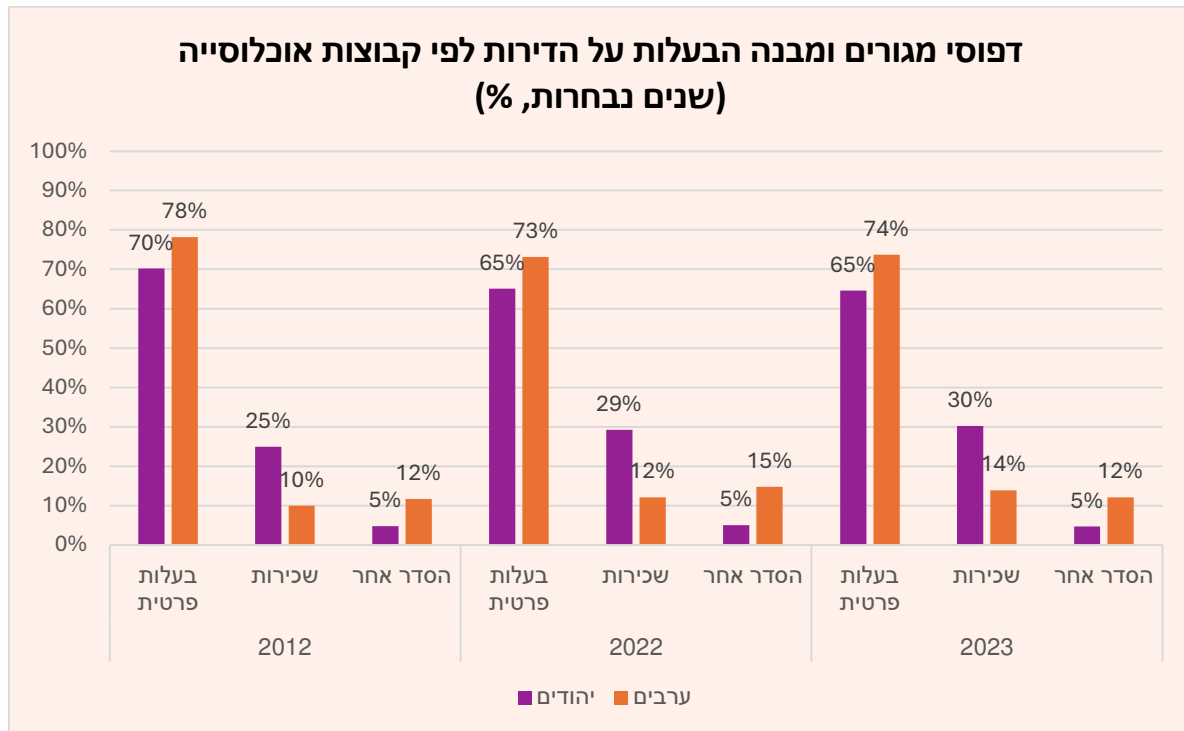
תרשים ב/12: שביעות רצון מהמצב הכלכלי, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2015–2023 (ב-%)

כפי שניתן לראות בתרשים ב/12, במידת שביעות הרצון מהמצב הכלכלי בשתי האוכלוסיות בישראל ניכר שינוי של ממש. על פי ממצאי הסקר החברתי, בשנת 2015 ציינו 52% מיהודים ו-59% מהערבים כי הם מרוצים ממצבם הכלכלי. כלומר, יותר ערבים דיווחו על שביעות רצון ממצבם הכלכלי לעומת יהודים חרף הנתונים הממשיים שמצביעים על מגמה שונה. לעומת זאת, בשנת 2023 דיווחו 70% מהיהודים ו-67% מהערבים כי הם מרוצים ממצבם הכלכלי. כלומר, הייתה עלייה משמעותית בקרב יהודים, שהסתכמה ב-18%, ועלייה גם בקרב ערבים, ב-15%. שביעות הרצון מהמצב הכלכלי מושפעת הן מנתונים אובייקטיביים הקשורים בהכנסה החודשית הממוצעת וביוקר המחיה, והן מנתונים סובייקטיביים הקשורים לתפישות, לעמדות ולציפיות של האדם מעצמו וביחס לקבוצות השוואה למיניהן.³⁶

³⁶ להרחבה, ראו הלמ"ס, "שביעות הרצון מהמצב הכלכלי", שם.

תרשים ב/13: דפוסי מגורים ובעלות על דירות, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2012–2023 (ב-%)

בעשור האחרון בלטו תמורות ושינויים בקרב האזרחים הערבים בכל הקשור לבעלותם הפרטית על קרקעות, בתים ודירות. נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס מראים כי בשנת 2012 החזיקו 78% מהערבים דירה פרטית, ובשנת 2023 ירד השיעור הזה ל-74% (ירידה של 4% בערך). בקרב האוכלוסייה היהודית חלה ירידה דומה, מ-70% בשנת 2012 ל-65% בשנת 2023 (ירידה של 5%). לעומת זאת, חלה עלייה בשיעור הערבים והיהודים ששכרו דירה. בקרב הערבים העלייה הייתה קטנה יחסית, מ-10% בשנת 2012 ל-14% בשנת 2023, ובקרב יהודים מ-25% בשנת 2012 ל-30% בשנת 2023. עם זאת, ניתן להבחין של-12% מהערבים היה "הסדר אחר" במשטר הבעלות על הדירות בשנת 2023, לעומת 5% בקרב יהודים. כמו כן, שיעור הערבים שהייתה בבעלותם דירה פרטית גבוה משיעור היהודים, ושיעור היהודים השוכרים דירה גבוה מזה של הערבים.

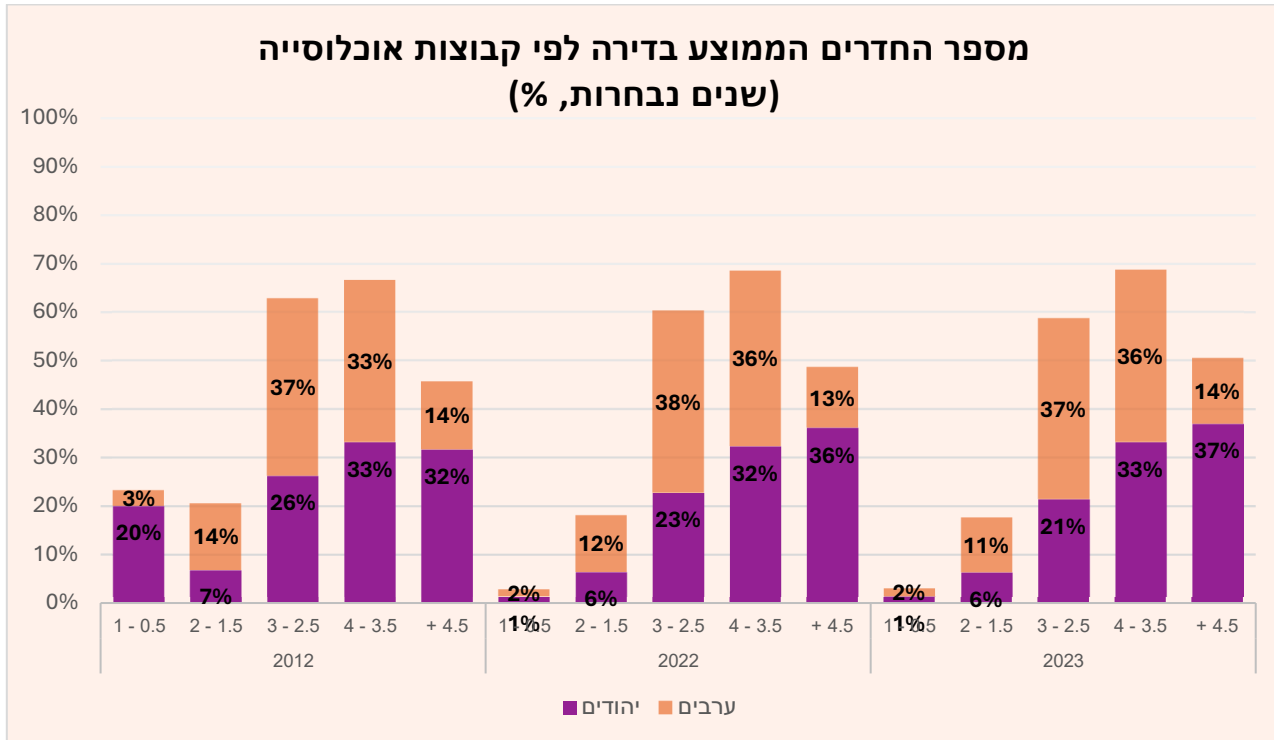
נתוני הלמ"ס אינם עולים בקנה אחד עם הנתונים שברישומים של אגודת הגליל. רישומי אגודת הגליל הראו כי ב-2017 ל-90% מהערבים הייתה דירה פרטית, ורק 7% שכרו דירה. יש לציין כי ההבדלים אלו נובעים בעיקרם מהשוני במתודולוגיות של הסקרים. שוני זה יוצר לעיתים פערים בממצאים ומקשה על ההשוואה. כמו כן, יש להביא בחשבון שבעלי דירה המשכירים את הדירה שבבעלותם ביישוב שלהם ושוכרים דירה במקום אחר עשויים לדווח בסקר שהם גרים בשכירות.³⁷

אמנם מדובר בירידה של 4% בהשוואה לעשור הקודם ועדיין הבעלות הפרטית היא הרבה יותר גבוה מזו של היהודים, ניתן למנות כמה גורמים שחוללו והעצימו את מגמת הירידה בבעלות הפרטית על דירות בחברה הערבית: האחד קשור בירידה המתמשכת בהיקף הקרקעות הזמינות לבנייה ובצפיפות הגדולה בשכונות וביישובים הערביים. הגורם השני קשור בסיבה כללית הרלוונטית גם לערבים וגם ליהודים והיא העלייה במחירי הנדל"ן, יוקר הדיור ומחירי הקרקעות, המקשים על זוגות צעירים לרכוש דירות או קרקעות לצורכי בנייה. הגורם השלישי קשור בשינויים דמוגרפיים ועלייה בביקוש של זוגות צעירים לדיור בר השגה ולבחירה

³⁷ להרחבה, הלמ"ס, "דפוסי דיור", שם.

של זוגות צעירים ומשכילים לגור ביישובים עירוניים – בשלבים הראשונים הם מתקשים לרכוש דירה בעיר ולכן גרים בשכירות. נוסף על כך, יש לציין כי יש משפחות ערביות שאין להן בית או דירה בבעלותם הפרטית וגם אינן שוכרות דירה או בית, אלא גרות באוהלים, בעיקר ביישובים הבלתי מוכרים בנגב, הואיל ועדיין אין פתרונות תכנוניים זמינים להכשרת הבנייה ביישובים האלה.

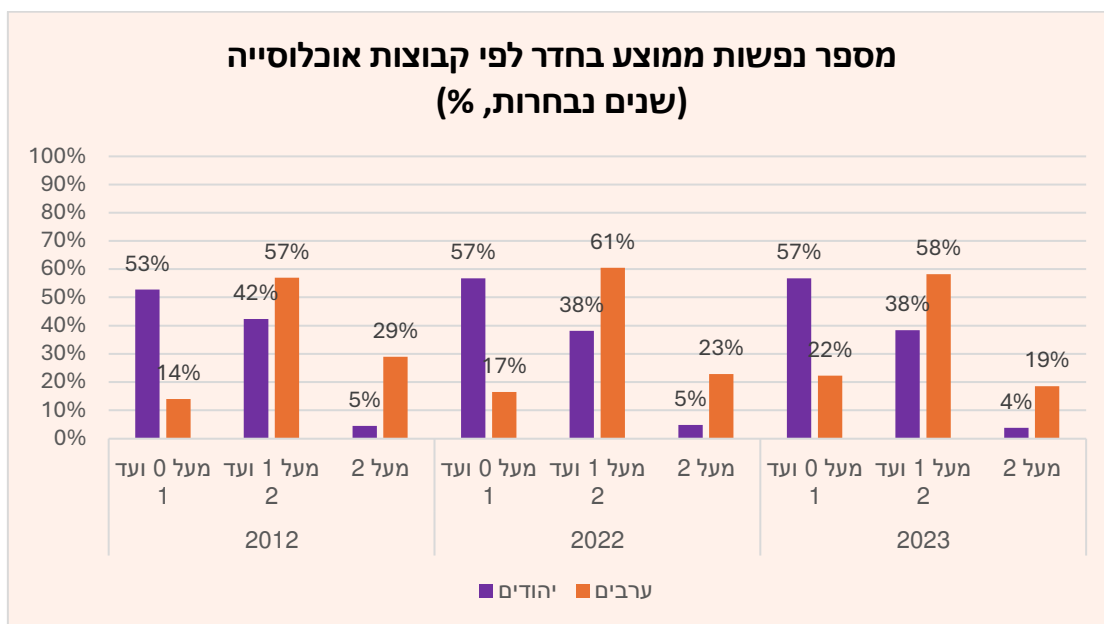
תרשים ב/14: מספר חדרים ממוצע בדירה, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002–2023 (ב-%)

כאמור, השינויים שעוברת החברה הערבית לא פסחו על היבטים הקשורים בדפוסי המגורים והמאפיינים הכרוכים בכך. בתרשים ב/14 ניכרת ירידה במספר החדרים בבתי, שינוי זה קשור בשינויים הסוציו-דמוגרפיים שנדונו בפרק הראשון, ובמיוחד בתהליך "ההתגרענות" של המשפחה, כלומר במעבר מחיים במשפחה מורחבת לחיים במשפחה גרעינית. בתהליך זה קשורים הירידה בשיעורי הילודה והירידה בשיעורי הגידול הטבעי בחברה הערבית בהשוואה לעשורים הראשונים שלאחר קום המדינה. ניתן לראות כי בשנת 2012 ל-20% מהיהודים היו דירות שמספר החדרים הממוצע בהן נע בין 0.5 ל-1, לעומת 3% בקרב הערבים. נתון זה ירד פלאים הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים בשנת 2023 (2% ו-1%, בהתאמה). לעומת זאת, שיעור הערבים הגרים בדירות בנות 2.5–3 חדרים נותר יציב (37% ב-2012 ו-2023), וזה גודל הדירה השכיח בקרבם. יתרה מזו, חל גידול בשיעור הערבים שהחזיקו דירות שיש בהן 3.5–4 חדרים: 36% בשנת 2023, לעומת 33% בשנת 2012. הנתונים האלה עולים בקנה אחד עם הירידה בצפיפות הדיוור של המשפחות הערביות, כלומר, ירידה במספר הנפשות הממוצע בכל חדר, כפי שנראה בתרשים ב/15.³⁸

³⁸ להרחבה, ראו הלמי"ס, "מספר חדרים ממוצע בדירה", שם.

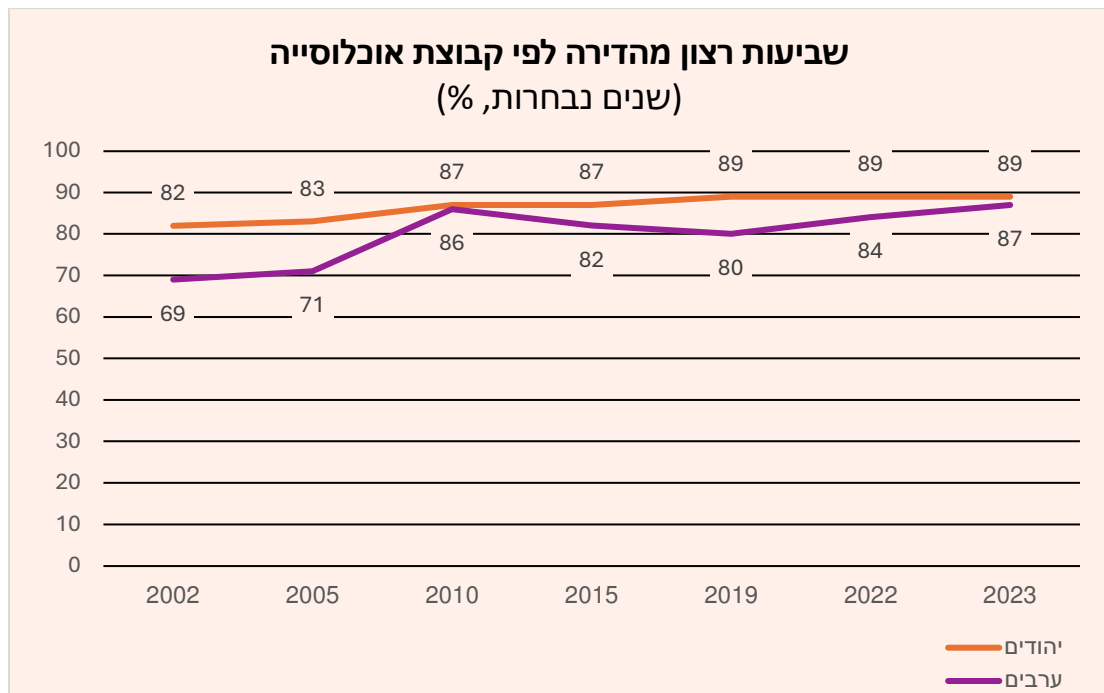
תרשים ב/15: מספר הנפשות הממוצע בחדר, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2012–2023 (ב-%)

כפי שאפשר לראות בתרשים ב/15, ניכרת ירידה הן בקרב ערבים והן בקרב יהודים במספר הממוצע של הנפשות בחדר על ציר הזמן. ביתר פירוט נציין כי שיעור הדיווח על יותר משתי נפשות בחדר בממוצע ירד בקרב הערבים מ-29% בשנת 2012 ל-19% בשנת 2023, ובאותן שנים עלה שיעור המדווחים על 0 עד 1 נפשות בחדר, מ-14% בשנת 2012 ל-22% בשנת 2023. ניתן לסכם ולומר כי מספר הנפשות הממוצע בכל חדר בקרב יהודים הגיע ל-0.79 ול-1.33 בקרב ערבים.³⁹

³⁹ להרחבה, ראו הלמ"ס, "צפיפות הדיור לפי קבוצות אוכלוסייה", שם. נתון זה מתאים לנתונים שמפרסמת אגודת הגליל בסקר החברתי-כלכלי אחת לכמה שנים, על בסיס ראיונות פנים מול פנים. להרחבה, ראו جمعية الجليل، [الفلسطينيون في إسرائيل: المسح الاجتماعي الاقتصادي الخامس 2017](#), شفاعمرو: 2018 [אגודת הגליל, הפלסטינים אזרחי ישראל: המיפוי החברתי-כלכלי 2017, שפרעם: 2018].

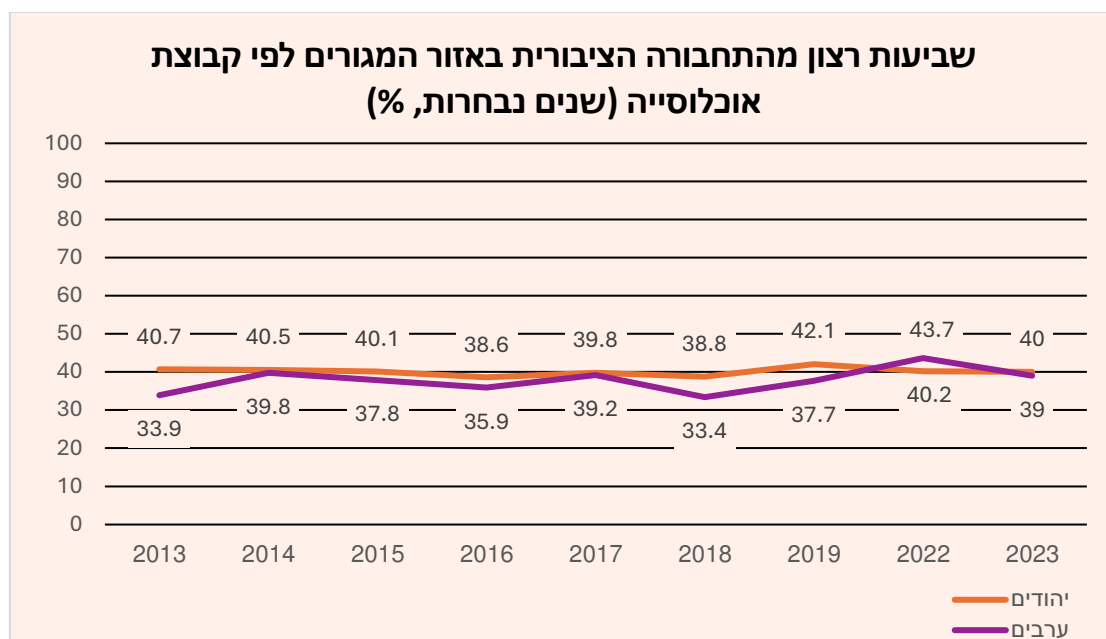
תרשים ב/16: שביעות הרצון של האזרחים מהדירה, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002–2023 (ב-%)

כפי שהראינו בתחילת פרק זה, הרוב המכריע של הציבור הערבי מתגורר ביישובים ערביים הומוגניים, ורק חלק קטן יחסית ביישובים מעורבים או יהודיים (ראו פרק דמוגרפיה). היישובים הערביים מאופיינים בדפוסי בנייה מסורתיים, והרוב המכריע גרים סמוך למשפחה הגרעינית שלהם, ובחלק מהמקרים תושביהן של שכונות שלמות מגיעים מאותה משפחה מורחבת. התפתחות שכונות חדשות ביישובים הערביים בשנים האחרונות הביאה למגמת שינוי בדפוסי האלה ולניתוק הזוגות הצעירים מהמשפחות המורחבות שלהם, לצד עלייה בהיקף ההגירה הפנימית של משפחות ערביות מיישובים ערביים ליישובים יהודיים, מעורבים ומעורבים בהתהוות. שינוי זה קשור לגורמי דחיפה המביאים את האדם לעזוב את מקום מגוריו ולגורמי משיכה המביאים לבחירה במקום מגורים מסוים אחר על בסיס יתרונותיו היחסיים וההזדמנויות שהוא מציע. ככלל, הבחירה להגר נובעת מאי-שביעות רצון ממקום המגורים ומהרצון לשפר את רמת ואיכות החיים ולקבל שירותים עירוניים ברמה גבוהה יותר. המגמה המסתמנת בציבור הערבי בעקבות שילוב הגורמים האלה היא של הגירה שלילית בחלק ניכר מהיישובים הערביים. דוגמה להגירה בשל גורמי משיכה היא הבחירה של צעירים משכילים המשתלבים במקצועות מניבי שכר בשוק העבודה לעבור למקום מגורים העונה על הדרישות ותנאי הסף שלהם. גורמי דחייה הם, למשל, הצפיפות ביישובים הערביים, מצבן הירוד של התשתיות, האיכות הנמוכה של מערך השירותים המוניציפליים, ובעיקר הירידה המתמשכת בתחושת הביטחון האישי, המביאים משפחות ערביות רבות בשנים האחרונות לעזוב את מקום מגוריהם. אומנם, כפי שראינו לעיל, חלה עלייה ברמת שביעות הרצון של הערבים מהדירה שלהם (מ-69.5% בשנת 2002 ל-87% בשנת 2023), אך שביעות הרצון מהדירה איננה מלמדת על שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית ומאזור המגורים, כפי שניתן לראות למשל בתרשימים ב/17 ו-ב/18. לעומת זאת, ניתן לראות כי בקרב יהודים שביעות הרצון מהדירה עלתה מ-82% בשנת 2002 ל-89% בשנת 2023.⁴⁰

⁴⁰ להרחבה הלמ"ס, "שביעות הרצון מהדירה", הסקר החברתי, 2023.

תרשים 17/ב: שביעות הרצון מהתחבורה ציבורית באזור המגורים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2013–2023
(ב-%)

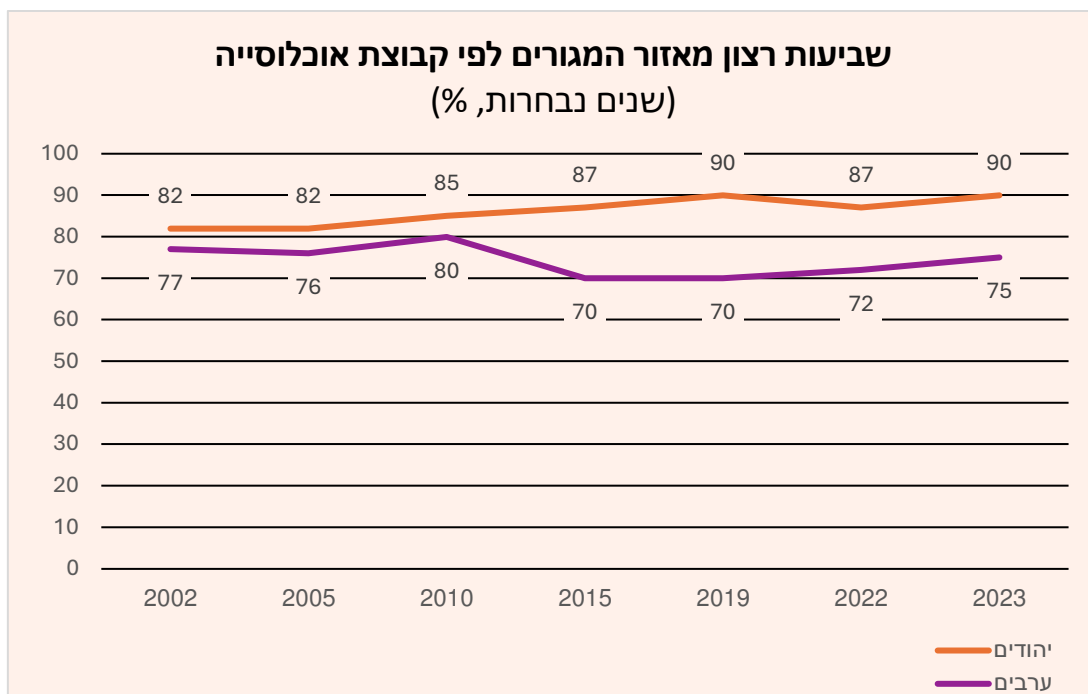
מתרשים 17/ב אפשר להבחין במגמת עלייה בשביעות הרצון של הציבור הערבי מהתחבורה הציבורית באזור המגורים, לעומת יציבות יחסית בשביעות הרצון בקרב יהודים. זינוק זה, מ-34% בשנת 2013 ל-39% בשנת 2023, קשור בכמה גורמים. ראשית, פיתוח מערך של תחבורה ציבורית בתוך היישובים הערביים ותקצובו בתוכניות הפיתוח הכלכליות של הממשלה מס' 922 (משנת 2015) ומס' 550 (משנת 2021). כיום ניתן להבחין ביותר תחנות וקווי האוטובוס העירוניים ובין-עירוניים ביישובים הערביים העונים על הצרכים הבסיסיים של הציבור הערבי שאין בבעלותו רכב פרטי. שנית, פיתוח מערך התחבורה הציבורית כחלק מהתהליך ההנגשה של מרכז הארץ והמוקדים העירוניים ליישובים הערביים, ובמיוחד רכבת ישראל, שחלק ניכר מתחנותיה קרובות כעת ליישובים הערביים. נוסף על כך, הוקצו קווי אוטובוס מיוחדים למוסדות להשכלה גבוהה, כחלק מתהליך ההנגשה. יתרה מכך, ניתן לראות עליה גם במספר נהגי האוטובוס מהחברה הערבית על רקע השינויים הללו. אומנם תהליך זה עדיין בראשית דרכו, אך אפשר להרגיש את אותותיו של השינוי שהחל עם התוכניות הממשלתיות. בניית תשתיות של תחבורה ציבורית ביישובים הערביים עדיין לא מפותחת דיו אך יש בה ניצנים שמשפיעים על ההשכלה הגבוהה והתעסוקה. עם זאת, יש לזכור כי על אף מגמת השיפור בשירותי התחבורה הציבורית ביישובים הערביים, הפערים בין יישובים ערביים לבין היהודיים נותרו משמעותיים ומובהקים. לפי נייר העמדה של עמותת סיכוי-אופוק (2025), רמת התחבורה הציבורית ביישובים הערביים עדיין נמוכה בהרבה מזו שביישובים יהודיים בעלי מאפיינים דומים. באופן יותר ספציפי, מדד "זמינות השירות" של משרד התחבורה המשלב את מרחק ההליכה לתחנות ואת תדירות הקווים, העניק לעיר טייבה ציון 4 מתוך 100 בלבד – בעוד יישובים יהודיים בגודל דומה זוכים לציון ממוצע של כ-30. הדו"ח מדגיש כי ללא המשך השקעה רחבה ומתמשכת, לרבות מימוש מלא של תקציבי תוכניות החומש 922 ו-550, לא ניתן יהיה לסגור את פערי השירות המצטברים של למעלה מ-70 שנה.⁴¹ אי לכך, הנתון כאן מלמד יותר על מצבה העגום של התחבורה הציבורית בישראל, ופחות על הפער בין יהודים לבין ערבים.⁴²

⁴¹ להרחבה בעניין זה: עמותת סיכויאופוק. (2025) שירות תחבורה ציבורית ביישובי החברה הערבית בישראל: נייר עמדה לווועדה לצמצום פערים בפריפריה.

⁴² להרחבה הלמ"ס, "שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית באזור המגורים", שם.

עיון בהבדלים על ציר הזמן ההיסטורי מראה כי מידת שביעות הרצון בין יהודים לערבים מהתחבורה הציבורית באזורי המגורים כמעט שווה והפערים לא משמעותיים.

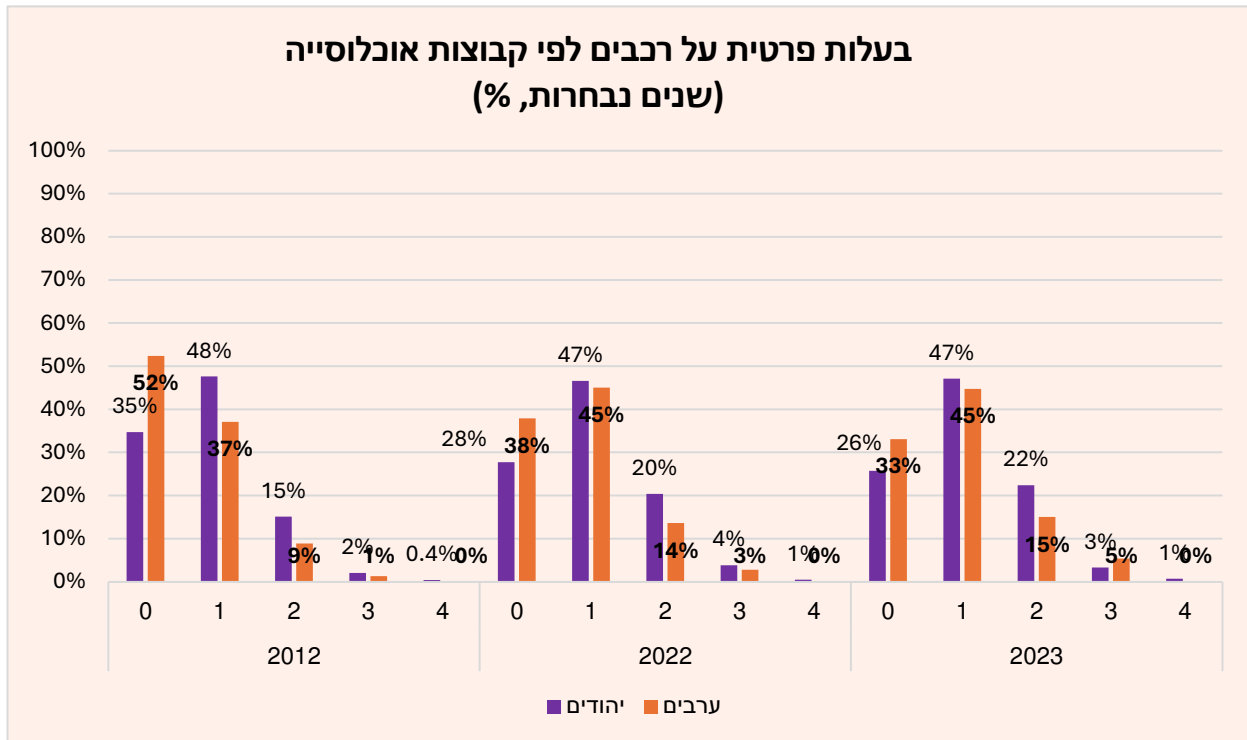
תרשים 18/ב: שביעות הרצון של האזרחים מאזור המגורים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002–2023 (ב-%)

תרשים 18/ב מציג כמה מגמות מקבילות. ראשית, פער גדול יחסית בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית במידת שביעות הרצון מאזור המגורים שהלך והתרחב (פער של 15% בממוצע). שנית, דעיכה במידת שביעות הרצון של האוכלוסייה הערבית מאזור המגורים בשני העשורים האחרונים (ירידה ב-7% בממוצע). שלישית, עלייה במידת שביעות הרצון מאזור המגורים בקרב האוכלוסייה היהודית בשני העשורים האחרונים (5% בממוצע). שביעות הרצון מאזור המגורים מושפעת מגורמים רבים, ובהם איכות החיים, הצפיפות, מערך השירותים העירוני ותחושת הביטחון האישי. אומנם בעשור האחרון יש כאמור השקעה בתשתיות ובשיפור מערך השירותים המוניציפליים ביישובים הערביים על רקע התוכניות הממשלתיות 922 ו-550, אך מנגד ניכרת עלייה חדה בהיקפי האלימות והפשעה, כפי שנראה בהמשך פרק זה, והיא מדירה שינה מעיניהם של כל האזרחים הערביים באשר הם. חלק מהגורמים לעליה באלימות קשורים להיבטים ומישורים מרחביים שמלבנים את הסכסוכים הפנימיים בקהילה ולהרחבת אי האמון של התושבים ברשויות המקומיות. יצוין כי הרחבת שטחי השיפוט של היישובים הערביים ובניית שכונות חדשות לזוגות הצעירים עדיין לא עונים על מכלול הצרכים האמיתיים של האזרחים הערבים. על פי הסקר החברתי של הלמ"ס, 80% מהאזרחים הערבים היו שבעי רצון מאזור המגורים שלהם בשנת 2010, לעומת 85% מהיהודים. אולם בשנת 2023 היו 90% מהאזרחים היהודים שבעי רצון מאזור המגורים שלהם, לעומת 75% בקרב ערבים.⁴³ הנתון הזה לא עולה בקנה אחד עם התופעות השליליות שמייצרות מטרד והופכות את אזורי המגורים לבלתי נסבלים: ירי, דמי חסות, היעדר מקומות חניה, צפיפות ושירותים מוניציפאליים ירודים מה שדורש ליבון כדי להסביר מה פשר הנתון הזה.

⁴³ להרחבה, ראו שם.

תרשים ב/19: בעלות פרטית על רכב, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2012–2023 (ב-%).

בעלות פרטית על מכוניות היא עוד סמן שביכולתו להצביע על איכות חייו של הפרט. בעלות פרטית על כלי רכב היא נגזרת של המצב הכלכלי והתעסוקתי ושל המעמד החברתי, וביטוי גם למידת הנגישות של התחבורה הציבורית. כלומר, מידת שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית משפיעה גם על הבעלות הפרטית על רכב. אם יש ביישוב ובסביבתו מערך נגיש, זמין ונוח של תחבורה ציבורית, משפחות יכולות להרשות לעצמן לוותר על רכב בבעלות פרטית. הנתונים בתרשים ב/19 מראים כי במשך השנים חלה עלייה בבעלות הפרטית על רכבים, הן בקרב יהודים הן בקרב ערבים. בשנת 2012 ל-52% מהמשפחות הערביות לא היתה מכונית אחת, לעומת 35% מהמשפחות היהודיות. שיעור זה השתנה מאוד בעשור האחרון – בשנת 2023 ירד שיעור הערבים שאין להם רכב פרטי באופן משמעותי ובולט ל-33%, ואילו שיעור היהודים שאין להם רכב פרט ירד ל-26% (19% ו-9% בהתאמה). בשנת 2023 למחצית מהערבים כמעט (45%), כמו למחצית מהיהודים כמעט (47%) היה רכב אחד בבעלותן. כמו כן, ניתן לראות כי בתוך עשור חל גידול של ממש בשיעור המשפחות הערביות שבעלותן שני רכבים ויותר, מ-10% בשנת 2012 ל-20% בשנת 2023, לעומת 26% באוכלוסייה היהודית (17.5% בשנת 2012). ניתן לזקוף מגמה זו הן לשיפור המצב הכלכלי ומצב התשתיות ביישובים הערביים, והן לעלייה בשיעורי ההשכלה ובמספר המפרנסים הממוצע בכל משק בית, המעלה את הצורך של משפחות ביותר ממכונית אחת. כאמור, יציאת הנשים לשוק העבודה בשנים האחרונות כפי שניתן ללמוד מהנתונים המופיעים בפרק שוק עבודה השפיעו גם הם על הנתונים המופיעים כאן.⁴⁴

⁴⁴ להרחבה הלמ"ס, "בעלות פרטית על רכבים", שם.

תחושת אפליה, מעורבות אזרחית ואמון במוסדות

להגדרתה של ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית" היו השלכות הוותיקות של האוכלוסייה הערבית במדינה ועל מקבץ הזכויות שהיא זכאית לו. נוסחה זו עברה שינויים אחרי חוק יסוד: הלאום משנת 2018 שהוסיף התייחסות לרכיב היהודי. כניסתו לתוקף יש בה משום פוטנציאל להשפיע על מעמדם של האזרחים הערבים בסדר החברתי והפוליטי ובהיררכיה האזרחית בה. שינוי זה קריטי לאור העובדה שספר החוקים במדינת ישראל לא מעגן את הזכות לשוויון כזכות חוקתית וההגנה על זכות זו מעוגנת בעיקר בפסיקתו של בית המשפט העליון. במציאות זו, החברה הערבית סובלת מאפליה בכל תחומי החיים. אפליה שיטתית ומוסדית זו באה לידי ביטוי בפערים בנגישות של החברה הערבית למשאבים המדינתיים, הן החומריים הן הסימבוליים, בכל תחומי החיים. אפליה זו באה לידי ביטוי גם בהדרה השיטתית של המפלגות הערביות ונציגיהן הן ממוקדי קבלת ההחלטות, הן מיתר המוקדים העוצמתיים בבירוקרטיה הציבורית. בתגובה למצב זה החלו אזרחים ערבים להתארגן ולפעול כ"סוכנים", והקימו רשת מסועפת של ארגוני חברה אזרחית כדי לספק מענה לצרכים האקוטיים של החברה הערבית בישראל. אמנם חלה עליה משמעותית במספר ארגוני החברה האזרחית הערביים אך הם רחוקים מלמלא את שטחי ההפקר ואת המחסור במשאבים ובשירותים הממשלתיים.

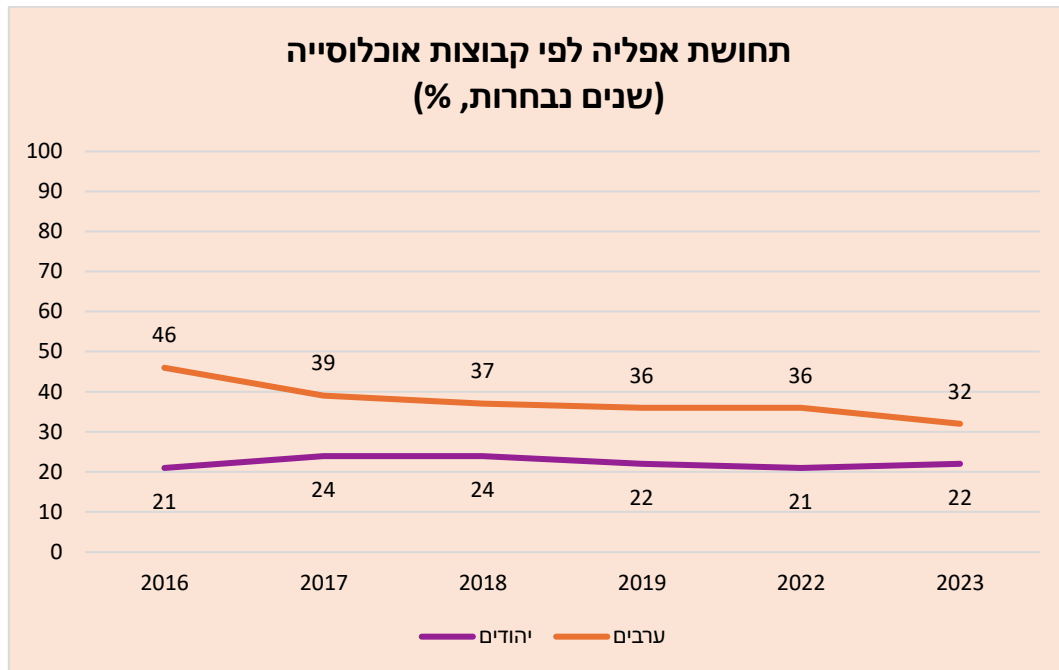
מדיניות האפליה הרשמית הביאה להדרה, להזרה, לניכור ולדה-לגיטימציה. כאמור, אפליה זו איננה בלעדית למישורים החומריים האובייקטיביים, למציאות היום-יומית ולמאפיינים הכלכליים והחברתיים, אלא היא מתבטאת גם בתחושות הסובייקטיביות של האזרחים הערבים, האינדיבידואליות והקולקטיביות. עם זאת, אין להתעלם מהניסיון שעשה בית המשפט העליון לאורך השנים לתקן, ולו במעט, את האפליה הקיימת ולצמצם את השלכותיה.⁴⁵ יתרה מכך, בשני העשורים האחרונים קודמו החלטות ממשלתיות עם תקציבים ענקיים שמטרתן הייתה צמצום פערים ופיתוח חברתי- כלכלי של האזרחים הערבים, כגון: 922 ו-550 ותוכניות מקבילות אחרות בחברה הדרוזית והבדווית.

ועדת אור דנה בגורמי העומק לאירועי אוקטובר 2000. הועדה הדגישה כי ההפליה העמוקה וההזנחה ההיסטורית של האוכלוסייה הערבית כמעט בכל התחומים ובכל המישורים היו קטליזטור וגורם משמעותי שתדלק והאיץ את ההתפתחויות. ולכן היא המליצה כי "הטיפול במגזר הערבי" הוא "הנושא הפנימי, החשוב והרגיש ביותר העומד על סדר היום של המדינה".⁴⁶ מה גם חלק מהשיקולים שעמדו מאחורי קידום החלטות ממשלה לפיתוח כלכלי- חברתי בחברה הערבית, לפחות מצידם של נושאי משרה ופקידים בכירים בשירות הציבורי, נועדו לצמצם את הפערים בין האזרחים היהודים לערבים ולתקן את העוול ההיסטורי שפגע קשות באוכלוסייה הערבית, מעמדה וזכויותיה, ואינם בלעדיים לשיקולים ניאו-ליברליים של הצמחת המשק הישראלי והבטחת שגשוגו.

⁴⁵ לדוגמה, בג"ץ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד (1) 258 (2000).

⁴⁶ ראו "ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון ואזרחים בישראל באוקטובר 2000 – תמצית הדיון" - (01.09.2003).

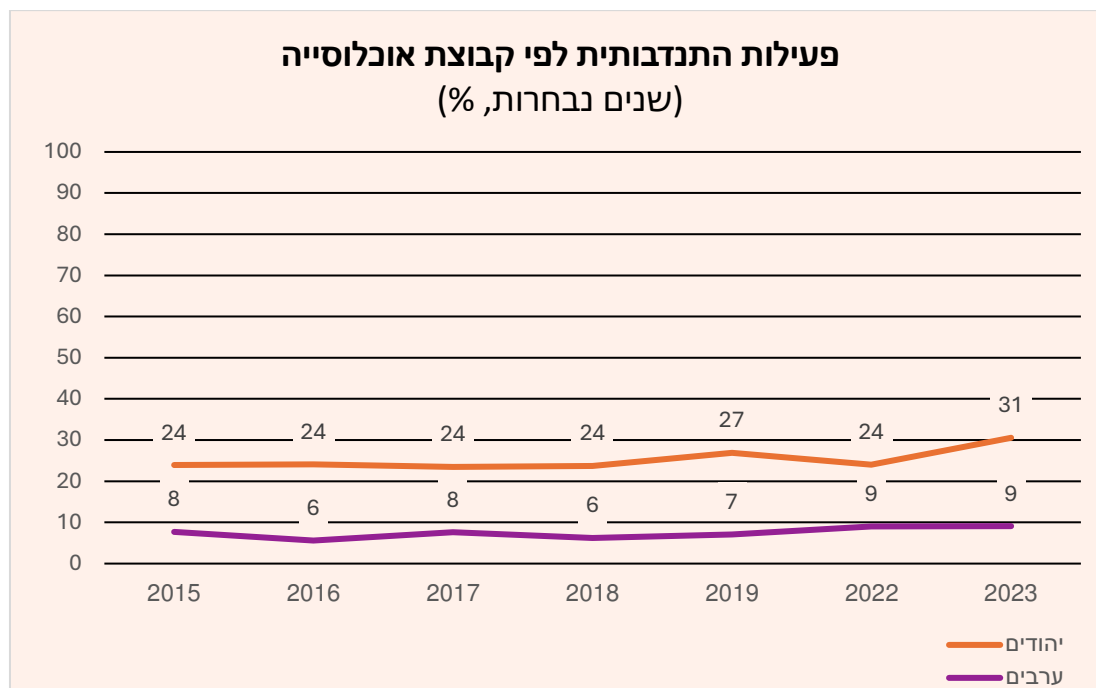
תרשים ב/20: תחושת אפליה, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2016 - 2023 (ב-%)

בתרשים ב/20 אפשר לראות כי למרות השיפור במצב הכלכלי של האוכלוסייה הערבית תחושת האפליה עדיין מורגשת. ממצאי הסקר החברתי של הלמ"ס מראים כי בשנת 2016 דיווחו 46% מהערבים על תחושת אפליה, לעומת 21% מהיהודים (פער של 25%). אולם, בשנת 2023 חל שיפור בהקשר זה ותחושות האפליה בקרב הציבור הערבי ירדו ל- 32% לעומת 22% בקרב יהודים. הפער בתחושות האפליה התמתן והצטמצם בשנים האחרונות. מנגד, מדד הדמוקרטיה הישראלי היוצא לאור מטעם המכון הישראלי לדמוקרטיה בו הוא בודק את עמדות, תפיסות ותחושות הציבור הערבי והיהודי בישראל מראה תמונה יותר עקומה. רוב מוחץ של הציבור הערבי סבורים כי קיימת אפליה נגדם בישראל. למרות העלייה בתחושות האפליה בקרב הציבור היהודי אך עדיין היא רחוקה מזאת הקיימת והמושרשת בקרב הציבור הערבי. פער עצום זה בין שני הסקרים תובע הסבר. בסקר החברתי של הלמ"ס שואלים כל אחת מהקבוצות אם הם מרגישים אפליה. במדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה שואלים את הערבים על תחושת האפליה שלהם ואת היהודים שואלים אם הם חושבים שהערבים מופלים.⁴⁷ יצוין כי ניסוח השאלות ושיטת איסוף הנתונים יכול ללמד על הערכת החסר של היהודים את תחושות האפליה והאפליה בפועל של הערבים כפי שצוין לעיל, אין להתעלם מהאפשרות כי ירידה זו כפי שהיא מופיעה בסקר החברתי של הלמ"ס יכולה להיות מוסברת דרך התוכניות וההחלטות הממשלתיות הגדולות שהזרימו תקציבים לחברה הערבית: 922, 549 ו-550. יחד עם זאת, שליש מהאוכלוסייה הערבית עדיין מצביע על תחושת אפליה לעומת חמישית מהאוכלוסייה היהודית.

⁴⁷ להרחבה: הירמן ואחרים, מדד הדמוקרטיה הישראלית, ירושלים: מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות, המכון הישראלי לדמוקרטיה (שנים נבחרות).

תרשים ב/21: פעילות התנדבותית, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2015–2023 (%).

ערך ההתנדבות הוא נדבך מרכזי ברוב החברות, הקהילות, הדתות והקבוצות התרבותיות. ההיסטוריה של החברות הערביות והאסלאמיות מלאה בסיפורים, באירועים ובטקסטים המבליטים את חשיבותן של ההתנדבות והעזרה לזולת, במיוחד לנזקקים ולחסרי הישע.⁴⁸ הפעילות ההתנדבותית חשובה מאוד בעיקר לנוכח הגידול בבעיות ובצרכים של החברה, ובמיוחד של מי שהמדינה וזרועותיה הפקירו.⁴⁹ התנדבות היא פעולה הן של יחידים והן של קבוצות בתחומים מסוימים שנועדה לקדם את הטוב הכללי. כלומר, להיטיב עם החברה בכלל ועם קבוצות מוחלשות בפרט. בנוסף לכך, ההתנדבות היא החלטה ופעולה שנעשית באופן אוטונומי וחופשי וללא כל תמורה. במסגרתה אנשים תורמים מהיכולות, הכישורים והאנרגיות שלהם לטובת האחרים. למעשה, דרך השתתפות בפעילות התנדבותית אנשים מבטאים את צרכיהם האישיים: זהות, שייכות, משמעות, התנסות והעצמה.

למרות חשיבותו של ערך ההתנדבות ומרכזיותו, כפי שצינו לעיל, הנתונים מראים כי אחוזים ספורים בחברה הערבית שותפים לפעילות התנדבותית. בשנת 2015 עמד שיעור הערבים שצינו כי הם מעורבים במערך התנדבותי כלשהו על 8%, בהשוואה ל-24% בקרב היהודים. עם השנים ידע שיעור זה עליות ומורדות והגיע ל-9% בקרב הערבים בשנת 2023, לעומת 31% בקרב יהודים באותה השנה. הסבר אפשרי לנתונים האלה לדעתנו הוא שההתנדבות היא ביטוי להון חברתי ופריבילגיה של בעלי אמצעים (יוצאים מכלל זה הם למשל החרדים בישראל, המתנדבים מסיבות דתיות). כשאין אמצעים, אין הון חברתי, אין משאבים ואין חברה אזרחית שוקקת. לכן הערבים מתנדבים פחות, ולא משום היעדר רוח התנדבותית וערכים המעודדים פעילות זו.⁵⁰ על פי השנתון הסטטיסטי לצעירים בישראל משנת 2023, שיעור ההתנדבות בקרב צעירים ערבים נמוך

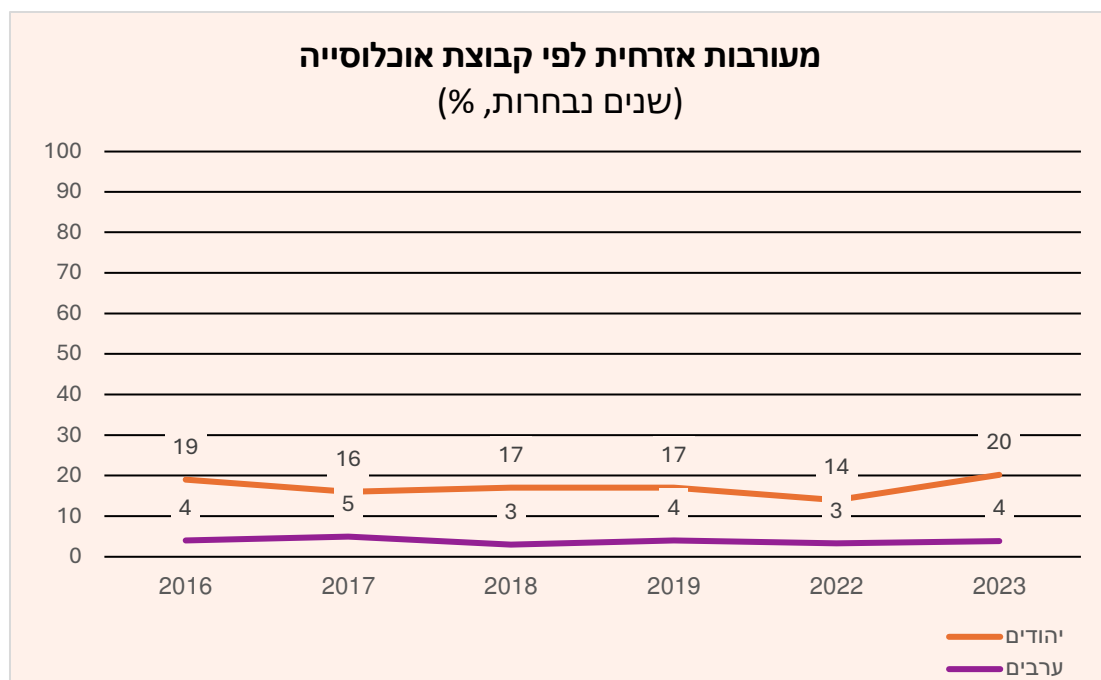
⁴⁸ להרחבה, ראו איימן אגבאריה ומוסטפא, מוהנד, "החברה האזרחית הערבית בישראל והמעורבות בחינוך: הפוליטיקה של ההבדל בין האזרחי-לאומי וקהילתי דתי", **מפגש** 35 (2012): 253–281.

⁴⁹ להרחבה, ראו אליאס זידאן, ואסעד גאנם, **תרומה והתנדבות בחברה הערבית-פלסטינית**, באר שבע: המרכז הישראלי לחקר מגזר שלישי, אוניברסיטת בן-גוריון, 2000; ד"ר אנטיוגונה אשקר ופרופ' מיכל אלמוגבר, **נתינה בקרב מיעוט בעת משבר: תרומה והתנדבות בחברה הערבית בישראל במשבר הקורונה**, המכון לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2021.

⁵⁰ להרחבה, ראו הלמ"ס, "פעילות התנדבותית", **הסקר החברתי**, 2022.

מאוד בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. בשנת 2021 רק 7.6% מהם השתתפו בפעילות התנדבות, לעומת 27.4% בקרב צעירים יהודים. אמנם השנתון אינו מספק הסברים לפערים אלה, אך הנתונים מצביעים על פער עקבי ומתמשך ברמות המעורבות החברתית בין קבוצות האוכלוסייה.⁵¹ מחקרה של חברת נאס מתפרץ לדלת פתוחה זו - (Nas) (2020)⁵² מספק הסבר לשיעורי ההתנדבות הנמוכים בחברה הערבית. מחקר זה מראה כי כיום יש הרבה פחות פעילויות התנדבותיות של צעירים ערבים, וקיים חוסר במסגרות להתנדבות. מחקר זה מדגיש כי בחברה הערבית יש אופי התארגנויות אד הוק מרשימות סביב חירום, משברים או ריטואלים וטקסים קהילתיים ודתיים. התנדבות במסגרת התארגנויות דתיות וקהילתיות מזוהות עם מבוגרים וותיקים יותר ואילו התנדבות במסגרות פוליטיות, אזרחיות וחברתיות מזוהות יותר עם צעירים. יחד עם זאת, התארגנויות אלה הינן עונתיות, לא מתמסדות ומתפרקות מהר יחסית ופעילותיהן הן קצרות טווח וממוקדות מטרה ספציפית.

תרשים ב/22: מעורבות אזרחית, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2016–2023 (ב-%)

אירועי אוקטובר 2000 היו קו פרשת מים במערכת היחסים שבין האזרחים הערבים לבין המדינה וקבוצת הרוב היהודית. בעקבות ההידרדרות במערכת היחסים הזאת החל תהליך של בידול והתכנסות פנימית. כלומר, עיסוק פנימי אינטנסיבי בהעצמה של האוכלוסייה הערבית ובבניית ארגונים וסדר יום נבדל מזה של החברה היהודית. חלק ניכר ממאמציה העילית הפוליטית והאינטלקטואלית בציבור הערבי הושקעו בפיתוח מוסדות ייצוגיים וקהילתיים אוטונומיים – תהליך המוכר כ"אניג'וזציה",⁵³ שבא לידי ביטוי בהקמת ארגוני חברה אזרחית ועמותות, ומטרתו היא להוביל תהליכים פנימיים, לטפל בבעיות האקוטיות של החברה הערבית ולפתוח אפיקים למעורבות אזרחית אותנטית.⁵⁴ למרות העלייה במספר העמותות והארגונים,

⁵¹ להרחבה בעניין זה: בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (עור'). (2023). צעירים בישראל 2023: שנתון סטטיסטי. מכון מאיר-גיוניט-ברוקדייל. פמ-86-23. מכון מאיר-גיוניט-ברוקדייל.

⁵² נאס יעוץ ומחקר 'מעורבות קהילתית והשתתפות אזרחית של צעירים ערבים בישראל: מיפוי מצב בשטח והמלצות מדיניות, 2020.

⁵³ הכוונה לבנייה מואצת ואינטנסיבית של ארגוני חברה אזרחית רשמיים. שינוי זה גרם ל"בריחת מוחות" מהמפלגות הפוליטיות לעבר ארגוני החברה האזרחית, שנעשתה לאלטרנטיבה חברתית, מוסדית ופוליטית.

⁵⁴ להרחבה בעניין, ראו אמל ג'מאל, החברה האזרחית הערבית בישראל: אליטת חדשות, הון חברתי ותודעה אופוזיציונית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2017.

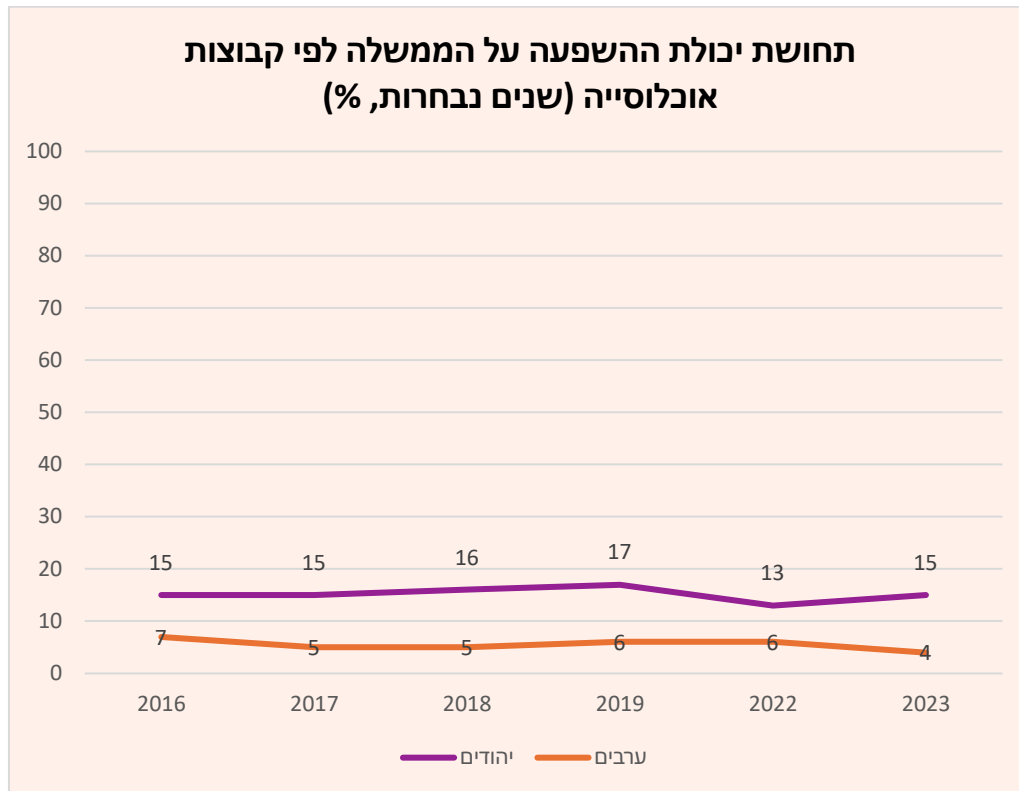
העלייה בשיעורי המשכילים ובכוח הפוליטי והייצוגי של החברה הערבית, במיוחד אחרי הקמת הרשימה המשותפת בשנת 2015, שהתפרקה שוב בשנת 2021, חלה ירידה במידת המעורבות האזרחית של האוכלוסייה. מגמה זו היא מגמה כלל-עולמית, והיא לא פסחה על האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל. ניתן לציין למשל כי הציבור הערבי הדיר את רגליו מהמחאה החברתית ב-2011 וגם מהמחאה נגד "הרפורמה המשפטית" בשנת 2023. לתופעה זו הוצעו הסברים רבים, אך יריעה זו קטנה מלאפשר דיון בגורמי העומק שלה.⁵⁵ לפי ממצאי הסקר החברתי, רק 4% מהערבים ציינו כי היו מעורבים מעורבות אזרחית בשנת 2016, לעומת 19% בקרב היהודים, ובשנת 2023 דיווחו 4% מהערבים על מעורבות אזרחית, לעומת 20% מהיהודים. העלייה בקרב יהודים בשנת 2023 קשורה למחאה כנגד "הרפורמה המשפטית" וההשתתפות בהפגנות שבועיות כנגד תוכנית הממשלה לשינוי מערכת המשפט.⁵⁶

במסגרת זו נציע בקצרה כמה הסברים לשיעורי המעורבות הנמוכים האלה, אך הם מצריכים, כמובן, דיון רחב יותר בהמשך. ראשית, תחושת אמון כללית נמוכה מגבירה את תחושת התסכול, את האפתיות ואת חוסר המעש. שנית, תחושת הפחד שהתלוותה למלחמה מאז השביעי באוקטובר הגבילו מאוד את רמות ההתנדבות ושיעורי המעורבות החברתית. שלישית, ההיצע הגדול של העמותות החליף את המעורבות האזרחית הקונבנציונלית, והפעילים שהיו בשטח המירו את דפוסי מעורבותם. רביעית, הקמת הרשימה המשותפת בינואר 2015 הפחיתה את התחרות בין המפלגות הפוליטיות בחברה הערבית, ולכן החלישה את המעורבות הקהילתית והאזרחית, ופירוקה בשנת 2021 הדגיש את תחושת אי-האמון ואת הקרע שבין הציבור הערבי להנהגתו. חמישית, אירועי האביב הערבי והתפרקות המרחב הערבי גרמו לציבור הערבי להשלים עם מעמדו ועם מצבו.⁵⁷ שישית, התחרות הפוליטית המקומית על רקע הבחירות המוניציפאליות שפוגעת בחוסן הקהילתי ולא מאפשרת צמיחתו של מרחב ציבורי כולל המפגיש אנשים מרקעים שונים ומטפח את תפיסת הטוב הכללי.

⁵⁵ להרחבה, ראו יוסרי ח'יזראן ומוחמד ח'לאילה, "החברה הערבית בישראל ו"האביב הערבי"", **המרחב הציבורי** 14 (2018) : 9-46 ; מוחמד ותד ואחרים, "מדוע האזרחים הערבים אינם משתלבים במחאה הציבורית נגד הממשלה? מבט על 1703, מרץ 2023. ⁵⁶ להרחבה בעניין היחס האמביוולנטי והיעדר הנוכחות והשתתפות האקטיבית של האזרחים הערבים במחאה : נדון אבו לבן ורן שמעוני, ששה ערבים מסבירים מה משאיר את הציבור הערבי מחוץ להפגנות נגד ההפיכה המשטרית, הארץ 06.03.2023 : <https://www.haaretz.co.il/news/politi/2023-03-06/ty-article-magazine/premium/00000186-942c-de23-adf6-d76cda5c0000>

⁵⁷ להרחבה, ראו הלמ"ס, "מעורבות אזרחית וקהילתית", **הסקר החברתי**, 2022.

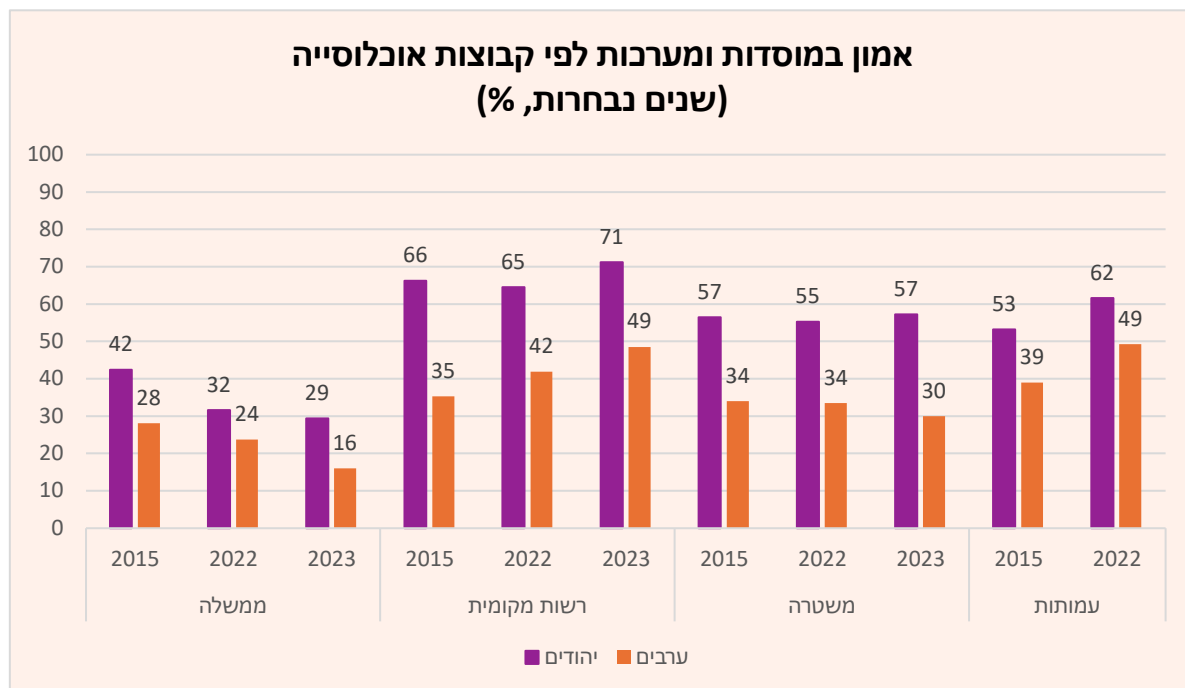
תרשים ב/23: תחושת יכולת ההשפעה על הממשלה, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2016–2023 (ב-%)

כפי שהראנו לעיל, למרות שיעורי המעורבות החברתית הנמוכים יחסית בחברה הערבית, תחושות של חוסר שביעות רצון ואי-אמון לצד אפליה ופערים בין אזרחים, אמורים להיות קרקע פורייה לפעילות אזרחית והתנדבותית. פעילות זו מושפעת מקיומם ומהסרתם של חסמים מוסדיים וחוקיים, ממידת קרבתם, נגישותם ופתיחותם של מוסדות שלטוניים ל"קולותיהם" של האזרחים, ומההישגים בפועל שאזרחים יכולים להשיג באמצעות התארגנותם ופעילותם הקהילתית והאזרחית. הירידה בהיקפי הפעילות והמעורבות האזרחית הכללית בשנים האחרונות מוסברת באמצעות תחושת החוללות העצמית והקולקטיבית שבאה לידי ביטוי ב"יכולת ההשפעה" של האזרחים על הממשלה והמוסדות השלטוניים. עניין זה קשור במידת האוטונומיה היחסית של הממשלה מכוחות פוליטיים וחברתיים, ועד כמה היא מושפעת מרחשי הלב, הדרישות ודפוסי ההתארגנות של האזרחים בתוכה. בשנים האחרונות ניכרת מגמת ירידה בתחושת יכולת ההשפעה של האזרחים הערבים על הממשלה, לצד תנודתיות בקרב האזרחים היהודים. בשנת 2016 דיווחו 15% מהיהודים ו-7% מהערבים על תחושת יכולת השפעה על הממשלה, ובשנת 2023 – 15% מהיהודים ו-4% מהערבים.⁵⁸

⁵⁸ להרחבה, ראו הלמ"ס, "יכולת השפעה על הממשלה", שם.

תרשים ב/24: אמון במוסדות, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2015–2023 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, "תחושות אמון", הסקר החברתי, 2023.

נתונים השוואתיים רבים מעידים על ירידה מתמשכת ברמת האמון של הציבור, הן הערבי הן היהודי, במוסדות השלטון ומערכות ציבוריות. מגמה זו אינה ייחודית לישראל, לאזור או לאוכלוסייה ספציפית, אלא היא מגמה כלל-עולמית. רמת האמון מושפעת מגורמים רבים ומגוונים, ובכלל זה המצב החברתי-כלכלי, תפקוד מוסדות השלטון, המדיניות שלהן ויחס הפוליטיקאים לאותם מוסדות וגם לכלל האוכלוסייה. הירידה באמון במוסדות השלטון אינה באה לידי ביטוי רק בסקרי דעת קהל של גופים רשמיים ומכוני מחקר למיניהם, אלא גם בירידה בהתנהגויות ובדפוסי פעולה שהיו שכיחים בעבר, כגון ירידה בשיעורי ההצבעה, ירידה בשיעורי ההתנדבות, ירידה בשיעורי ההתפקדות למפלגות הפוליטיות וחוסר עניין בנעשה במרחב הציבורי.⁵⁹ במכון הישראלי לדמוקרטיה מרוכזים נתונים רבים על מידת האמון של הציבור הערבי והיהודי במוסדות השלטון, משנת 2003 ועד 2024.⁶⁰ אומנם הנתונים העולים מ"מדד הדמוקרטיה" של המכון הישראלי לדמוקרטיה והנתונים בסקר החברתי אינם זהים, אך שניהם מצביעים על מגמת ירידה. תרשים ב/24 מציג את נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס המשווה את מידת האמון של שתי האוכלוסיות בארבעה מוסדות: הממשלה, הרשות המקומית, המשטרה וארגוני החברה האזרחית בין 2015 ל-2023. ניתן להבחין במגמת ירידה מתמשכת ומובהקת באמון שרוחש הציבור הערבי במשטרה מ-34% בשנת 2015 ל-30% בשנת 2023. כלומר, 70% מהאזרחים הערבים אינם שבעי רצון ולא מאמינים במשטרה ובפעולותיה. היחס של הציבור הערבי למשטרה ניזון משני נושאים: התפיסה שהמשטרה מתייחסת לערבים כאל אויבים ולא כאל אזרחים שווי זכויות, מזה, וכישלונה של המשטרה להיאבק בתופעת האלימות והפשעה הגואה בחברה הערבית בשנים האחרונות.

⁵⁹ אמל ג'מאל, "הימנעות כהשתתפות: על תעתועי הפוליטיקה הערבית בישראל", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2001**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2002, עמ' 57–100.

⁶⁰ להרחבה, ראו תמר הרמן, **מדד הדמוקרטיה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003–2023.

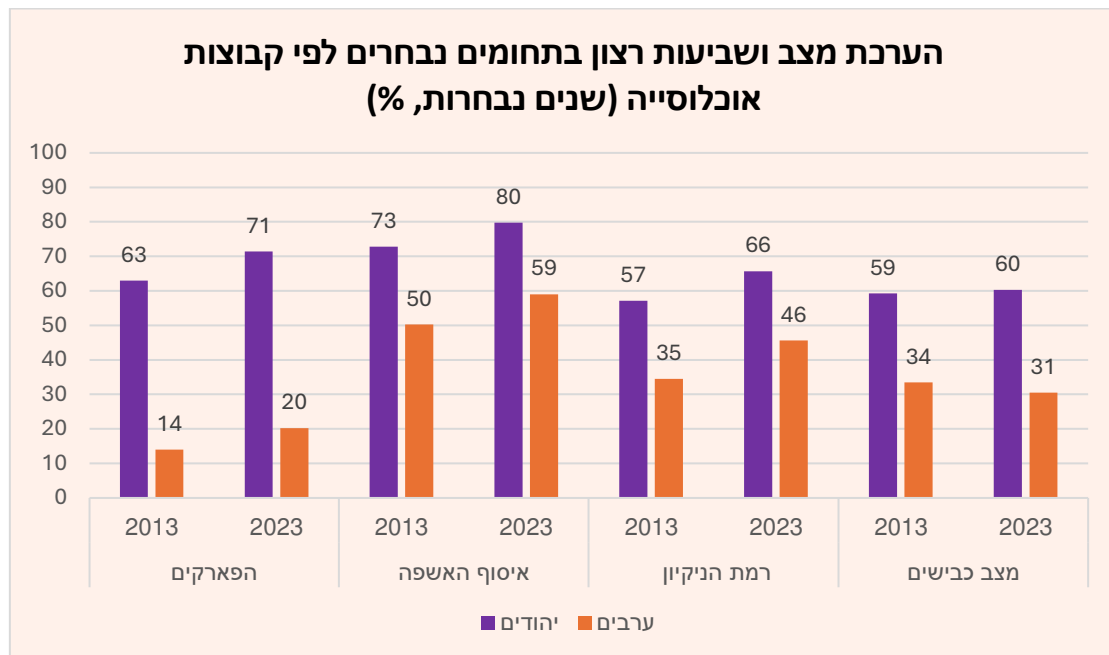
התרשים מראה בבירור את הירידה באמון שרוחשת האוכלוסייה הערבית לרוב המוסדות והמערכות השלטוניות. הממצאים מעידים כי בשנת 2015 עמד שיעור האמון בממשלה על 28% וב-2023 צנח ל-16% בקרב הערבים. מגמה דומה ניכרת בקרב היהודים – שיעור האמון שרוחשים יהודים לממשלה ירד מ-42% בשנת 2015 ל-29% בשנת 2023. לעומת זאת, התרשים משקף עלייה באמון שרוחש הציבור הערבי לרשויות המקומיות – מ-35% בשנת 2015 ל-39% בשנת 2023. מגמה דומה ניכרת גם בקרב יהודים – שיעור האמון ברשויות המקומיות עלה מ-66% ל-72%. ניתן לזקוף עלייה זו לשיפור באיכות השירותים העירוניים על רקע התוכניות הממשלתיות, וגם לדרך ניהול משבר הקורונה של הרשויות המקומיות האלה. כאמור, ניתן להבחין במגמת ירידה מתמשכת באמון שרוחשים אזרחי המדינה, ערבים ויהודים כאחד, בממשלה ועליה באמון שהם נותנים לרשויות המקומיות. אי אפשר לנתק את זה מהאקלים הפוליטי ברמה הארצית-לאומית שמתבטא בתנודתיות וחוסר יציבות ופירוק סדרתי של קואליציות ממשלתיות עם שיא של 5 מערכות בחירות ב-4 שנים, לעומת יציבות ורציפות שלטונית ברמה המוניציפאלית-מקומית.

יצוין בהקשר זה כי מידת האמון במוסדות השלטון: ממשלה, כנסת ורשות מקומית, אינה מבטאת רק את שביעות הרצון של האזרחים מתפקודם של המוסדות האלה, ולא רק את מידת הייצוגיות שלהם, אלא גם את שביעות הרצון מגורמים אחרים הקשורים ליכולת הביצועית של המוסדות. כך אפשר להסביר את הפער במידת האמון שרוחש הציבור הערבי לממשלה ולכנסת, לעומת אמונו ברשות המקומית ובארגוני החברה האזרחית. יש לציין כי בשנים האלה הובילו ממשלות ימין בראשותו של בנימין נתניהו מסע דה-לגיטימציה של הציבור הערבי ומנהיגיו, השמיעו התבטאויות והצהרות גזעניות שהכפישו את הציבור הערבי, ויזמו ואישרו חוקים פוגעניים.⁶¹ עם זאת, קשה שלא להבחין בנתונים בעניין האמון במשטרה, שלמרות העלייה באלימות ובפשיעה בחברה הערבית (ראו בהמשך), היא עדיין זוכה לאמון גבוה ביחס לשאר המוסדות.

לפי נתוני מדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה ניתן לראות מגמת ירידה ברורה באמון של אזרחי ישראל במוסדות השלטוניים השונים. נתוני 2003 הראו כי בקרב הערבים 23% הביעו אמון בממשלה 42% בכנסת (53% בקרב יהודים), 35% במפלגות (25% בקרב יהודים), 77% בבית (59% בקרב יהודים) המשפט העליון (63% בקרב יהודים) ו-58% במשטרה (70% בקרב יהודים). שנת 2024 הייתה שפל מבחינת שיעורי האמון כאשר 15% מהם הביעו אמון בממשלה, 12% בכנסת, 11% במפלגות, 26% בבית המשפט העליון ו-22% במשטרה. לעומתם, בקרב יהודים יש מגמת ירידה אך עדיין השיעורים יותר גבוהים מאלה ^[1] בקרב הערבים – 19% בממשלה, 13% בכנסת, 9% במפלגות, 39% בבית המשפט העליון ו-44% במשטרה.

⁶¹ להרחבה בעניין דה-לגיטימציה של הציבור הערבי ומנהיגיו, ראו אורן פרסיקו, "לביבי אין קמפיין בלי טיבי", העין השביעית, 17.2.2020.

תרשים 25/ב: שביעות הרצון והערכת מצב השירותים הציבוריים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2015–2023
(ב-%)

שביעות הרצון של התושבים בשני הכובעים שלהם, הן כלקוחות והן כאזרחים, מבטאת את עמדתם והיחס שלהם לגבי מוצר או שירות שהם מקבלים וצורכים. כלומר, היא אינדיקציה לאיך הם רואים את הביצועים של המוסדות הציבוריים ומרמת השירותים המסופקים על ידם. תושבים ואזרחים בוחנים באופן תמידי את הביצועים ורמת השירותים שהם זוכים להם בהשוואה לציפיות שלהם מאותו מוצר או שירות שהם צורכים ומקבלים. כמו כן, הם משווים את רמת השירותים והמוצרים למקומות אחרים (יישובים, שכונות וקהילות אחרות) ועד כמה היא עונה על דרישותיהם שלהם. תיאוריות מתקדמות במנהל ציבורי גרסו כי שביעות הרצון משפיעה רבות על סדרי העדיפויות והחלטות של התושבים והאזרחים המגיעה לכדי שינוי שכונה או מקום מגורים. בהקשר זה בחרנו תחומים שמבטאים את עמדתם של האזרחים הערבים והיהודים ביחס לרמת ואיכות חייהם דרך המשקפיים והעדשות של השירותים שהם מקבלים בתחומים שונים, כגון: מצב התשתיות, מצב התברואה והניקיון, שירותים עירוניים ומרחבים ציבוריים נגישים ומאפשרים.

תרשים 25/ב מציג את ההבדלים בתפיסת שביעות הרצון מהשירותים בין האזרחים הערבים לבין עצמם על ציר הזמן ההיסטורי, ובין הערבים ליהודים מאז שהשאלות הללו הופיעו בסקר החברתי. ניתן לראות כי שביעות הרצון מהפאראקים הציבוריים בקרב הערבים עלתה מ-14% בשנת 2013 ל-20% בשנת 2023. בדומה להם, בקרב יהודים שביעות הרצון עלתה מ-63% בשנת 2013 ל-71% בשנת 2023. אמנם מדובר במגמת עליה בקרב שתי האוכלוסיות אך מדובר בפער משמעותי העומד על 51% במוצא. ניתן לזקוף את הפער הזה לכמה סיבות, בין היתר, מיעוט המרחבים והפאראקים הציבוריים ביישובים הערביים. יתרה מכך, להזנחה בטיפול ואחזקת הפאראקים ביישובים ערביים שיש בהם פאראקים ציבוריים. התמהיל הזה המשלב מיעוט של שטחים ירוקים, פאראקים ציבוריים והקצאות תקציביות מועטות לטיפול בעניין מרחיבות את הפער בין שתי האוכלוסיות וגורמות לשיעורי שביעות רצון מאוד נמוכים בקרב הציבור הערבי. נושא זה מוביל אותנו לעניין הקשור לתשתיות ולמצב הכבישים. לפי הממצאים ניתן לראות מגמת עליה בשביעות הרצון ממצב הכבישים בקרב יהודים הועמדת כרגע על 60% בשנת 2023. לעומתם, חלה ירידה בשביעות רצונם של האזרחים הערבים ממצב הכבישים מ-34% בשנת 2013 ל-31% בשנת 2023. כאמור, פער של 30% בין היהודים לערבים ביחס במידת שביעות רצונם מהתשתיות ומצב הכבישים. גם כאן ניתן להסביר את הפער הזה באמצעות המצב

האובייקטיבי של הכבישים ביישובים הערביים, אי סלילת כבישים חדשים ואי טיפול ותחזוקה של כבישים ישנים.

מצב כלכלי

את מצבה הכלכלי של החברה הערבית קובעים גורמים רבים ומגוונים, ובהם חלוקה של משאבים ציבוריים, הזדמנויות תעסוקתיות ויזמיות, מצב התשתיות והנגישות לשוק ההון. גורמים אחרים קשורים בחברה הערבית עצמה, למשל, המצב ההשכלתי והתעסוקתי של הנשים ורמת ההון האנושי של כוח העבודה. בשנים האחרונות השקיעו ממשלות ישראל משאבים רבים כדי לקדם את הפיתוח הכלכלי-חברתי של החברה הערבית, בעיקר דרך השקעות בפיתוח תשתיות פיזיות ובשדרוג ההון האנושי (החלטות 922 ו-550). לצד השיפור במישורים מסוימים, התוכניות הכלכליות לא הביאו למיצוי מלוא הפוטנציאל הגלום באוכלוסייה זו. יתרה מזו, המצב הכלכלי בחברה הערבית בישראל מתאפיין בפערים גדולים ביחס לחברה היהודית בכל התחומים – התעסוקה, רמת החיים, הרווחה, החינוך, ההשכלה והדיוור. לפערים אלו השלכות כלכליות וחברתיות על האוכלוסייה הערבית ועל המשק כולו. בסעיף זה נציג את המאפיינים הייחודיים של המצב הכלכלי בחברה הערבית ברמת הפרט, משק הבית והחברה בכללותה – נתונים המשווים בין החברה הערבית לחברה היהודית, ונתונים על החברה הערבית עצמה על ציר הזמן.

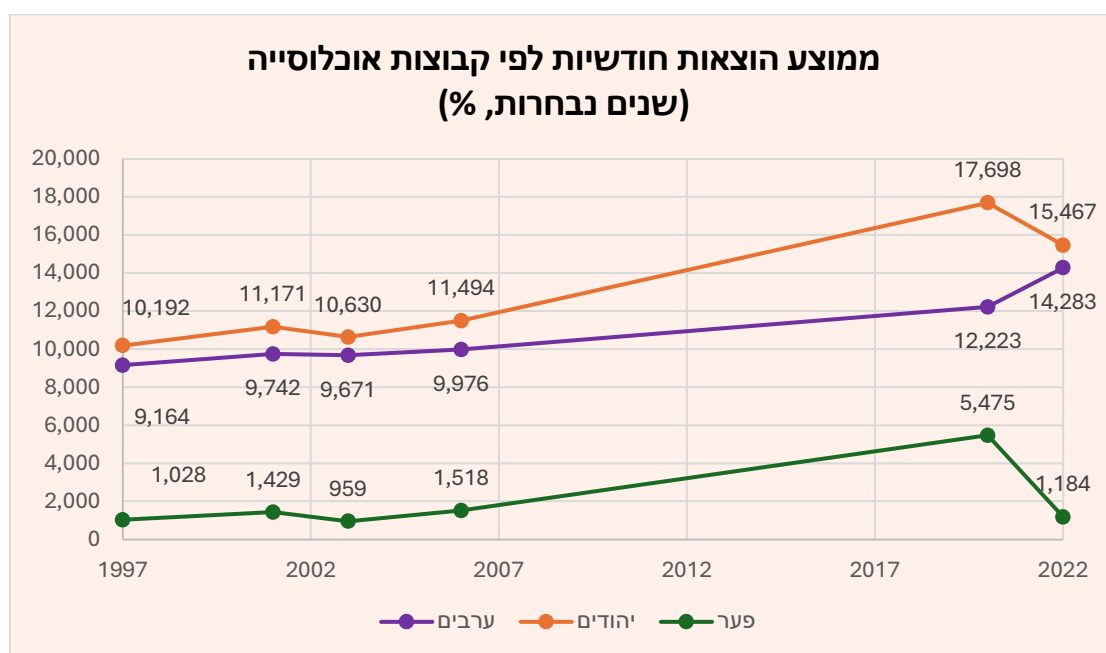
לוח ב/3: ממוצע הוצאה חודשית של משפחות ערביות ויהודיות, 1997–2022 (בש"ח)

2022		2020		2006		2003		2001		1997		
משפחה יהודית	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	
2,098	3,038	2,636	2,542	1,448	1,895	1,350	1,815	1,441	1,863	1,397	1,842	מזון
552	765	736	713	333	520	330	530	360	555	347	522	ירקות ופירות
4,462	2,312	4,503	2,112	2,517	1,646	2,498	1,605	2,580	1,656	2,263	1,925	דיוור
1,584	1,436	1,822	1,576	1,195	1,070	1,063	919	1,040	955	917	761	תחזוקת הדיוור ומשק הבית
606	593	713	645	415	599	415	561	515	701	561	641	ריהוט וציוד לבית
475	792	498	513	368	520	350	695	325	555	450	641	הלבשה והנעלה
1,014	776	807	623	598	461	520	387	570	362	410	174	בריאות
1,724	1,406	2,812	929	1,655	830	1,510	840	1,555	828	1,400	733	חינוך, תרבות ובידור
2,265	2,180	2,302	1,896	2,425	1,795	2,137	1,720	2,270	1,755	1,977	1,420	תחבורה ותקשורת
687	985	869	674	540	640	457	599	515	512	470	505	מוצרים ושירותים
15,467	14,283	17,698	12,223	11,494	9,976	10,630	9,671	11,171	9,742	10,192	9,164	סך הכול

מקור: הלמ"ס, סקר ההכנסות וההוצאות של משק הבית, 1997–2023.

לוח ב/3 ממחיש יותר מכול את השינויים ברמת החיים ובאיכות החיים של החברה הערבית ושל החברה היהודית בשני העשורים האחרונים. בשנתונים קודמים בחרנו להביא את ממצאי הסקרים של אגודת הגליל מ-2004 ועד 2017, ובהם בלטו שתי מגמות עיקריות: עלייה באיכות החיים מזה, ועלייה ביוקר המחיה בישראל מזה.⁶² הואיל ובאגודת הגליל לא נמצאו נתונים חדשים, בשנתון זה המשכנו את הקו של השנתון שקדם לו בלהביא את ממצאי סקר ההכנסות וההוצאות של משק הבית של הלמ"ס בשנים 1997–2022. הנתונים מבטאים את השינויים והתמורות שעוברות על שתי האוכלוסיות אך גם אפשר ללמוד מהן רבות על סדרי העדיפויות של משקי הבית הערביים לעומת היהודיים וההבדלים המשמעותיים בין שתי האוכלוסיות.

תרשים ב/26: ממוצע ההוצאות החודשיות של משקי בית, לפי קבוצת אוכלוסייה, 1997–2022 (בש"ח)

הממצאים מעידים על גידול ניכר בהוצאות ומאשררים את התובנות שעלו בשנתון הקודם בדבר העלייה ברמת החיים ובאיכות החיים של המשפחות הערביות, בד בבד עם העלייה ביוקר המחיה. במספרים מוחלטים ההוצאה החודשית הממוצעת של משפחה ערבית עלתה מ-9,164 ₪ בשנת 1997 ל-14,283 ₪ בשנת 2022. כלומר, תוספת משמעותית של 5,119 ₪ בחודש. בדומה לכך, ניכרת עליה גם בקרב משק בית יהודי מ-10,192 ₪ בשנת 1997 ל-15,467 ₪ בשנת 2022. כלומר, תוספת של 5,272 ₪ בחודש. בהשוואה ניתן לראות צמצום משמעותי בפערים בהוצאות החודשיות של משקי בית ערביים לעומת יהודיים. הלוח והתרשימים העוסקים בתחום ההוצאה החודשית הממוצעת משקפים עלייה בהוצאות בכל תחומי החיים, מצריכת מזון ועד חינוך, תרבות ובידור. מנקודת ראות אחרת אפשר לומר כי יש פער גדול בין משפחות יהודיות לבין משפחות ערביות, בעיקר בשני תחומים: דיור (משפחה יהודית מוציאה פי שניים ממשפחה ערבית) וחינוך (משפחה יהודית מוציאה פי שלושה יותר ממשפחה ערבית) – הערבים חיים בעיקר בפריפריה ולכן יכולים לחסוך בהוצאות דיור, והיהודים מוציאים יותר על חינוך.

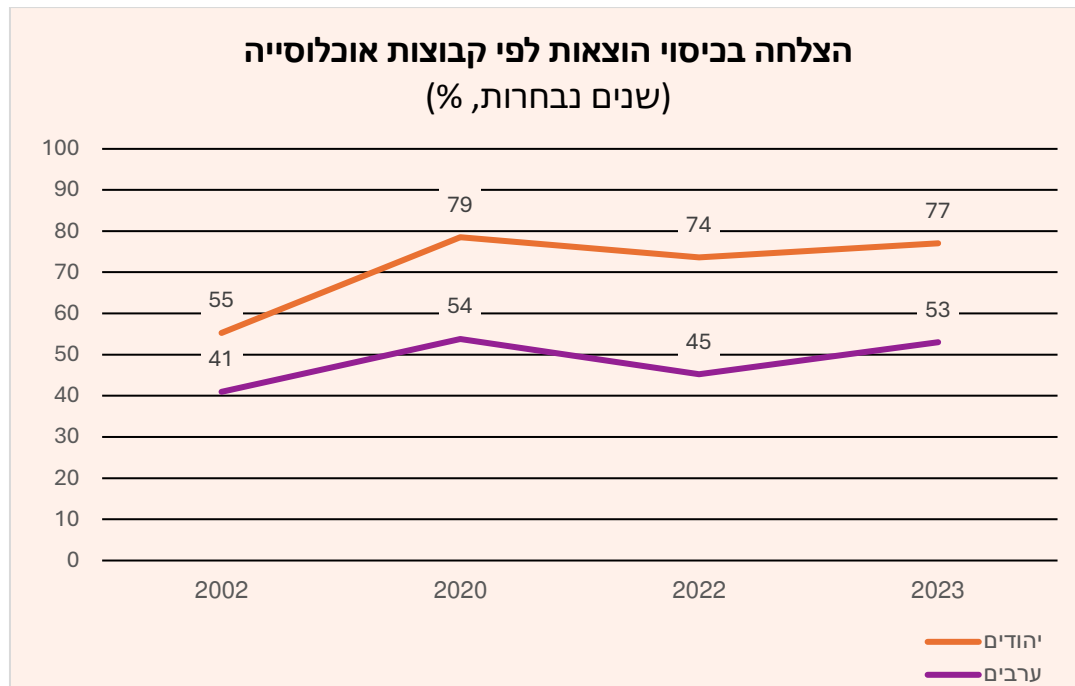
⁶² אגודת הגליל, "ממוצע ההוצאה החודשית למשק בית ערבי עבור השירותים השונים", הסקר הכלכלי-חברתי, שפרעם, 2017.

לוח 4/ב ממוצע הוצאה החודשית של המשפחות הערביות, 1997–2022 (ב- % מתוך ההוצאה החודשית)

2022		2020		2001		1997		
משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	
14%	21%	15%	21%	13%	19%	14%	20%	מזון
4%	5%	4%	6%	3%	6%	3%	6%	ירקות ופירות
29%	16%	25%	17%	23%	17%	22%	21%	דיור
10%	10%	10%	13%	9%	10%	9%	8%	תחזוקת הדיור ומשק הבית
4%	4%	4%	5%	5%	7%	6%	7%	ריהוט וציוד לבית
3%	6%	3%	4%	3%	6%	4%	7%	הלבשה והנעלה
7%	5%	5%	5%	5%	4%	4%	2%	בריאות
11%	10%	16%	8%	14%	8%	14%	8%	חינוך, תרבות ובידור
15%	15%	13%	16%	20%	18%	19%	15%	תחבורה ותקשורת
4%	7%	5%	6%	5%	5%	5%	6%	מוצרים ושירותים אחרים
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סך הכול

ניתן לראות כי חלק הארי של ההוצאות של משפחות ערביות קשור למזון (מזון, ירקות ופירות), והוא נותר ללא שינוי עם 26% מכלל ההוצאות החודשיות מ- 1997 – 2022. לעומת זאת, הנתח של הקטגוריה הזאת מכלל ההוצאות של המשפחות היהודיות עלה מ-17% בשנת 1997 ל-18% ב-2022. אומנם יש גידול מינורי בשתי האוכלוסיות, ובכל זאת יש פער גדול במשקל ההוצאה הזאת בין שתי האוכלוסיות. ניתן להבחין בפער ניכר גם בהוצאות הדיור החודשיות. ההוצאה החודשית על סעיף הדיור בקרב ערבים ירדה מ-21% בשנת 1997 ל-16% בשנת 2022. לעומת זאת, במשקי הבית היהודיים היא עלתה מ-22% בשנת 1997 ל-29% בשנת 2020. ניתן להסביר את הפער הזה בשני גורמים אפשריים: הבעלות הפרטית על דירות ובתים, אזור המגורים ומשבר הדיור ועליית מחירי השכירות בשנים האחרונות. שיעור המשפחות הערביות שיש להם דירות פרטיות גבוה משיעור זה אצל יהודים, ולכן יהודים מוצאים יותר על דיור. נוסף על כך, יותר יהודים גרים במרכז הארץ ובמרחבים עירוניים יקרים יותר מבחינת מחירי הדיור, מחירי השכירות ותשלומי המיסים החודשיים הכרוכים בכך. מעניין לראות גם את הפער בהוצאות החודשיות על חינוך, תרבות ובידור. הוצאה זו לא השתנתה מהותית במשקי הבית הערביים, ולאורך כל השנים הנחקרות (1997–2022) עלתה מ-8% ל-10% מכלל ההוצאות החודשיות שלהם. לעומת זאת, בקרב משפחות יהודיות היא ירדה בשנים האלה מ-14% ל-11%. מעניין לראות גם כי בתחום הביגוד ההוצאות של משקי בית ערביים גבוהים ממשקעי בית יהודיים בהרבה כאשר הוצאה זו מהווה כ-6% מההוצאה החודשית הממוצעת של משפחה ערבית לעומת 3% מההוצאה הממוצעת של משק בית יהודי.

תרשים 27/ב: הצלחת משקי הבית לכסות את ההוצאות החודשיות שלהן, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002–
2023 (ב-%)

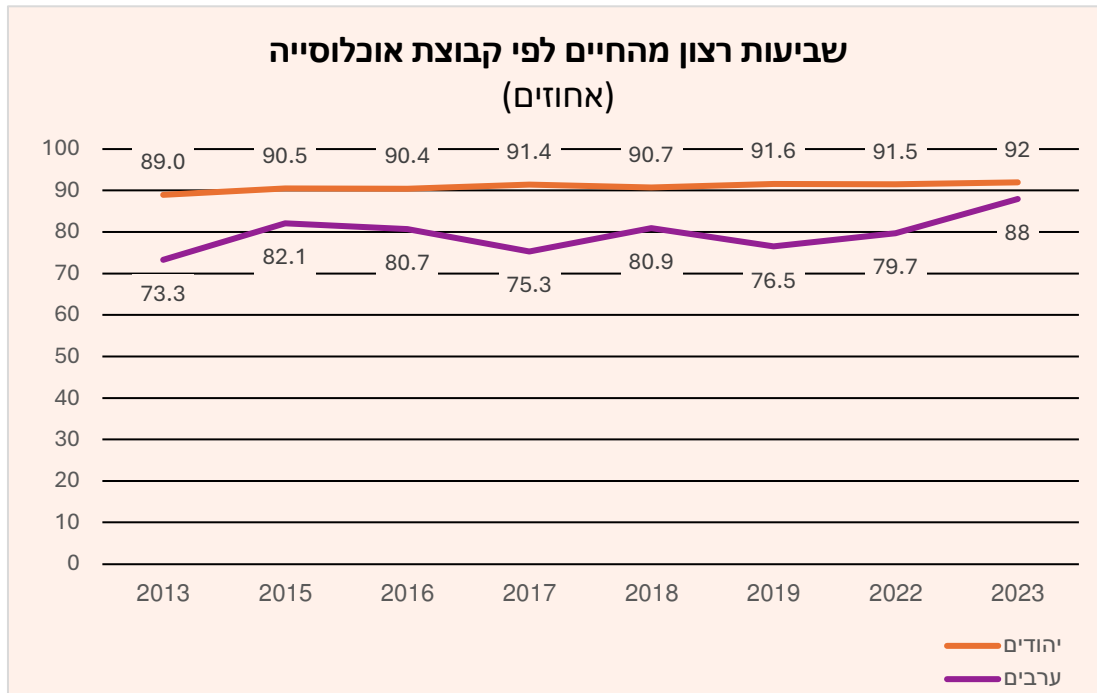

אומנם תרשים 27/ב מבלט את הפערים בין שתי האוכלוסיות במדינה, אך אפשר להבחין גם במגמות דומות בשני העשורים האחרונים. בשנת 2002 דיווחו 55% מהמשפחות היהודיות כי הן מצליחות לכסות את ההוצאות החודשיות שלהן, לעומת 41% מהערבים. בעבור 21 שנה (2023) חל שיפור במצב הכלכלי, לצד עלייה ביוקר המחיה. בעקבות זאת דיווחו 77% ממשקי הבית באוכלוסייה היהודית כי הן מצליחות לכסות את ההוצאות החודשיות שלהן, לעומת 53% מהמשפחות הערביות. כלומר, פער של 24% בין היכולת של משפחה יהודית לכסות את ההוצאות החודשיות ולעמוד בהן לעומת משפחה ערבית. כלומר, 25% מהמשפחות היהודיות אינן מצליחות לכסות את ההוצאות, לעומת 47% מהמשפחות הערביות. נתון זה עולה בקנה אחד עם הנתונים של המוסד לביטוח לאומי שהצגנו לעיל בדבר שיעורי המשפחות הערביות והיהודיות שמתחת לקו העוני. מצב כלכלי זה מביא משפחות רבות לצבור חובות וגירעונות וגם מאלץ אותן לוותר על מוצרים ומצרכים נדרשים. 27/ב מבלט את הכרסום שחל בחוסן הכלכלי של החברה הערבית בשנת 2023 לעומת המצב שהיה בשנת 2002, בעוד שהחוסן הכלכלי של החברה היהודית כמעט שלא נפגע.⁶³

לעומת הכל, יצוין כי ישנה התאוששות בשנת 2023 לעומת השנה הקודמת לה. כנראה שההשלכות של הקורונה ליוו את הציבור הערבי גם ב-2022 ו-2023 הייתה סוג של התאוששות גם ממשבר הקורונה.

⁶³ להרחבה, ראו הלמ"ס, "הצלחה בביסוי ההוצאות החודשיות", הסקר החברתי, 2022.

תרשים 27/ב: שביעות רצון מהחיים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2013–2023 (ב-0%)⁶⁴

שביעות רצון מהחיים היא דרך שבה אדם מסוים תופס את איכות החיים שלו עצמו ומעריך את רמת אושרו הכוללת מחייו על כל ההיבטים. למעשה, זהו מדד לרווחה חברתית ואישית. הערכת שביעות הרצון מהחיים מביאה בחשבון רכיבים רבים הקשורים למצבו הכלכלי, החברתי-משפחתי, הבריאותי והפוליטי של האדם. שביעות רצונם של בני אדם מקרינה על מעשיהם, ולכן יש לה השלכות מרחיקות לכת. שביעות רצונם של האזרחים משפיעה על התנהגותם, וכמובן גם להפך: מציאות חייהם משפיעה על שביעות רצונם. שביעות הרצון של אנשים מסורתיים ודתיים מחייהם מושפעת אפוא גם מאמונתם הדתית. כלומר, ככל שהם מאמינים יותר ושמרניים יותר הם נוטים לקבל את המציאות כגזירה מהשמיים ולא לחתור לשינוי ואף להשלים איתה. בהקשר זה יצוין כי הסקר החברתי של הלמ"ס מראה שתי מגמות בולטות: הראשונה, פער בין היהודים לערבים במידת שביעות הרצון מהחיים לטובת היהודים לאורך כל השנים הנכללות בסקר. השנייה, תנודתיות ואי-יציבות ברמת שביעות הרצון של האזרחים הערבים מחייהם, גם אם לא קיצונית, לאורך כל השנים הנכללות בסקר.

בשנת 2013 הביעו 89% מהיהודים שביעות רצון מחייהם, לעומת 73.3% מהערבים. בשנת 2016 ניכרת עלייה הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים – 90.4% בקרב יהודים, לעומת 80.7% בקרב ערבים. בשנת 2023 חלה עלייה נוספת בקרב יהודים – 92% ציינו כי הם שבעי רצון מחייהם, ועלייה בשביעות הרצון של הערבים מחייהם – 88%.

כדי לנסות להבין את הסיבות והגורמים לתמורות ולשינויים האלה דרושים ניתוח ודיון מעמיק. ייתכן שאפשר להצביע על מקבץ של סיבות דתיות וגורמים תרבותיים בתרבות הערבית המעודדים הסתפקות במועט ושמחה במה שיש – "אלחמך ללה" (השבח לאל) בכל מצב. אולם נתוני הסקר מעידים על רמת שביעות רצון גבוהה יחסית למיעוט הסובל מפערים, מאפליה, מדיכוי, הזרה ועוד. נוסף על כך, ייתכן שההסבר לכך תלוי בקבוצת ההשוואה של הערבים, מלבד החברה היהודית. כלומר, אזרחים ערבים משווים את עצמם גם

⁶⁴ מקור: הלמ"ס, "שביעות הרצון מהחיים (כללי)", הסקר החברתי, 2023.

לקבוצות ערביות אחרות במזרח התיכון, בעיקר אחרי התוצאות ההרסניות של האביב הערבי, והשוואה זו מעניקה להם מידה של נחמה ושביעות רצון. יצוין כי ממצאי הסקר הנוכחי לא כוללים את התחושות שצצו אחרי פרוץ מלחמת ה-7 באוקטובר ולא באו לידי ביטוי בנתונים המוצגים. יחד עם זאת, אפשר לראות כי בסקר אחר שנערך במכון הישראלי לדמוקרטיה,⁶⁵ 37% מהציבור הערבי נפגע כלכלית בעקבות המלחמה וחלה ירידה בהיקף המשרה שלו לעומת 15% בקרב אזרחים יהודים. כמו כן, 55% ממשקי הבית הערבים דיווחו כי חלה נסיגה בממוצע ההכנסות החודשיות לעומת 32% בקרב משקי בית יהודיים.

אפשר לציין כמה גורמי עומק נוספים המשפיעים על התנודתיות בקרב האזרחים הערבים: ראשית, ההשקעות התקציביות של ממשלות ישראל בעשור האחרון בחברה הערבית, שהבולטות שבהן היו התוכניות הכלכליות 922 ו-550. ושנית, ההפתחויות הפוליטיות האזוריות: אירועי האביב הערבי, שבתחילתם הפיחו תקוות לשינויים מרחיקי לכת, אך מהר מאוד נהפכו למלחמת אזרחים ולאירועים עקובים מדם והביאו להתפרקותו של המרחב הערבי וסדר היום המדינתי ששלט במערכת הבין-ערבית בעשורים האחרונים. הסכמי אברהם ונרמול היחסים של חלק ממדינות ערב עם ישראל. והמלחמות המתמשכות וההישגים הצבאיים של ישראל מאז השביעי באוקטובר במיוחד מול איראן, סוריה והחיזבאללה. אירועים אלו גרמו לאזרחים הערבים לראות באזרחותם הישראלית, למרות המעמד הנחות שנגזר ממנה, הרדיפות ותחושת חוסר הביטחון שישראל היא עובדה מוגמרת והיא הגורם החזק באזור ומתוקף כך יש לה מעמד יציב שיש בו פוטנציאל למוביליות חברתית וכלכלית. שלישית, חקיקת חוק-יסוד: הלאום, שהבליטה את הרכיבים האקסקלוסיביים באזרחות הישראלית, הנציחה את מעמדם הנחות של האזרחים הערבים בהשוואה לאוכלוסייה היהודית והדגישה את תקרת הזכוכית הניצבת מעל האזרחים הערבים במערבולת האזרחות הישראלית. הנתונים שלעיל מלמדים כי שביעות הרצון מהחיים אינה תלויה אך ורק במצבם הכלכלי ובהכנסתם של האזרחים הערבים, אלא גם במצבם ביחס לקבוצות אחרות, הן בתוך ישראל והן מחוצה לה. מגמות סותרות מתקיימות בעת ובעונה אחת, והן תמיד עניין חשוב במחקר. רבים הדגישו את ההשלכות השליליות של חוק יסוד: הלאום, אולם על פי הנתונים הרבים שהוצגו כאן השפעתה של חקיקת החוק על תחושות הציבור הערבי ועל עמדותיו אינה משמעותית. ייתכן שההסבר לכך הוא שהשפעת החוק על המצב החומרי ועל ההווה הכלכלית והחברתית של האזרחים הערבים קטנה הרבה יותר משהיה אפשר להעריך, בכל מיני הקשרים. ייתכן שראוי לערוך מחקר מקיף ומעמיק שייבחן את המגמות הסותרות ואת התופעות הפרדוקסליות העולות משנתון זה.

פשיעה ואלימות

אין להכביר במילים בנוגע להשלכותיה של התופעה הזאת על היבטים שונים ומגוונים: פוליטיים, חברתיים, קהילתיים, כלכליים וזהותיים. בשנים האחרונות נעשתה האלימות בחברה הערבית בישראל לאחת התופעות המסוכנות ביותר, והיא מדירה שינה מעיניהם של רוב האזרחים והאזרחיות הערבים. סקרי דעת קהל רבים ומחקרים שונים מראים בצורה שלא משתמעת לשתי פנים כי האלימות והפשעה היא הסוגייה החשובה ביותר שהציבור הערבי בישראל דורש לפתור לאלתר. תופעה זו היא תוצאה של הצטלבות של גורמים רבים, ובהם כשלי ממשל (תת-אכיפה ואפליה רבת שנים), כשלי שוק (אבטלה, עוני וחוסר מעש) וכשלים ערכיים

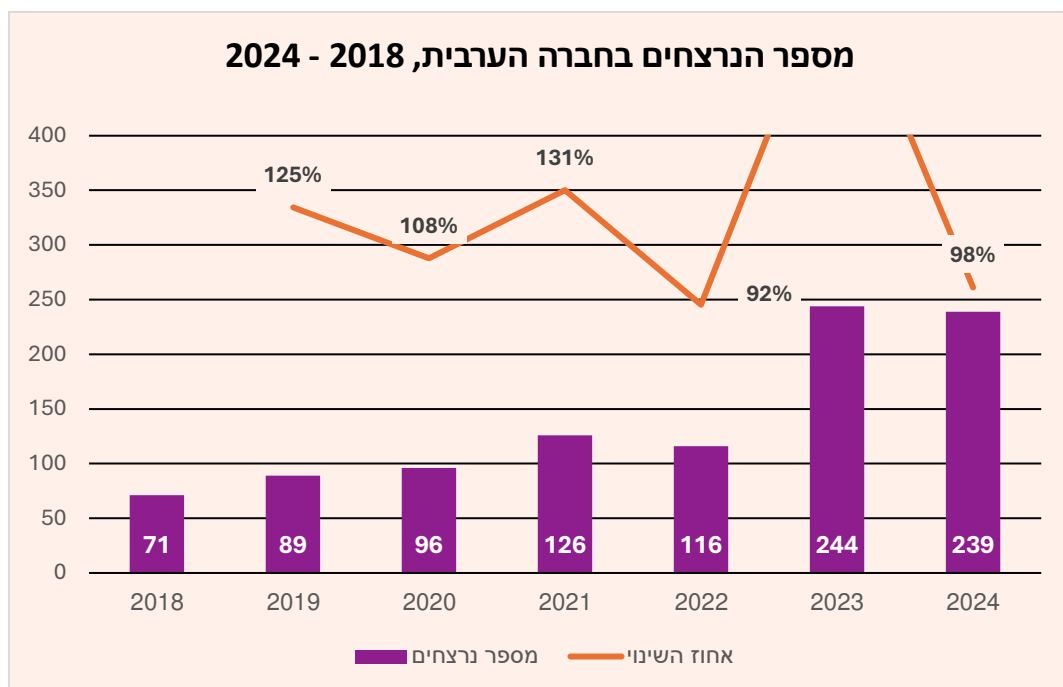
⁶⁵ דפנה אבירם-ניצן ועומר כהן, סקר מצבם הפיננסי של העובדים בעקבות מלחמת חרבות ברזל, 'ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה', ינואר 2025.

(ירידה במעמד של הגורמים הסמכותיים בחברה הערבית: ההנהגה מסורתית, ההורים, המשפחות המורחבות, אנשי הדת ואנשי חינוך).

העלייה בממדי האלימות והפשעה עומדת בראש מעייניה של האוכלוסייה הערבית ומונחת על שולחנם של המוסדות הייצוגיים, הרשויות המקומיות, המפלגות הפוליטיות וארגוני החברה האזרחית הערביים. יש נוטים לראות בתופעה זו בעיה פנימית של החברה הערבית ומתעלמים מההקשרים הרחבים יותר שלה ומהשלכותיה, אולם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית הן איום הרובץ לפתחה של החברה הישראלית כולה.

מגמה זו היא גם אחד הגורמים המשפיעים ביותר על איכות החיים ועל רמת החיים בחברה הערבית – אלימות ופשעה ביישובים גורמות להגירה של האוכלוסייה האמידה אל הערים המעורבות והיהודיות, לאובדן תחושת הביטחון האישי של האזרחים, להחרפת אי-האמון באנשים אחרים ובמוסדות השלטוניים והקהילתיים ולפגיעה ממשית בסולידריות ובחוסן החברתי והקהילתי.

תרשים ב/3: מספר הנרצחים באוכלוסייה הערבית, 2018–2024⁶⁶

מספר מקרי הרצח בחברה הערבית עולה עלייה מתמדת זה שני עשורים. בשנת 2023 הגיע המספר לשיא חדש של 244 נרצחים ואילו בשנת 2024 היו 239 נרצחים.⁶⁷ יצוין בהקשר זה כי מבין כלל המקרים פוענחו רק 36 תיקים מהכמויות האדירות של המקרים שבהם נרצחו ונפצעו אזרחים ערבים. משנת 2000 ועד היום נהרגו יותר מ-2000 אזרחים ערבים עקב אלימות פנימית. למרות העלייה המתמדת במספר הקורבנות והפצועים רוב המקרים והתיקים אינם מפוענחים על ידי משטרת ישראל. בשנת 2019 לבדה נרצחו 94 אזרחים ובשנת 2014 – 51.⁶⁸ כלומר, מספר קורבנות האלימות בחברה הערבית הכפיל, ואף שילש, את עצמו בעשור האחרון. נוסף על כך, מספר נפגעי הירי בחברה הערבית עלה פי יותר משלושה בין 2016 ל-2018, מ-82 פצועים ל-301.

⁶⁶ עיבוד הנתונים מבוססים על פרסומי מרכז אמאן – המרכז לחברה בטוחה.

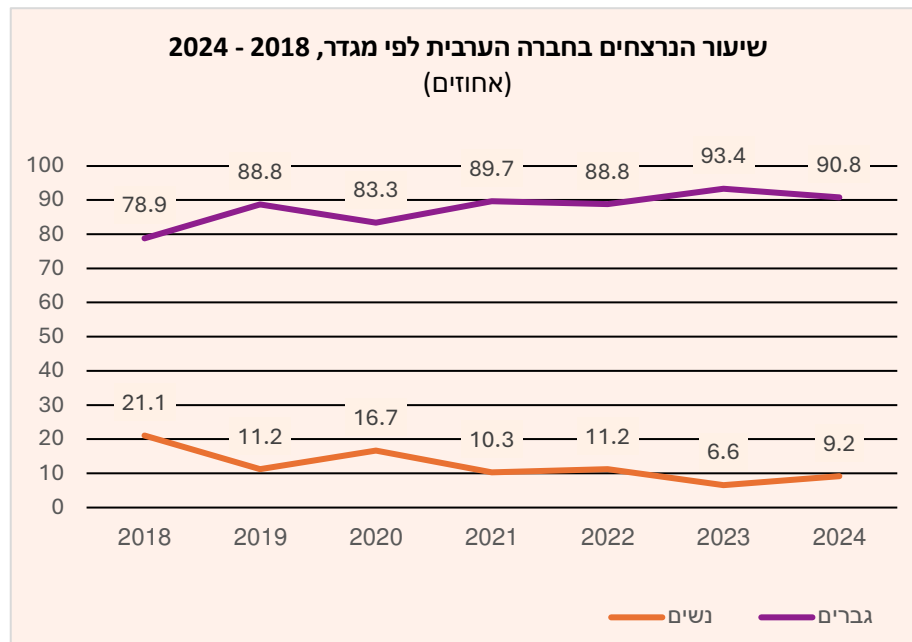
⁶⁷ הייתה ציפייה בקרב הציבור הערבי לירידה משמעותית בהיקפי התופעה נוכח המלחמה והשלכותיה על הציבור הערבי. למרות ציפייה זו, הירידה היא מתונה מאוד ומצב הביטחון האישי נמצא בשפל. בחברה הערבית טוענים שהם מתמודדים עם כמה חזיתות: מלחמה בצל היעדר מיגון והפקרות של הגורמים הממשלתיים, הסתה פרועה וחימוש במרחב הציבורי וארגוני פשע שממשיכים לרצוח, לאיים ולהשחית רכוש.

⁶⁸ מקור: מרכז אמאן, המרכז הערבי לחברה בטוחה, 2024.

שנת 2021 הייתה גם היא מדממת מקודמתה – 126 לעומת 113 בשנת 2020. מגמת העלייה נבלמה רק מעט בשנת 2022 – 116 הרוגים. אחד ההסברים לירידה זו הוא הקמת ממשלת בנט-לפיד, ועבודה משותפת בין המטה המקצועי לדרג המדיני בהובלת המשרד לביטחון פנים הכולל הכנת תוכניות רציניות וקידום חקיקה על ידי היחידות המובחרות שהוקמו לטיפול בתופעה.

תופעת האלימות הגואה בחברה הערבית הגיעה גם לנבחרי ציבור ולמוסדות שלטון – מקרי ירי בראשי רשויות מקומיות, בסגניהם, בפקידים, בעובדי רשויות ובמועמדים בבחירות המוניציפליות שאת השיא שלה בלט בשנת 2024, וכן מקרים של השחתת רכוש ושריפת רכבים. בשנת 2023 הגדיר המשרד לביטחון פנים 29 מראשי הרשויות המקומיות הערביות ו-70 מהעובדים בשלטון המקומי הערבי "מאוימים", לעומת 17 ו-44 (בהתאמה) בשנת 2017.⁶⁹ למגמת העלייה בהיקף האלימות ובמספר הנרצחים גורמים רבים ומגוונים, ויש לברר לעומק את הקשר בינה לבין משבר הקורונה וההשלכות הכלכליות שלו. יצוין כי רוב הנרצחים בחברה הערבית (70%) היו קורבנות של הפשיעה המאורגנת. אציין כי מסתמן קשר הדורש מחקר ובדיקה וליבון יותר מעמיק – משברים כלכליים ומצבי חירום לבין הפעילות של ארגוני הפשע ומספר הקורבנות. בתקופת הקורונה היה משבר כלכלי חסר תקדים כך שעסקים ומשפחות נאלצו להישען על מקורות הכנסה כדי לעמוד בהוצאות החודשיות. נוכח האבטלה, סגירת מקומות עבודה וירידה בכוח הצרכני אזרחים פנו לשוק השחור שנמצא בשליטתם של חלק מארגוני הפשיעה וקיבלו הלוואות שהתבקשו להחזיר לפי הסכם עם נציגי הארגון (מועד וריבית). אי יכולתן של חלק מבעלי העסקים והמשפחות להחזיר גרר חובות וריביות ולכן בשלבי הגבייה ראינו עליה משמעותית בהיקפי האיומים, הירי הפצועים והנרצחים. מעניין לראות את השלכות המלחמה האחרונה שגם היא פגעה קשות במצב הכלכלי של האזרחים ואיך זה ישפיע על התופעה.

תרשים 29/ב: שיעור הנרצחים בחברה הערבית, לפי מגדר, 2018–2024 (ב-%)

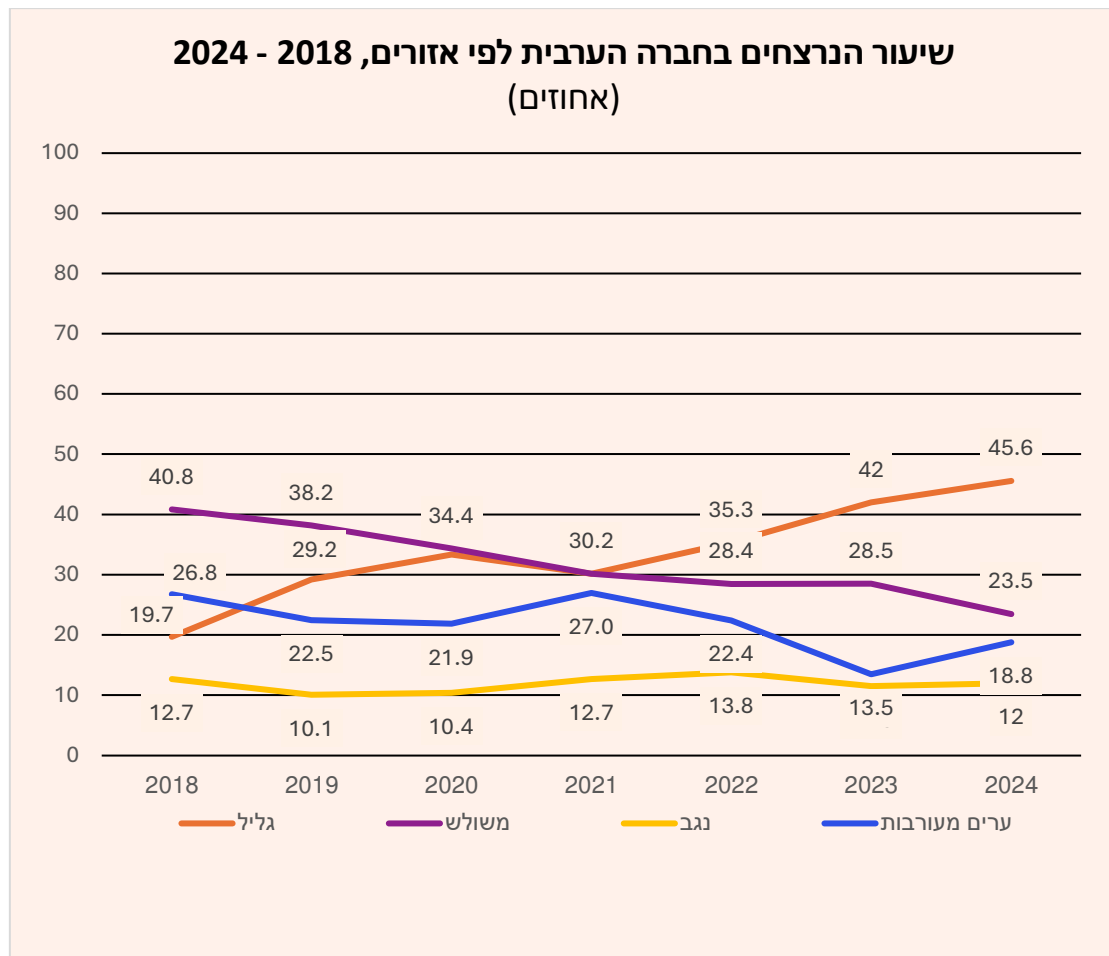

⁶⁹ להרחבה, נורית יכימוביץ-כהן, "נתונים על ראשי רשויות מקומיות ועובדי רשויות מאוימים", הכנסת – מרכז המידע והמחקר, 30.11.2020; יניב שרון, "29 ראשי רשויות ערביות מאוימים", דבר, 7.9.2023.

חלק מהתופעה הרחבה של עלייה בהיקפי האלימות והפשיעה בחברה הערבית הוא העלייה במדדי האלימות במשפחה שעמד על 25% מכלל מקרי הרצח בחברה הערבית בשנת 2024. בתרשים לעיל ניתן לראות כי בשנת 2018 נרצחו 15 נשים, שהן 21% מכלל הנרצחים בחברה הערבית באותה השנה, לעומת 13 נשים שהן 11% בשנת 2022. בשנת 2024 הייתה עלייה במספר הנשים שנרצחו, אך שיעור הנשים מכלל הנרצחים ירד במעט בשל העלייה הניכרת במספר הנרצחים הכולל (22 נשים, שהן 9.2%). בשנת 2024 היה אפשר להבחין כי בנוסף לרצח על בסיס מגדרי, גם ארגוני הפשיעה הכניסו את הנשים למעגל הדמים כחלק מהנקמה והסכסוכים הפנימיים. כאמור, יותר ויותר נשים נרצחו רק בגלל זיקתן לגברים המעורבים במחוזות הפשיעה המאורגנת. חשוב לציין גם שהשיח סביב הפשיעה בחברה הערבית מתעלם לעיתים מהשלכות התופעה על הנשים הערביות, שבמקרים אחדים הן הקורבנות הישירים שלה, ובמקרים אחרים איבדו את בעליהן, בניהן, בנותיהן וקרובי משפחה אחרים. לכן, מוצע גם להוביל מחקר על תחושות הביטחון האישי של נשים שאחת מבני משפחתם מעורב בארגוני פשיעה או מאוים על ידיהם בנוסף לעלייה הדרמטית במספר כלי הנשק הלא מורשים ביישובים הערביים. בהסתמך על ממצאי דאוד וג'בארין (2014), ניתן להבין כיצד מצבי "איום" מתמשכים — גם בהיעדר פגיעה פיזית ישירה — עלולים להוות גורם דחק משמעותי עבור נשים ערביות. בדומה לאיום בהריסת בתים, גם האלימות והפשיעה הגואות בחברה הערבית יוצרות מציאות של איום מתמשך וחוסר ביטחון קיומי, המערערת את תחושת השייכות, היציבות וההגנה של נשים במרחב הביתי והקהילתי. מציאות זו מלווה בתחושת חוסר שליטה, פחד ואובדן אמון במערכות המגוננות, ומעמיקה את הפער בין הנשים לבין סביבת חייהן. לנוכח תפקידן המרכזי של נשים כמטפלות וכנושאות באחריות לרווחת המשפחה, חשיפה מתמשכת לאלימות ולפשיעה מחריפה את רמות המתח והדיכאון, ומחלישה את יכולתן לשמש מקור ביטחון רגשי לילדיהן ולסביבתן. כך, האלימות החברתית אינה רק תופעה פלילית, אלא גם גורם בריאותי-נפשי מבני הפוגע בזכותן של נשים ערביות לבריאות, לביטחון ולחיים בכבוד — בדומה למנגנונים שתיארו דאוד וג'בארין ביחס לאיום ההריסה ולפגיעתו בבריאות הנפשית של נשים בדואיות.⁷⁰

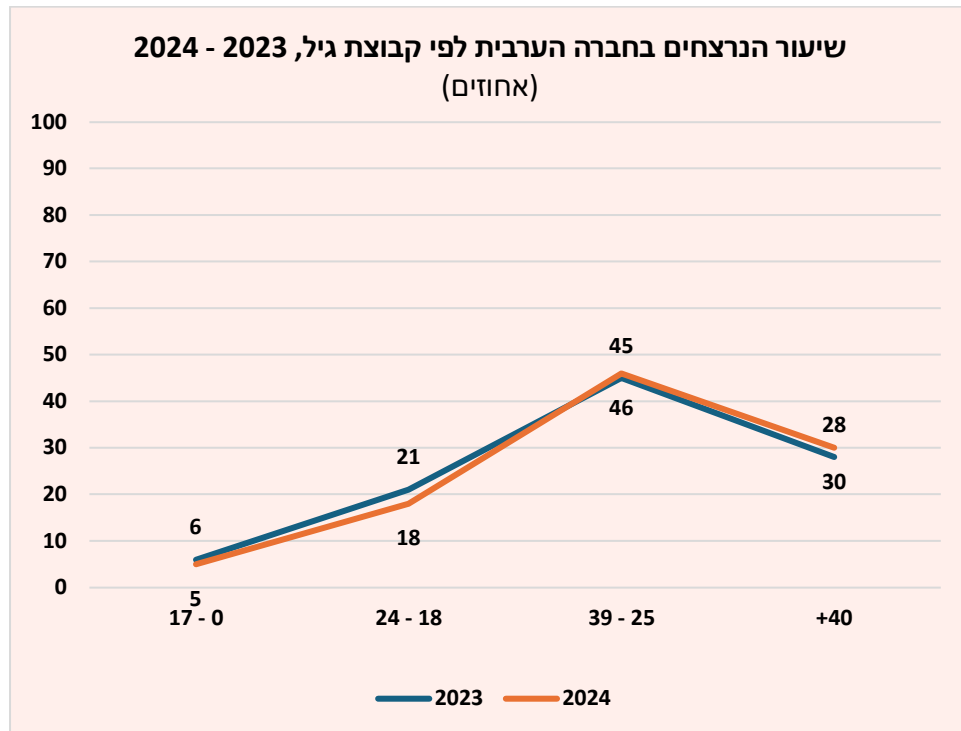
⁷⁰ Daoud, Nihaya, and Yousef Jabareen. "Depressive symptoms among Arab Bedouin women whose houses are under threat of demolition in southern Israel: A right to housing issue." *Health & Hum. Rts. J.* 16 (2014): 179.

תרשים ב/30: שיעור הנרצחים בחברה הערבית, לפי אזור גאוגרפי, 2018–2024 (ב-%)

מלבד היבטים המגדריים, יש לאלימות ולפשעה גם מאפיינים אזוריים-גאוגרפיים, גיליים ודתיים. בשנת 2018 היו מרבית מקרי הרצח בחברה הערבית באזור המשולש – 40% ממקרי הרצח. שיעור זה צנח ל-24% בשנת 2024, בעקבות העלייה במספר מקרי האלימות והרצח באזורים אחרים. גם בתרשים אפשר להבחין גם בנסיקה משמעותית באזור הגליל, מ-20% מכלל מקרי הרצח בשנת 2018 לשיא של 45.6% בשנת 2024. הסבר אפשרי לכך הוא הסבר דמוגרפי – יותר מ-50% מהאוכלוסייה הערבית גרים בגליל, והסבר נוסף הוא התרחבות הפעילות של ארגוני הפשיעה באזור הזה וההסלמה בסכסוכים הפנימיים ביניהם. כמו כן ניכרת ירידה בשיעור מקרי הרצח בערים המעורבות, מ-28% בשנת 2018 ל-19% בשנת 2024. למרות הירידה המתמשכת, שיעור זה עדיין גבוה מאוד ביחס לשיעור הערבים בערים במעורבות מכלל האוכלוסייה הערבית בישראל. מגמת הירידה בערים המעורבות בד בבד עם מגמת העלייה הכללית טעונה הסברים. אפשר לבדוק, למשל, את תפקידם של ראש העירייה ושל המנהיגות המוניציפלית ואת הלחצים המופעלים על המשטרה ועל יחידות האכיפה העירוניות כדי להתמודד על התופעה ולמגרה. ולבסוף, ניתן לראות כי בנגב לא היו שינויים גדולים בשיעור האלימות: 13% בשנת 2018, 14% בשנת 2022 ושיעור קטן עוד יותר, 12%, בשנת 2024. למרות הסיקור התקשורתי המנכיח את מציאות החיים הקשה של האזרחים הערבים בנגב ומאפיין אותה כמרחב אקסטרטוריאלי, במיוחד בכל הקשור באובדן המשילות ובהיעדר נוכחות של גורמי אכיפת החוק, לא נצפתה עלייה של ממש בשיעורי הנרצחים בנגב. בהקשר זה יש לברר את תפקידם של ההנהגה המסורתית השבטית ושל הערוצים שהמשפט והחוק השבטיים מייצרים כדי להתמודד עם משברים חברתיים.

תרשים ב/31: שיעור הנרצחים באוכלוסייה הערבית, לפי גיל, 2023 - 2024 (ב-%)

מהתרשים אפשר ללמוד כי לאלימות ולפשיעה בחברה הערבית גם היבט גילי ברור. התרשים מראה שרוב הקורבנות והמעורבים בפשיעה המאורגנת בחברה הערבית הם צעירים (73 נרצחים בשנת 2023 הם מתחת לגיל 40 לעומת 71 בשנת 2024). ארגוני הפשיעה הפכו להיות מסגרת ואפיק למוביליות חברתית וכלכלית עבור צעירים ערבים בכלל וצעירים ערבים בהדרה: חסרי ומעש, ללא מסגרת וחסרי משמעות. הנתונים המוצגים כאן עולים בקנה אחד עם הנתונים בפרק על שוק העבודה ועם הנתונים שהוצגו בסקירה שנערכה מטעם מכון מאירס גוינט ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים בשנת 2023, שהבליטו את העוני המחרד, את חוסר שביעות הרצון מהמצב הכלכלי, ואת סוגיית חוסר במעש בקרב הצעירים הערבים.⁷¹ ניתן להבחין כי 72% מהנרצחים בחברה הערבית בשנת 2024 מתחת לגיל 40, עלייה של 2% בהשוואה לשנת 2023. קבוצת הגיל המשמעותית ביותר שהיו בה נרצחים הייתה 25 – 39 עם 45% בשנת 2024. עיון בנתון הזה חשוב מאין כמותו כי בשכבת הגיל הזאת עוברים מהצעירות לחיים הבוגרים ומקבלים הכרעות הרות גורל בהקשרים חברתיים, מקצועיים וכלכליים. שכבת הגיל הזאת כוללת בתוכה זוגות צעירים שהקימו תאים משפחתיים והביאו ילדים לעולם. כלומר, מאחורי כל נרצח. בשכבת הגיל הזאת כי סיכוי סביר לאלמנות ויתומים שמתלוות לטרגדיה האנושית עצמה.

שיעורי האלימות הגבוהים מערערים את תחושת הביטחון האישי של האזרחים. על פי ממצאי הסקר של אגודת הגליל משנת 2018, 65.1% מהאזרחים הערבים מעריכים שהאלימות שכיחה ונפוצה ביישוב מגוריהם בדרגה בינונית עד גבוהה; 48.3% חושבים שהאלימות שכיחה דווקא בשכונת מגוריהם, ועוד כ-54% חוששים שהם יהיו קורבנות לאלימות כלשהי. 39% מהאזרחים הערבים דיווחו כי הם אינם מרגישים בטוחים בעת

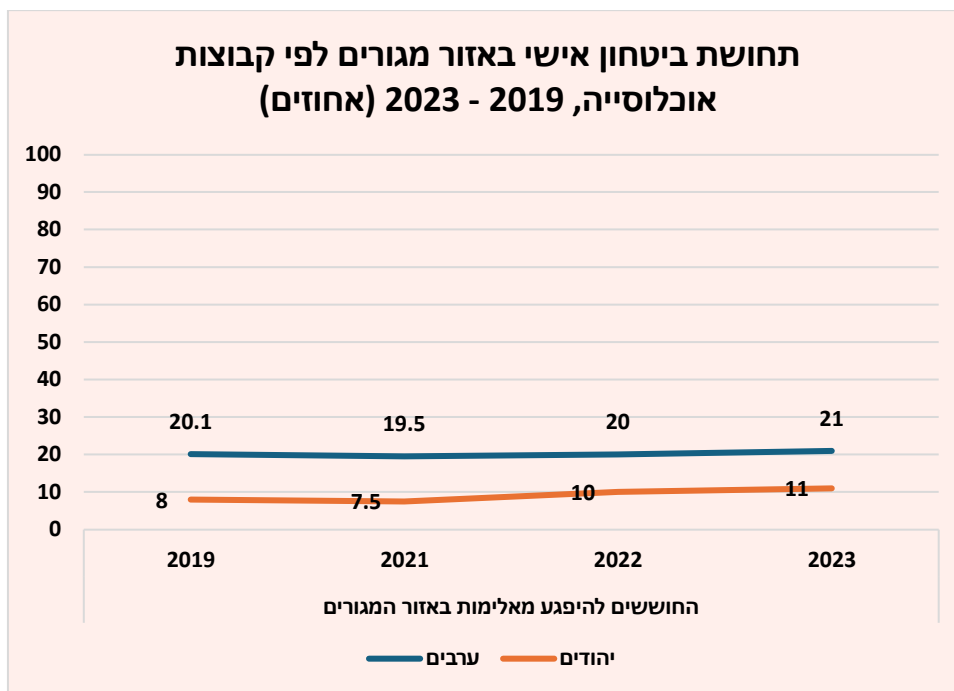
⁷¹ ו'סלב קונסטנטינוב ואח', "צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023", ירושלים: מכון מאירס גוינט ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים.

הליכה לבד בשכונת מגוריהם בשעות לילה, ו-21% ציינו כי הם אינם מרגישים בטוחים בעת הליכה לבד בשכונה בשעות היום. יתרה מזו, 61.3% מהאזרחים שהשתתפו בסקר ציינו כי אי אפשר לתת אמון באחרים. נתונים אלו אינם ייחודיים לאזור או ליישוב מסוימים, והם מעידים על הכלל ועל עומק המשבר שבו שרויה החברה הערבית בישראל. בהקשר הזה יצוין כי 75% מהאזרחים הערבים הסכימו ששימוש בנשק לפתרון בעיות ומחלוקות נהפך לעניין שבשגרה. נתון זה עולה בקנה אחד עם ההערכות שמאות אלפי כלי נשק לא חוקיים "מסתובבים חופשי" בחברה הערבית.⁷²

כפי שניתן לראות כי אין הסבר אחד לאלימות הגואה ולהתרחבות מעגלי הפשיעה בחברה הערבית בישראל. חלק מהחוקרים מציעים ניתוח מרקסיסטי הקושר בין שינויים כלכליים לבין העלייה בהיקפי התופעה; חוקרים אחרים מאמצים את גישת המודרניזציה החלקית, ומסבירים שהקיעון של החברה הערבית בישראל בעיצומו של תהליך המעבר מחברה שמרנית לחברה מודרנית הביא להתפוררות ערכית ולכרסום במקורות הסמכות המסורתיים; גישה אחרת מדגישה גורמים חברתיים-תרבותיים האופייניים לחברה הערבית, וגישה אחרת את חשיבותם של המשתנים המוסדיים ומבליטה את אחריותה של המדינה ואת תפקודם של המשטרה וגורמי אכיפת החוק. העלייה בפשיעה המאורגנת בחברה הערבית איננה ביטוי של כשל נקודתי אלא תוצאה של כשלים מערכתיים מצטברים לאורך השנים שלא זכו לטיפול על ידי הגורמים המוסמכים בכך. כמובן שאין להתעלם מההשלכות של המגמות החברתיות והתמורות הכלכליות בעשור האחרון: אינדיבידואליזציה מוגברת, התפרקות המשפחה המורחבת ותהליכי "התגרענות" מואצים, כרסום במקורות הסמכות החברתיים ובמוקדי הכוח המסורתיים. כל אלה בד בבד עם מענים ממשלתיים חלקיים, אכיפה בררנית ופתרונות לא מותאמים עיצבו מחדש את פניה של החברה הערבית והשפיעו על אפיקי התפתחותה. בהקשר יותר ספציפי נציין כי אפליה רבת שנים לצד הפקרות בתחום אכיפת החוק ביישובים הערביים תרמה להעמקת תחושת הייאוש והתסכול בקרב האזרחים הערבים. אחוזי פענוח נמוכים מאוד של תיקי רצח ותוכניות ממשלתיות שאינן מגיעות לידי מיצוי תרמו להעמקת והנצחת המשבר והתגברות התופעה.

⁷² להרחבה ועיון מעמיק בממצאי הסקר, ראו אגודת הגליל, אחמד שייח' מוחמד, סאוסן רזק מרג'יה ומוחמד ח'טיב, סקר האלימות בחברה הערבית הפלסטינית בישראל, שפרעם: אגודת הגליל, 2019.

תרשים ב/33: תחושת ביטחון אישי באזור מגורים, לפי אוכלוסייה, 2019 - 2024 (ב-%)

מדיניות מפלה במיוחד בתחום אכיפת החוק תרמה להעמקת תחושת ההפרות והייאוש בקרב האזרחים הערבים. זאת בנוסף לשיעורי פענוח נמוכים בתיקי רצח וחוסר בהירות בין היקף האלימות והפשעה משפיעה על תחושת הביטחון האישי של האזרחים ומסבירה את הפערים בין קבוצות האוכלוסייה. לפי התרשים לעיל ניתן לראות כי תחושת הביטחון האישי של האזרחים הערבים נפגעת ככל שיש עליה בשיעורי הנרצחים והירי באזור המגורים. שנתון המשטרה שהצגנו את נתוניו בשנים קודמות הראה כי 90% מאירועי הירי באזורי מגורים התרחשו ביישובים הערביים. אי לכך, ניתן לראות כי 21% מכלל האוכלוסייה הערבית חוששים במידה רבה להיפגע מאלימות באזור המגורים שלהם שאמור, לכאורה, להיות המקום האינטימי והבטוח ביותר עבורם. לעומתם, רק ישנם 11% של יהודים שדיווחו על חשש זה בשנת 2023. ניתן לדבר על ירידה בתחושת הביטחון האישי בקרב שתי האוכלוסיות אך המצב בקרב האזרחים הערבים הוא הקשה ביותר.

פרק ג: תעסוקה ושכר

מבוא

מצבה של החברה הערבית בשוק העבודה קשה יותר ממצבה של החברה היהודית. הפערים בין ערבים ליהודים במדדים הקשורים לשוק העבודה מובהקים ועקביים לאורך השנים, והם זוכים לעיון מחקרי מעמיק מצד גורמים מקצועיים.⁷³ עם הגורמים המסבירים את הפערים האלה נמנים פערים מערכתניים בין החינוך הערבי לחינוך העברי; ריחוק גאוגרפי של היישובים הערביים ממרכזי התעסוקה בערים הגדולות; רמת תשתיות נמוכה ביישובים הערבים, שאינה תומכת תעסוקה בהיקף מספיק; תפיסות מגדריות ותרבותיות הנוגעות לתפקידיהם של נשים וגברים, וכן אפליה כלפי החברה הערבית בשוק התעסוקה.

פרק זה מנתח פערים אלה מתוך שימת לב להבדלים מגדריים וגאוגרפיים בתוך החברה הערבית, וכן מתוך השוואת נתוני החברה הערבית לאלו של החברה היהודית. ככלל, גברים ונשים בחברה הערבית מתמודדים עם אתגרים אחרים בשוק העבודה. בקרב הגברים הבעיה המרכזית היא שיעור גבוה של עובדים לא מקצועיים וריכוזם בענפי תעסוקה שוחקים, כגון בינוי ותעשייה. לבעיה זו שתי פנים – שכר נמוך יחסית ופרישה בגיל מוקדם עקב שחיקה פיזית. כמו כן, השתלבותם של הגברים הערבים בהשכלה הגבוהה מצומצמת בהשוואה לנשים, והיא פוגעת ביכולת ההשתכרות שלהם, כלומר ביכולתם לעסוק במשלחי יד המאופיינים ברמת שכר גבוהה. הנשים הערביות סובלות משוליות כפולה – הן גם בנות קבוצת מיעוט לאומי בחברה הישראלית, וגם מתמודדות עם חסמים תרבותיים פנימיים בחברה הערבית. שיעור התעסוקה בקרב נשים ערביות נמוך בהשוואה לנשים יהודיות, ושיעור גבוה מהן מועסקות בתחום החינוך.

על הפערים הקיימים במשך השנים בין ערבים לבין יהודים בשוק העבודה נוספו בשנים 2020 ו-2021 ההשפעות הכלכליות של משבר הקורונה. לכך יש להוסיף (החל ברבעון האחרון לשנת 2023) את השפעות המלחמה מאז השביעי באוקטובר על מצב התעסוקה בארץ ובכלל זה בחברה הערבית. הפרק מציג את התמורות שחלו בעשור האחרון בכוח העבודה, במאפייני התעסוקה וברמת השכר של החברה הערבית, ומציג את הפערים בינה לבין החברה היהודית. הנתונים המוצגים כאן מתייחסים להתאוששות החברה הערבית ממשבר הקורונה המתאפיינת במגמה מעורבת: בתחומים מסוימים נצפתה התאוששות מלאה, ובתחומים אחרים נצפתה התאוששות חלקית. הפרק גם מתייחס למגמות בקרב דורשי התעסוקה בחברה הערבית במלאת שנה למלחמה, והוא מסתיים בדיון בתופעת חוסר מעש בקרב בני הדור הצעיר בחברה הערבית (בנות ובני 18 עד 34).

⁷³ ערן ישיב וניצה (קלינר) קסיר, "כלכלת החברה הערבית בישראל", בתוך: אבי בן-בסט, ראובן גרונאו ואסף זוסמן (עורכים), **אורות וצללים בכלכלת השוק: המשק הישראלי, 1995–2017**, תל אביב: עם עובד, 2020, עמ' 678–720; נסרין חדאד חאגי-יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר ובן פרגיון, **תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה**, מחקר מדיניות 161, המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן פורטלנד, 2021; נסרין חדאד חאגי-יחיא ובן פרגיון, **מדד אלפנאר 2024: מדד התעסוקה של החברה הערבית בישראל** (שפרעם: אלפנאר, 2024); מיכאל דבאוי, גיל אפשטיין ואבי וייס, **שוק העבודה בישראל 2024: בצל המלחמה** (מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, דצמבר 2024).

השתתפות בכוח העבודה

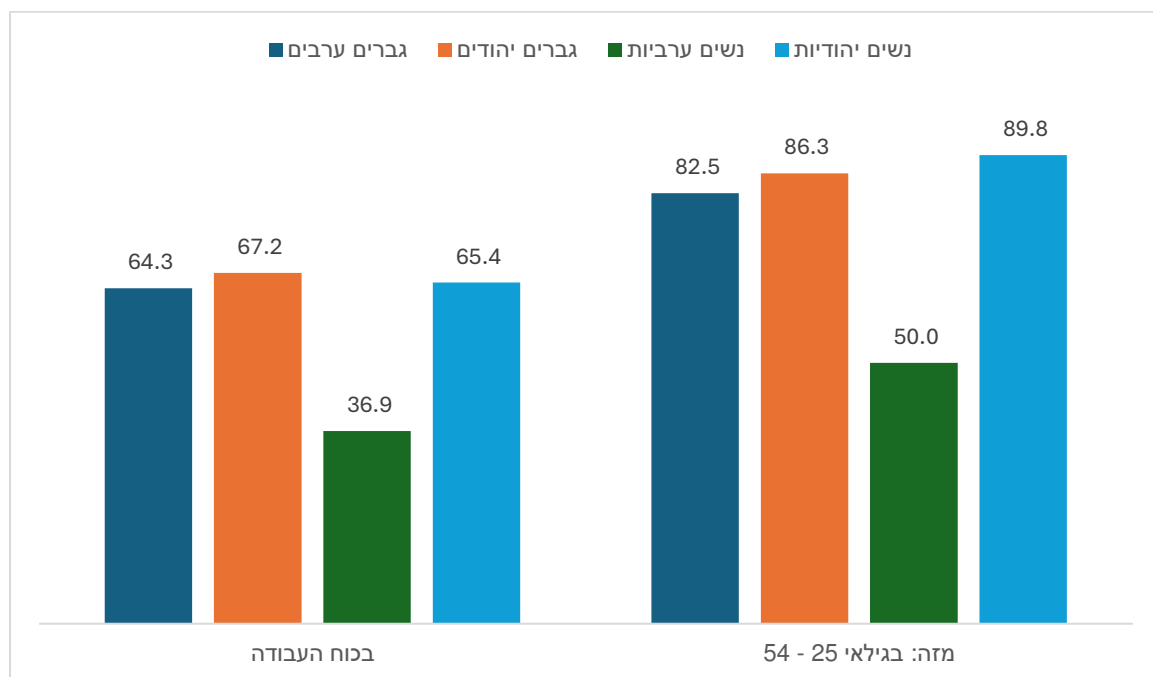
נתוני הלמ"ס חושפים פערים בין ערבים לבין יהודים בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה,⁷⁴ בעיקר בקרב נשים. על פי נתונים לשנת 2023, 64.3% מהגברים הערבים משתתפים בכוח העבודה, שיעור נמוך מעט מזה של הגברים היהודים (67.2%). בקרב נשים נצפה פער גדול מאוד: שיעור הנשים הערביות המשתתפות בכוח העבודה הוא 36.9%, והוא נמוך מאוד מהשיעור המקביל בקרב הנשים היהודיות, 65.4%.

פערים גדולים במיוחד בהשתתפות בכוח העבודה בין נשים ערביות לבין נשים יהודיות מתקיימים גם בגילי העבודה העיקריים, 25–54: 50% לעומת 89.8%, בהתאמה. לעומת זאת, הפערים בין גברים ערבים לגברים יהודים בגילים אלו קטנים: 82.5% ו-86.3%, בהתאמה.

גם שיעור המועסקים בהיקף מלא בקרב ערבים נמוך מזה של יהודים. בקרב גברים הפער קטן: 43.5% מהגברים הערבים בני 15 ומעלה מועסקים בהיקף מלא, לעומת 48.4% מהגברים היהודים. לעומת זאת, בקרב נשים הפער גדול: שיעור הנשים הערביות המועסקות בהיקף מלא הוא 16.3% בלבד, נמוך במידה ניכרת משיעורן של נשים יהודיות, 35.7%.

בגילי העבודה העיקריים (25–54) הפער בין גברים ערבים לגברים יהודים אינו גדול: 59.3% מהגברים הערבים ו-64% מהגברים היהודים מועסקים בהיקף מלא. לעומת זאת, פער גדול בהרבה נצפה בקרב הנשים. רק 24.1% מהנשים הערביות מועסקות בהיקף מלא, לעומת 51.4% מהנשים היהודיות.

תרשים ג/2: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2023 (ב-%)

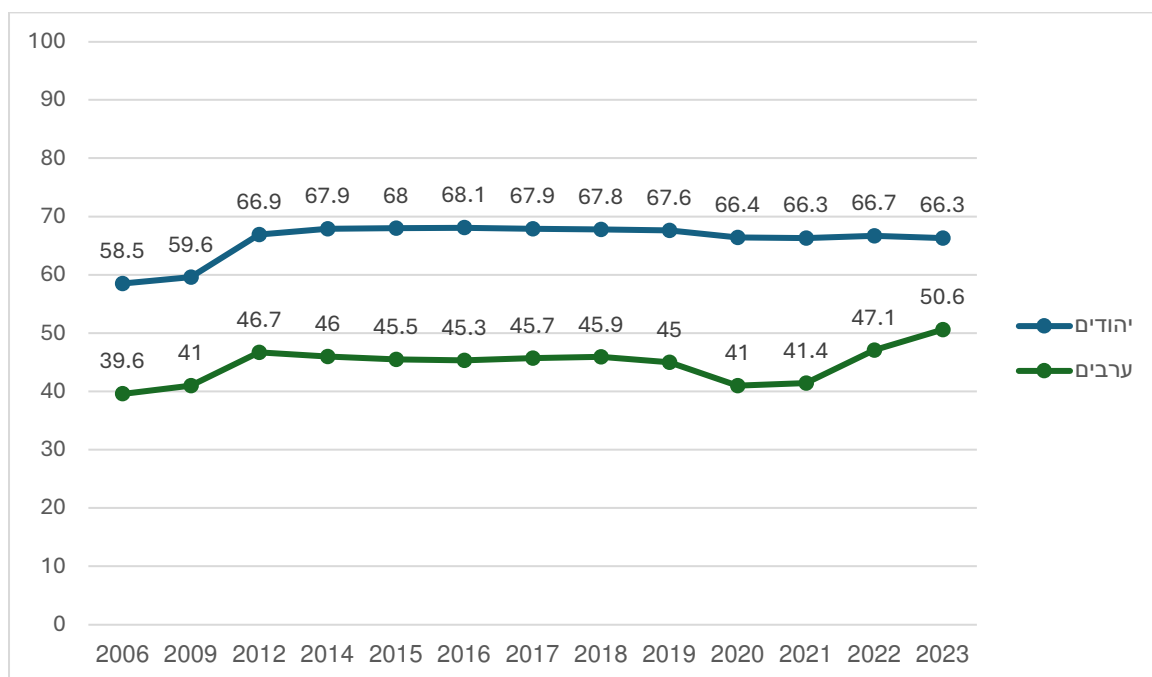

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1.

⁷⁴ "כוח העבודה" הוא סך כולל בני ובנות 15 ומעלה באוכלוסיית המדינה המוגדרים "מועסקים" או "בלתי מועסקים". באוכלוסיית המועסקים נכללים בני 15 ומעלה שעבדו משרה מלאה או חלקית, ולכל הפחות שעה אחת בשבוע בעבודה כלשהי בתמורה לשכר, לרווח, או לתמורה אחרת (לרבות אנשי צבא בשירות חובה או בשירות קבע). באוכלוסיית הבלתי מועסקים נכללים בני 15 ומעלה שאינם עובדים כלל אף שחיפשו עבודה במשך ארבעה שבועות או יותר. בכוח העבודה לא נכללים מי שאינם מחפשים תעסוקה באופן פעיל, לרבות מי שהתייאשו מחיפוש עבודה. גרעין זעירא, "מונחים מעולם העבודה", הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2019, עמ' 5–7.

בזמן שחלף ממשבר הקורונה (בשנים 2020-2021), שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית רושם עלייה עקבית. בשיא ממשבר הקורונה (2020) שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית רשם שפל של 41%, וירד לרמתו הנמוכה ביותר זה עשור, אולם עד 2022 חזר שיעור ההשתתפות של הערבים בכוח העבודה לרמה שאפיינה אותו לפני המשבר (47.1%). בשנה האחרונה מגמת ההתאוששות צוברת תאוצה: שיעור זה הגיע ב-2023 לרמה הגבוהה ביותר שנמדדה בשנים האחרונות, 50.6%. הגידול בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית בולט במיוחד בהשוואה לשיעור ההשתתפות בחברה היהודית שנותר ללא שינוי לאורך העשור האחרון, גם בתקופת משבר הקורונה.

תרשים ג/3: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה האזרחי, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (ב-%)

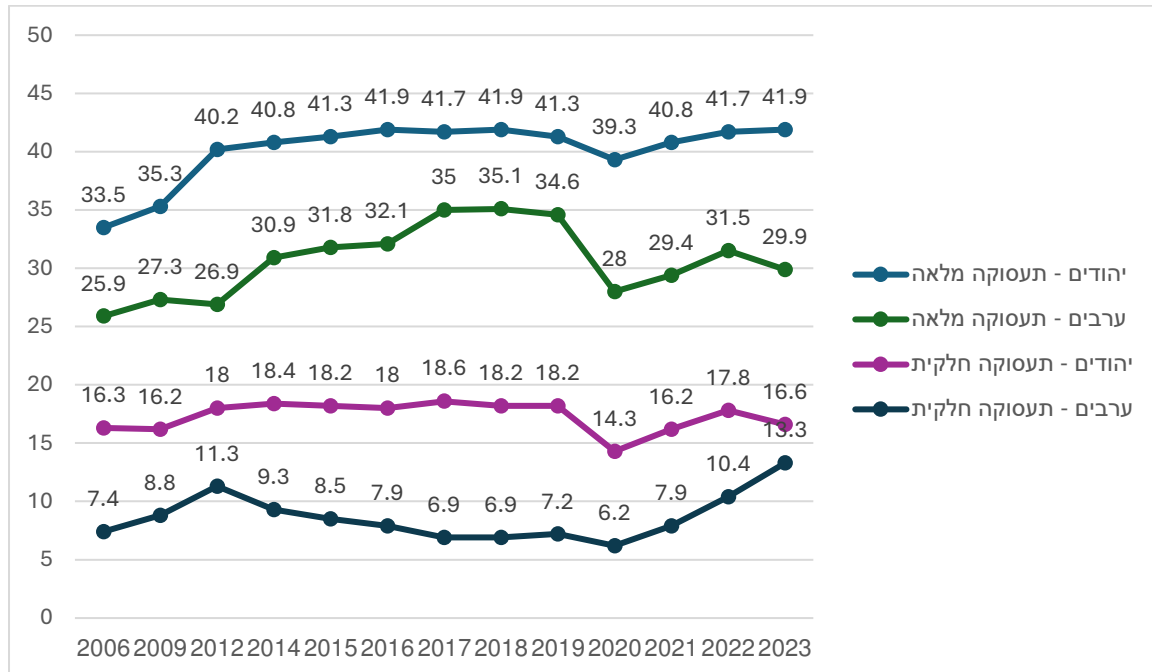
מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

במבט רב-שנתי בולטים לעין הבדלים בין ערבים לבין יהודים בנוגע להיקף התעסוקה – מלאה או חלקית. בעשור שקדם למשבר הקורונה (בשנים 2020-2021) נרשמה עלייה מתמדת בשיעור המועסקים במשרה מלאה בחברה הערבית, ויציבות בשיעור המקביל בחברה היהודית שהיה תמיד גבוה יותר מזה שבחברה הערבית. בתקופה זו זינק שיעור המועסקים במשרה מלאה בקרב הערבים: מ-26.9% ב-2012 ל-35% בממוצע בשנים שקדמו למשבר הקורונה (2017-19). בתקופת משבר הקורונה ירד שיעור המועסקים במשרה מלאה בחברה הערבית ירידה של ממש.

אחד הסימנים להתאוששות כוח העבודה הערבי לאחר משבר הקורונה הוא העלייה העקבית בשיעור המועסקים בהיקף חלקי אשר עלה פי שניים מאז משבר הקורונה: מ-6.2% ב-2020 ל-13.3% ב-2023. עם

זאת, עד היום (על פי נתוני 2023) שיעור המועסקים הערבים במשרה מלאה לא חזר לרמה שאפיינה אותה לפני המשבר, בעוד ששיעור המועסקים במשרה מלאה בחברה היהודית נותר כמעט ללא שינוי במהלך המשבר ואחרינו.

תרשים ג/4: שיעור המועסקים במשרה מלאה ובמשרה חלקית, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

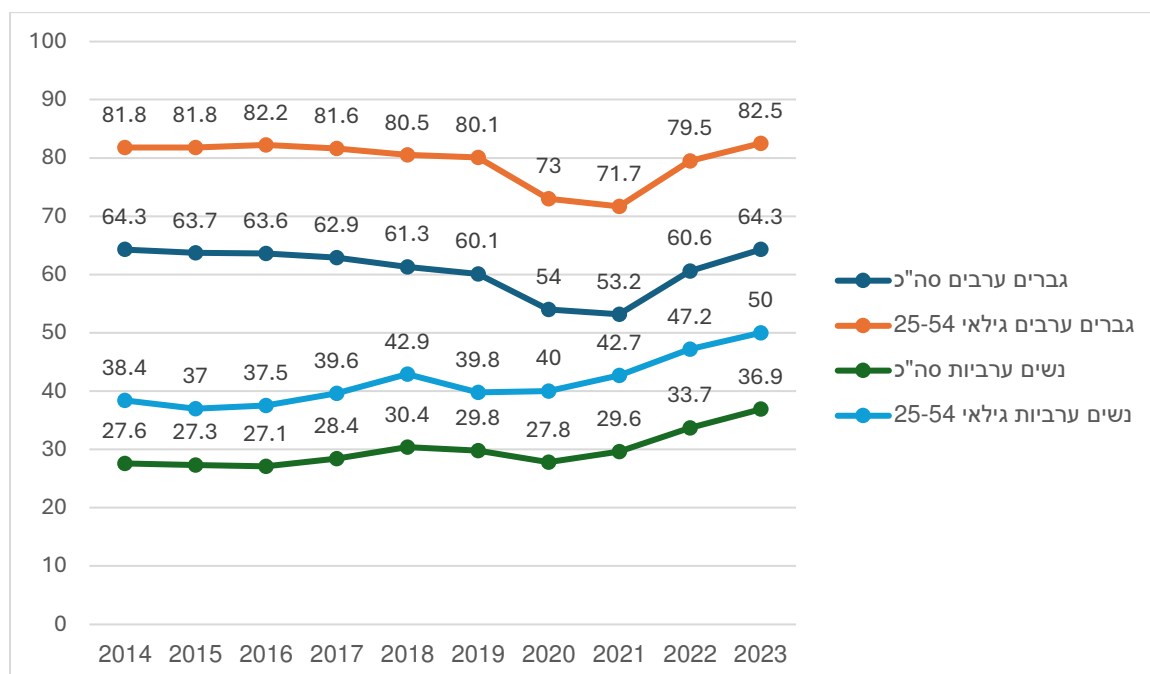
ההסבר לעלייה המרשימה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה הערבי נעוץ בעלייה עקבית שמתרחשת בשנים האחרונות בהשתלבותן של נשים ערביות בכוח העבודה. בתוך עשור, שיעור השתתפותן של נשים ערביות בכוח העבודה עלה כמעט ב-10%, מ-27.6% ב-2014 ל-36.9% ב-2023. בטווח הגילים 25 – 54 שנה המתייחס לכוח העבודה העיקרי נרשמה בתקופה זו עלייה מרשימה של כמעט 12% בקרב הנשים הערביות: מ-38.4% ב-2014 ל-50% ב-2023.

על פי ניתוחי שירות התעסוקה הישראלי, העלייה שנמדדה בכוח העבודה בקרב נשים ערביות בתקופה זו היא הגבוהה ביותר בהשוואה לכל מגזר אחר באוכלוסיית המדינה. שיעור זה עדיין נמוך ביחס למגזרים אחרים ברי השוואה באוכלוסייה, כגון גברים ערבים או נשים יהודיות, אולם מדובר בעלייה מובהקת ועקבית.⁷⁵ העלייה בשיעורי התעסוקה של נשים ערביות נזקפת בין היתר לזכות יישום החלטת הממשלה 550 מאוקטובר 2021 ("התוכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד שנת 2026"). על פי ניתוחי מרכז המחקר

⁷⁵ שירות התעסוקה הישראלי, דו"ח סיכום שנת 2023 (מאי 2024), עמ' 56-57.

והמידע של הכנסת, שיעור התעסוקה של נשים ערביות בטווח הגילאים 25 – 66 שנה עמד על 46.2%, בהתאם
ליעד הביניים שהוגדר בהחלטה 76.550

תרשים ג/5: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה האזרחי בחברה הערבית, לפי מגדר, שנים נבחרות (ב-%)

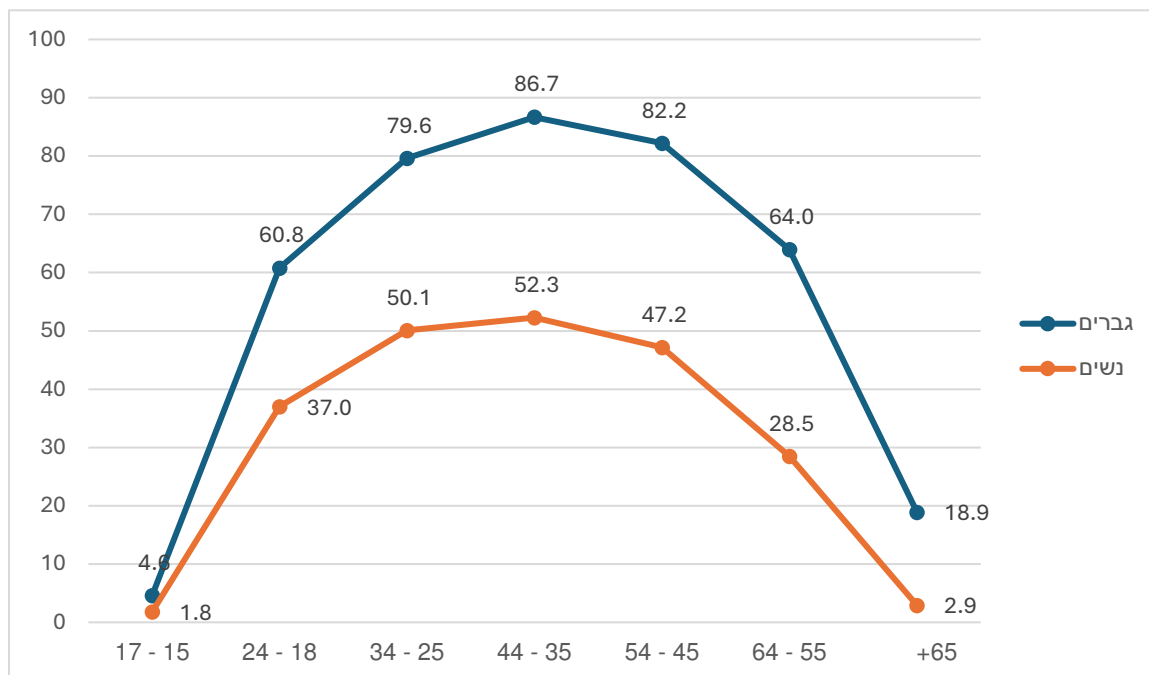

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1.

שיעור ההשתתפות של גברים ערבים בכוח העבודה גבוה בכל קבוצות הגיל משיעור השתתפותן של נשים. הפער הגדול ביותר נמדד בקבוצות הגיל המבוגרות, מגיל 45 ומעלה, אולם גם בקבוצות גיל צעירות יותר יש פערים גדולים מאוד. בקרב הגברים, שיעורי ההשתתפות הגבוהים ביותר בכוח העבודה הם בקבוצת הגיל 25–54, דהיינו בגיל העבודה העיקרי. בקבוצת גיל זו, שיעורים אלו עולים על 80%. בקרב הנשים, שיעור ההשתתפות הממוצע בכוח העבודה בקבוצת הגיל 25–44 הוא כ-50%. בקרב נשים מעל גיל 45 שיעור ההשתתפות בכוח העבודה צונח צניחה דרמטית.

⁷⁶ ג'רי אלמו-קפוטל, נתונים על תעסוקת נשים ערביות – עדכון (ירושלים: הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 17 פברואר 2025), עמ' 4-5.

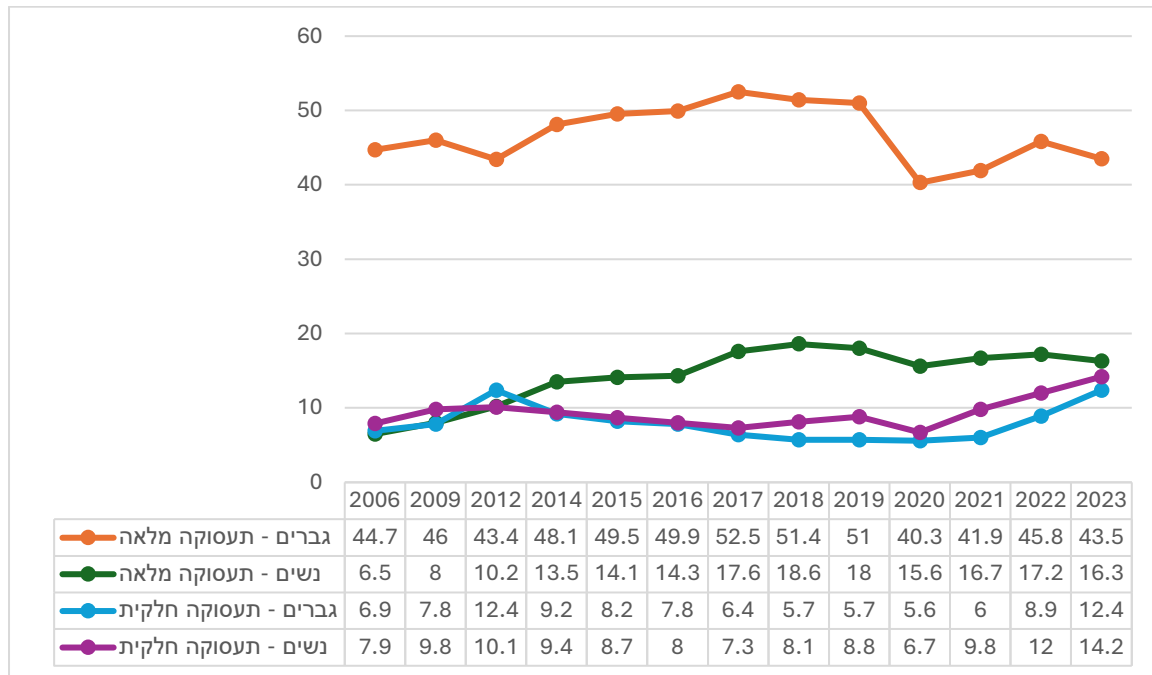
תרשים ג/6: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית, לפי קבוצת גיל ומגדר, 2023 (ב-%)

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10.

בין גברים לבין נשים בחברה הערבית יש הבדלים גדולים בהיקף התעסוקה (מלאה או חלקית). לאורך השנים היה שיעור הגברים הערבים בני 15 ומעלה המועסקים במשרה מלאה גבוה מאוד ביחס לשיעור הנשים ערביות. עד משבר הקורונה עלה שיעור הגברים המועסקים במשרה מלאה בעקביות מ-44.7% ב-2006 ל-51% ב-2019. בעקבות משבר הקורונה צנח שיעור הגברים המועסקים במשרה מלאה ל-41.9% ב-2021, עלה קמעא בשנים האחרונות, אך לא חזר לרמה שאפיינה אותו לפני המשבר. גם בקרב נשים ערביות שיעור המועסקות במשרה מלאה עלה בעקביות עד משבר הקורונה וירד קמעא לאחר המשבר. בולטת לעין העובדה כי לאורך השנים, שיעור הנשים בתעסוקה מלאה נמוך במידה ניכרת משיעורם של הגברים בתעסוקה מלאה.

תרשים ג/7: שיעור המועסקים במשרה מלאה ובמשרה חלקית בחברה הערבית, לפי מגדר, שנים נבחרות (ב-%)

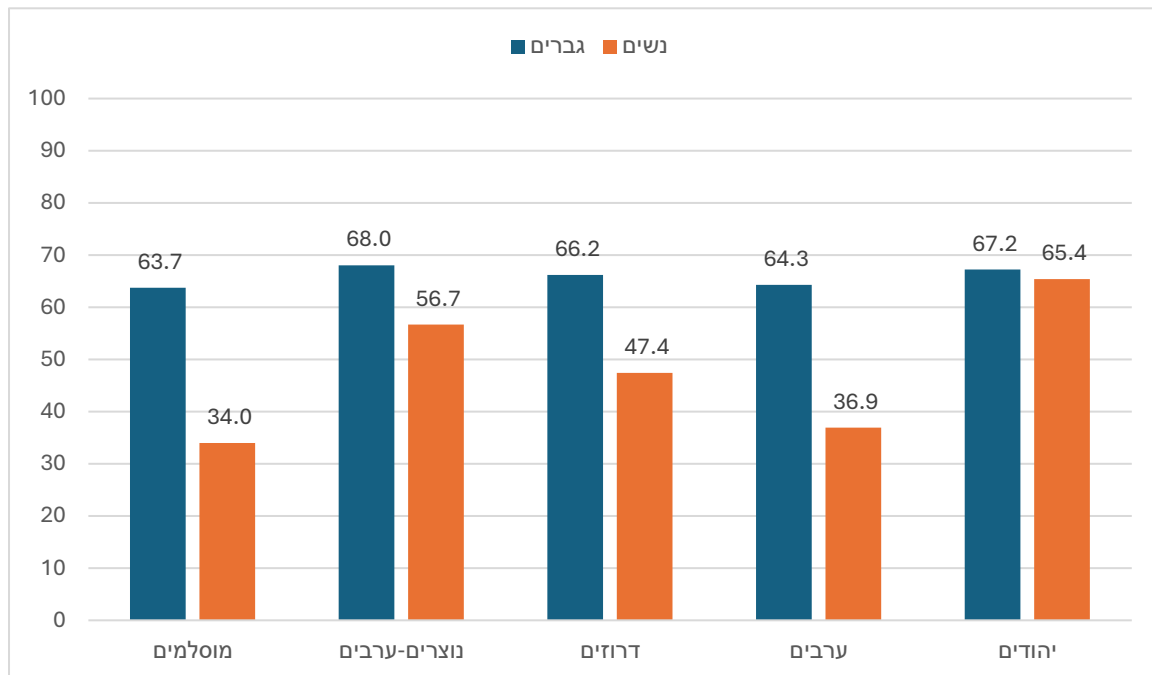

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון הסטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, השנתון הסטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

בתוך החברה הערבית, שיעור ההשתתפות בכוח העבודה הגבוה ביותר נמדד בקרב הנוצרים: 68% מהגברים ו-56.7% מהנשים בני ובנות 15 ומעלה נכללים בכוח העבודה. הבאים בתור הם הדרוזים: 66.2% מהגברים ו-47.4% מהנשים, ולבסוף המוסלמים: 63.7% מהגברים ו-34% מהנשים.

מהנתונים בולטת לעין העובדה ששיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים נוצריות גבוה במידה ניכרת משיעור הנשים הדרוזיות והמוסלמיות, ובכל זאת נמוך במידה ניכרת משיעור הנשים היהודיות. שיעורם של גברים נוצרים בכוח העבודה דומה לשיעור הגברים היהודים. נתון בולט אחר הוא שהפער בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בין גברים לבין נשים מצומצם יחסית בקרב נוצרים (כ-11 נקודות האחוז לטובת גברים) ורחב מאוד בקרב דרוזים ומוסלמים (19 ו-29 נקודות האחוז לטובת גברים, בהתאמה).

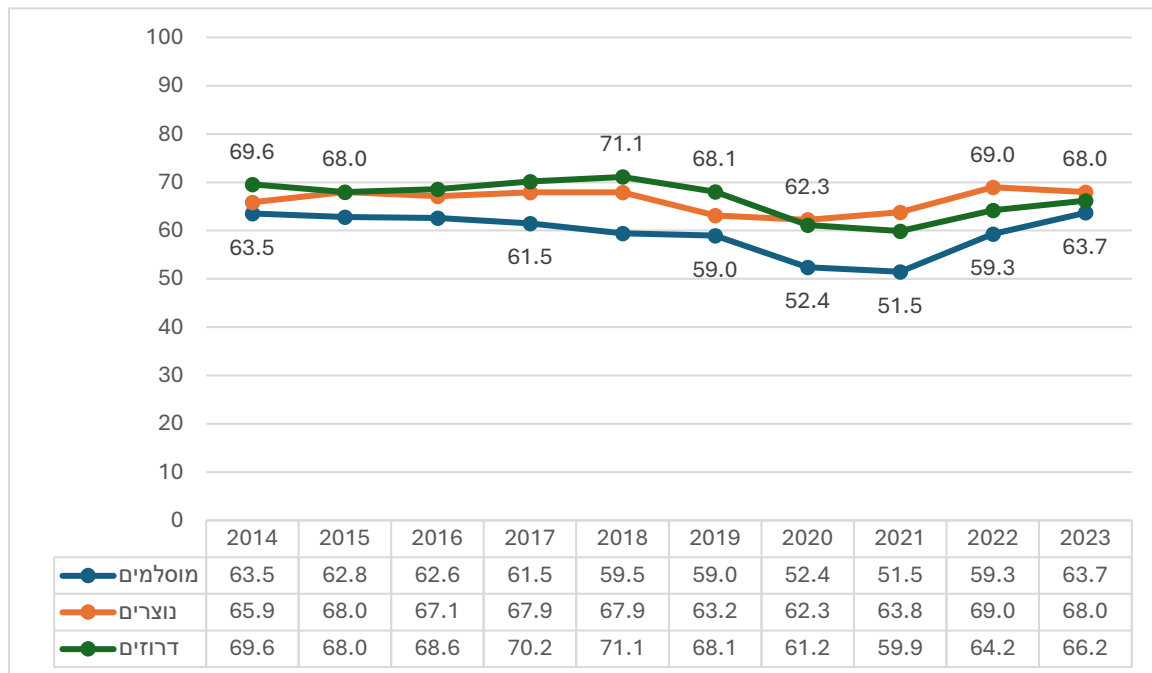
תרשים ג/8 : שיעור ההשתתפות בכוח העבודה לפי מגדר, דת, וקבוצת אוכלוסייה, 2023 (ב-%)

מקור : הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1, לוח 9.10.

במבט רב שנתי מתברר כי עד לפני משבר הקורונה, שיעור ההשתתפות הגבוה ביותר בכוח העבודה של הגברים הערבים נמדד דווקא בקרב הדרוזים ולא הנוצרים. משבר הקורונה גרם בעיקר לגברים מוסלמים ודרוזים להיפלט מכוח העבודה, בעוד שמצבם של הגברים הנוצרים נותר ללא שינוי. בתקופה שלאחר משבר הקורונה, מגמת ההתאוששות והחזרה לכוח העבודה מאפיינת את כל הקבוצות הדתיות בקרב הגברים הערבים, אולם בקרב הגברים המוסלמים נצפה קצב ההתאוששות הגדול ביותר. וכך, בחלוף שנתיים ממשבר הקורונה, שיעור המשתלבים מחדש בכוח העבודה בקרב הגברים המוסלמים עמד על 12 נקודות האחוז : מ-51.5% ב-2021 ל-63.7% ב-2023. זהו שיעור גבוה פי שניים בהשוואה לעלייה שנמדדה בקרב גברים דרוזים (כ-6 נקודות האחוז, מ-59.9% ב-2021 ל-66.2% ב-2023), וגבוה פי שלושה מזה של גברים נוצרים (כ-4 נקודות האחוז, מ-63.8% ב-2021 ל-68% ב-2023).

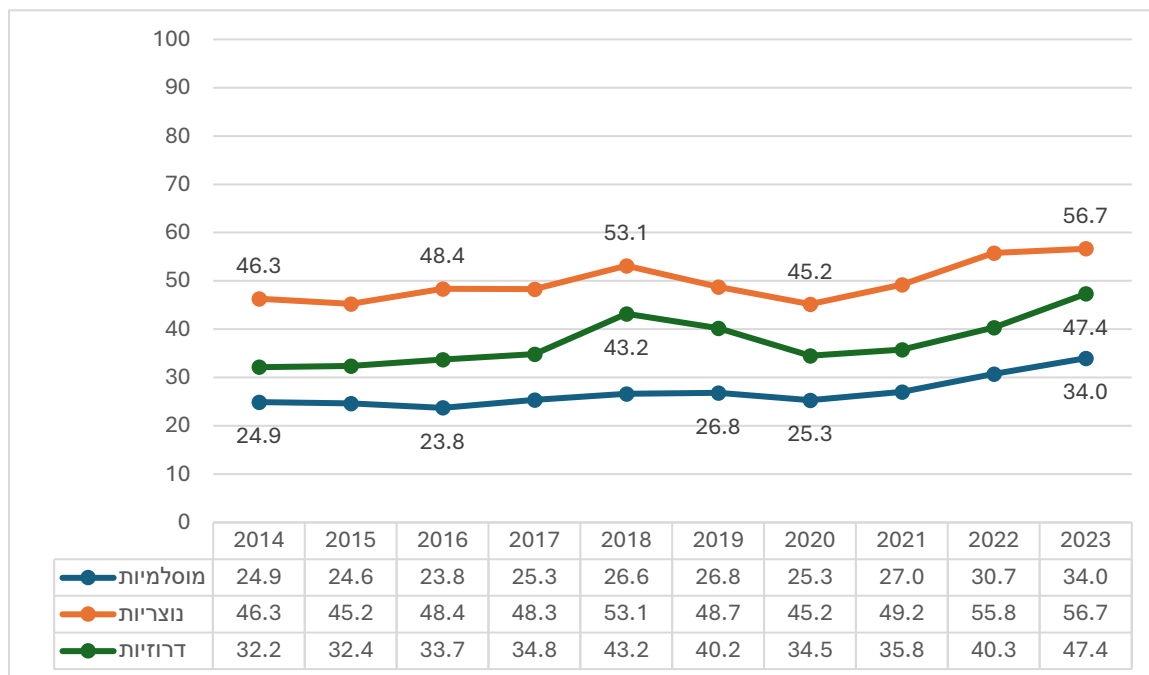
תרשים ג': שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של גברים ערבים לפי דת, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

המגמה בקרב הקבוצות הדתיות השונות של הנשים הערביות חושפת תמונה מעניינת. עד משבר הקורונה (בשנים 2020-2021) נצפתה מגמה מעורבת בקרב נשים נוצריות ודרוזיות, שהתאפיינה בעלייה וירידה בהשתלבותן בכוח העבודה, בשעה שבקרב נשים מוסלמים הייתה מגמה יציבה שהתאפיינה בהשתלבות נמוכה – הנמוכה ביותר – בכוח העבודה. ככל הנראה, דווקא משבר הקורונה יצר הזדמנות לנשים להשתלב בכוח העבודה. כפי שראינו לעיל, רובן השתלבו בהיקף תעסוקה חלקי. העלייה בהשתלבותן של נשים בכוח העבודה מאפיינת את כל הקבוצות הדתיות. נשים דרוזיות ונוצריות חזרו להשתלב בכוח העבודה בשיעורים גבוהים מעט יותר בהשוואה לעבר, בעוד נשים מוסלמיות מגדילות באופן עקבי את היקף השתלבותן בכוח העבודה. התמונה מלמדת כי מגמת הגידול בהשתלבותן של נשים ערביות בכוח העבודה מאפיינת את כל הקבוצות הדתיות של אוכלוסיית הנשים בחברה הערבית, ומחזקת את ההבנה כי מדובר במגמה עקבית ומובהקת.

תרשים ג/10 : שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים ערביות לפי דת, שנים נבחרות (ב-%)

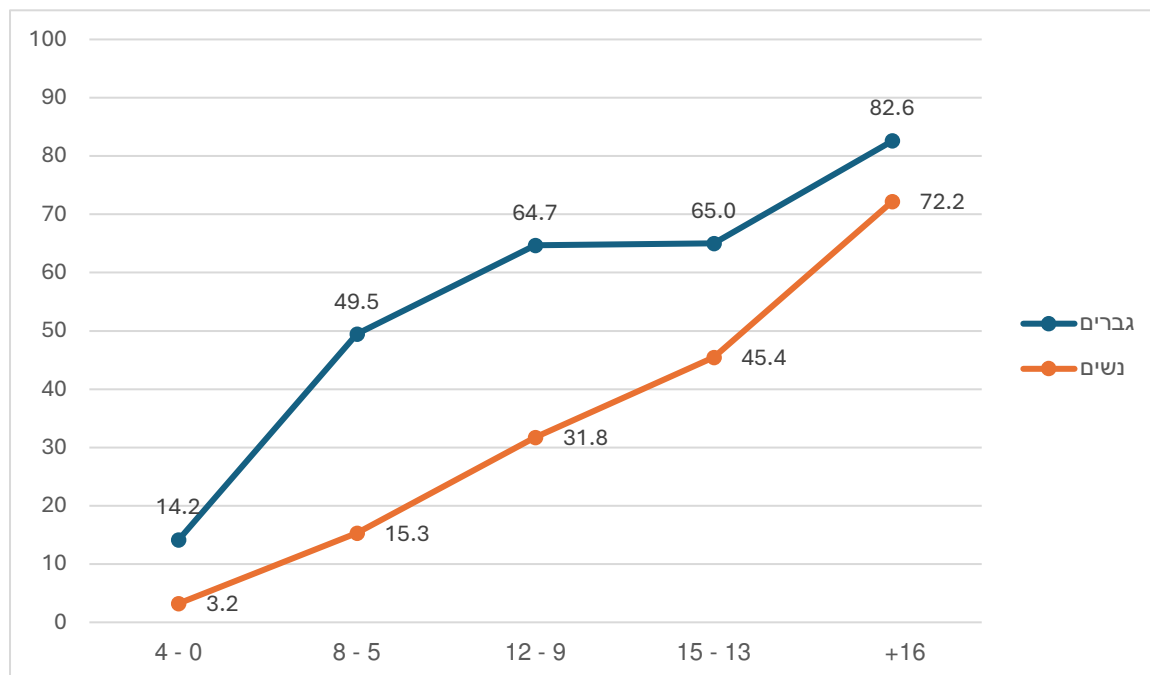

מקור : הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10 הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

ככל שעולה רמת ההשכלה כך גדל שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית, ואולם הנתונים חושפים פערים ניכרים בין גברים לנשים בכל רמות ההשכלה. ברמות ההשכלה הנמוכות (עד 12 שנות לימוד), היקף ההשתלבות של גברים בכוח העבודה גבוה במידה ניכרת מזה של נשים. כ-65% מהגברים הערבים שלהם 9–15 שנות לימוד משולבים בכוח העבודה, ואילו שיעור הנשים הערביות אשר רמת השכלתן זהה ומשולבות בכוח העבודה נמוך בהרבה, והוא נע בין שליש למחצית מהנשים באוכלוסייה.

הנתונים מצביעים על תופעה מעניינת : גם ברמת השכלה אקדמית ועל-תיכונית (13–15 שנות לימוד) כמחצית מן הנשים אינן משולבות בכוח העבודה (מבחירה או מכורח). רק ברמת ההשכלה הגבוהה ביותר (16 שנות לימוד ויותר), רובן הגדול (72.2%) משתלבות בכוח העבודה, אף ששיעור זה נמוך משיעור הגברים באותה רמת השכלה (82.6%). לעומת זאת, גברים משולבים בכוח העבודה גם ברמות השכלה נמוכות יחסית. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא שמחצית (49.5%) מן הגברים בעלי רמת השכלה יסודית (5–8 שנות לימוד) משולבים בכוח העבודה, ושיעור זה גבוה מעט משיעור הנשים בעלות השכלה אקדמית ועל-תיכונית (13–15 שנות לימוד) המשולבות בכוח העבודה (45.4%).

תרשים 11: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית, לפי מגדר ושנות לימוד, 2023 (ב-%)

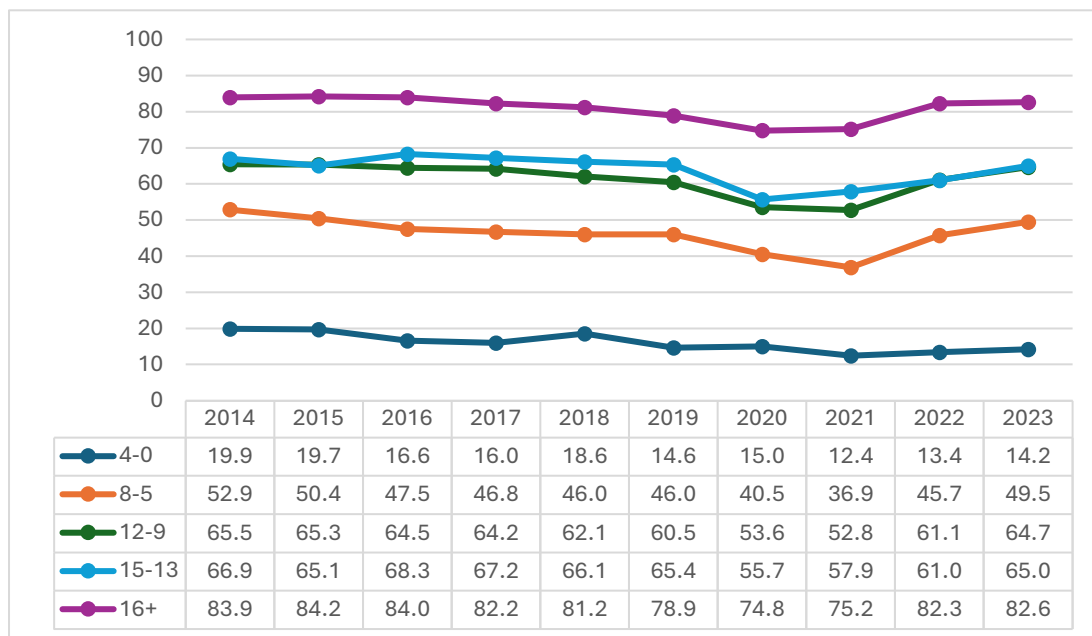
מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10.

במבט לאחור על דפוסי ההשתתפות בשוק העבודה בעשור האחרון לפי רמת ההשכלה בחברה הערבית, מתברר כי בעלי תואר ראשון והשכלה על-תיכונית (גברים ונשים) חוו את הירידה הדרסטית ביותר בעקבות משבר הקורונה: 10% מהגברים ו-8% מהנשים ברמת השכלה זו נפלטו מכוח העבודה בשנת 2020. עובדה זו מסבירה ממד נוסף בתופעת חוסר המעש בחברה הערבית: אקדמאים שהשתלבו בשוק העבודה והפכו להיות חסרי מעש בעל כורחם. יחד עם זאת, בחלוף שלוש שנים ממשבר הקורונה כוח העבודה בחברה הערבית התאושש ויצא מן המשבר. בקרב הגברים, למעט בקרב חסרי השכלה או השכלה יסודית בסיסית (0-4 שנות לימוד), שיעורי ההשתלבות בכוח העבודה ב-2023 בכל רמות ההשכלה חזרו לרמתם עד לפני המשבר.

המגמה בקרב הנשים מלמדת כי העלייה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בשנים האחרונות מאפיינת לא רק בעלות השכלה גבוהה (אקדמית ועל-תיכונית) אלא גם בעלות השכלה תיכונית (9-12 שנות לימוד), ובמידה מסוימת גם בעלות השכלה יסודית (5-8 שנות לימוד). בשנים 2020-2023, חל גידול מרשים שנע בין 8% ל-10% בשיעור הנשים בעלות השכלה תיכונית וגבוהה שהשתלבו בכוח העבודה.

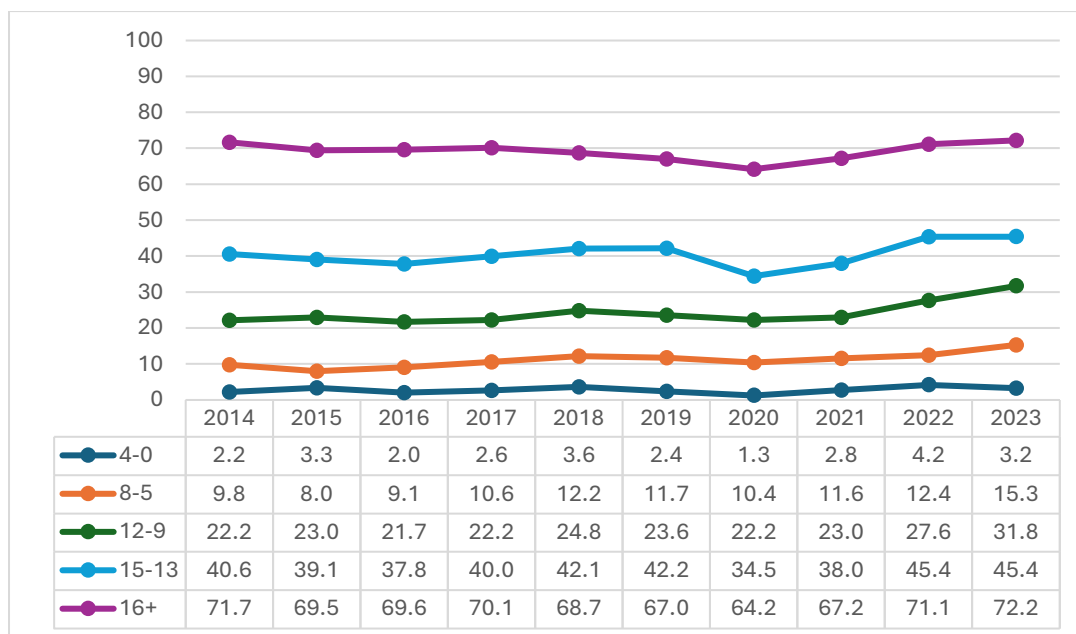
מסקנה נוספת שעולה מן המגמה הרב-שנתית היא שהשכלה גבוהה היא ערובה להשתלבות טובה יותר בשוק העבודה, בעיקר בקרב הנשים. העובדה כי בשנים האחרונות רוב הסטודנטים מן החברה הערבית הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל הן נשים מסבירה את הגידול העקבי בשיעור הנשים הערביות המשתלבות בכוח העבודה.

תרשים ג/12: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של גברים ערבים, לפי שנות לימוד, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10 הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

תרשים ג/13: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים ערביות, לפי שנות לימוד, שנים נבחרות (ב-%)

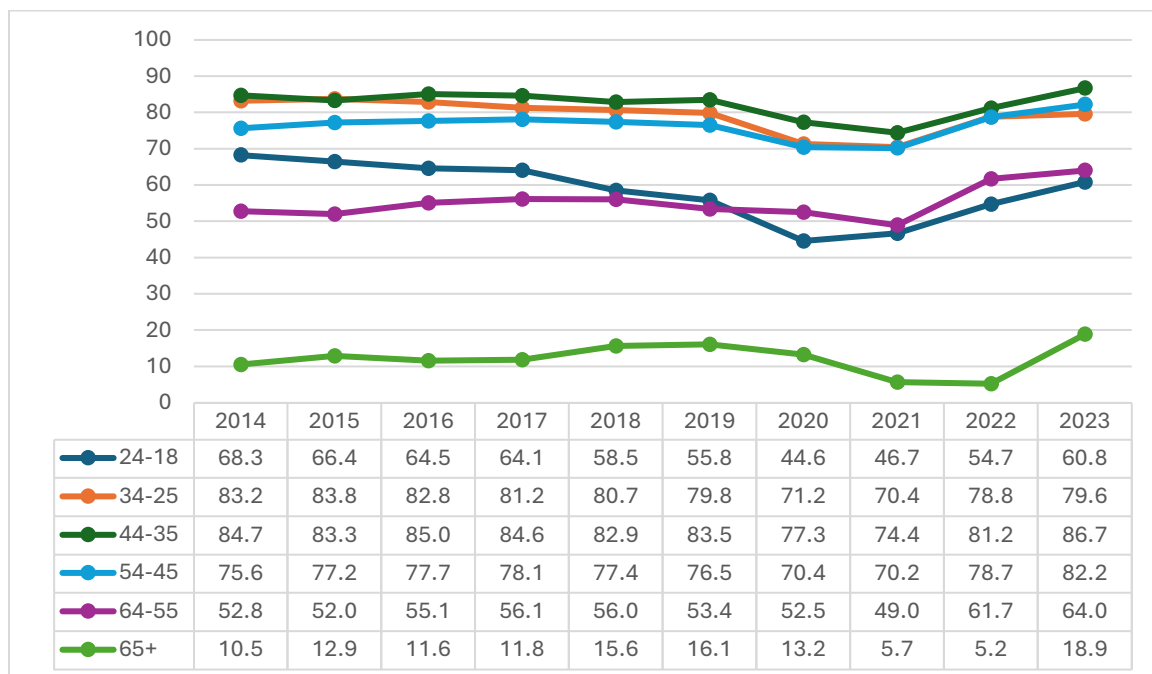
מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10 הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

בחינת שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של גברים ערבים לפי קבוצות גיל מלמדת כי לאורך העשור האחרון, שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של גברים בגילאי העבודה העיקריים (25-54 שנה) הם יציבים וגבוהים. שיעורים אלו ירדו קמעא בזמן משבר הקורונה, אולם עד מהרה התאוששו וחזרו לרמתם המקורית לפני המשבר, ואף מעבר לה.

לעומת זאת, בקרב גברים צעירים בגילאים 18-24 נצפתה לאורך העשור האחרון ירידה מתמדת בשיעורי ההשתתפות בכוח העבודה. הירידה החלה כמה שנים לפני משבר הקורונה והחריפה עוד יותר בעקבותיו. בתוך שלוש שנים בלבד (2017-2020), צנח שיעור ההשתתפות של גברים צעירים בכוח העבודה ב-20 נקודות האחוז: מ-64.1% ב-2017 ל-44.6% ב-2020. חלקם הגדול (כ-14 נקודות האחוז) נפלטו בשנים אלו מכוח העבודה והפכו לחסרי מעש (ראו בהמשך הפרק נתונים רב שנתיים על תחולת חוסר מעש). בשנים האחרונות עלה במידה ניכרת שיעור השתלבותם מחדש של גברים ערבים צעירים בכוח העבודה, אך שיעור זה נמוך כיום מהרמה שאפיינה אותו לפני עשור.

בשתי קבוצות הגיל המבוגרות של גברים ערבים (55-64 שנה, ובני 65 ויותר) נרשמה מגמה זוהה בהשתתפותם בכוח העבודה, אולם שיעורי ההשתתפות של קבוצת הגיל 55-64 בכוח העבודה גבוהים בהרבה משיעוריה של קבוצת הגיל המבוגרת ביותר, 65 ומעלה. עד משבר הקורונה, השתתפותן של שתי קבוצות הגיל בכוח העבודה רשמה מגמת עלייה מתונה. בעקבות המשבר נצפתה ירידה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בשתי קבוצות הגיל, אולם הירידה בקבוצת הגיל המבוגרת ביותר (65 ומעלה) הייתה חדה יותר. יחד עם זאת, בשנים האחרונות נרשמה התאוששות מרשימה בהשתלבותן של שתי קבוצות הגיל המבוגרות בכוח העבודה. כיום (על פי נתוני 2023), שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה מדורגים ברמתם הגבוהה ביותר זה עשור.

תרשים 14: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של גברים ערבים, לפי קבוצת גיל, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

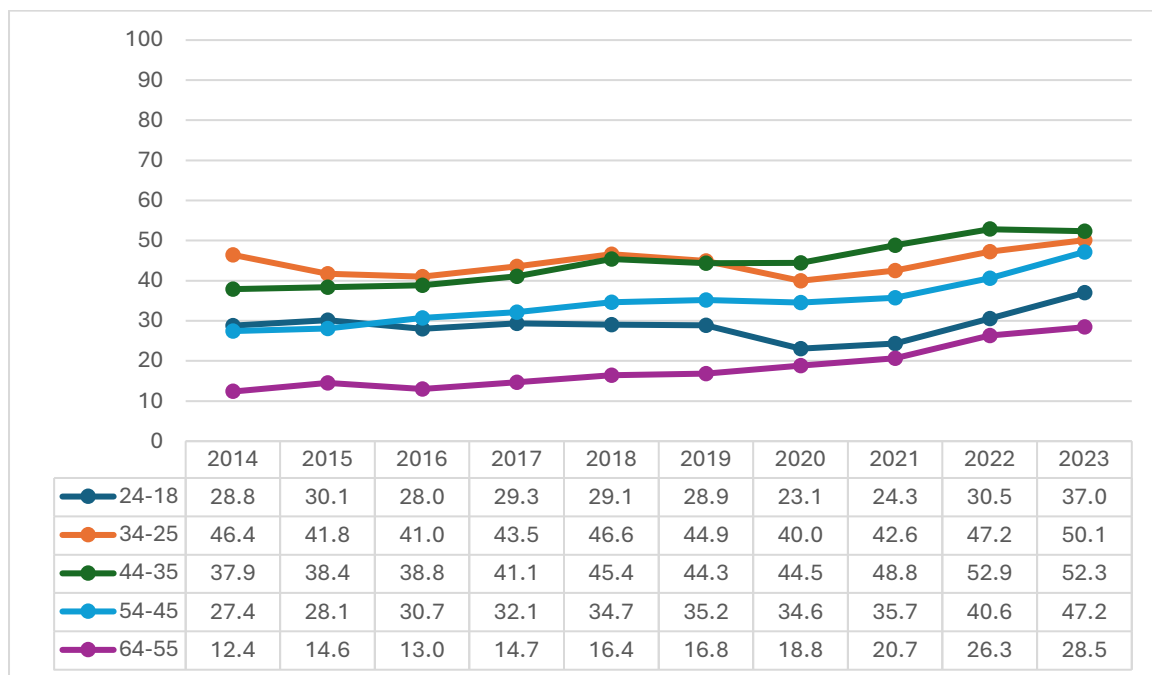
המגמה הרב-שנתית המתייחסת לנשים הערביות מלמדת כי בכל קבוצות הגיל חלה עלייה מובהקת בשיעור השתלבותן בכוח העבודה. משבר הקורונה פגע בעיקר בשכבות הגיל הצעירות יותר (18-24 שנה, 25-34 שנה), בשעה שנשים מבוגרות (מגיל 35 ומעלה) כמעט שלא נפגעו מן המשבר, הגם ששיעורי השתתפותן בכוח העבודה היו אז נמוכים ממילא. הממצא המעניין הוא שההתאוששות ממשבר הקורונה והעלייה בהשתלבותן של נשים ערביות בכוח העבודה בשנים האחרונות מאפיינת את כל קבוצות הגיל. מגמה זו מלמדת על עומק התהליך שמתחולל בחברה הערבית, ועל שינוי יסודי במאפייני כוח העבודה של הנשים הערביות.

העלייה הגדולה ביותר נרשמה בקבוצות הגיל 35-44 ו-45-54. עד לפני עשור שיעורי השתתפותן בכוח העבודה היו נמוכות במידה ניכרת מאלו של קבוצת הגיל 25-34, אולם כיום (על פי נתוני 2023), מחצית מן הנשים הערביות בקבוצות גיל העבודה העיקרי (25-54) משולבות בכוח העבודה.

עלייה מרשימה נמדדה גם בקרב נשים בקבוצת הגיל 55-64. אם עד משבר הקורונה שיעורי השתתפותן של נשים מבוגרות בכוח העבודה היו זעומים ונמוכים מ-20%, בשנים האחרונות הן הדביקו את הפער מקבוצות הגיל הצעירות והחלו להשתלב בכוח העבודה.

יצוין כי שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של נשים בקבוצת הגיל המבוגרת ביותר (65 שנה ויותר) לאורך העשור האחרון הם זניחים (1.5% בממוצע לשנה). בכמה מקרים, עקב מיעוט תצפיות המדווחות בסקרי כוח אדם של למ"ס, אין מספיק נתונים הנוגעים לקבוצת הגיל הזו ולכן היא אינה מוצגת בתרשים.

תרשים 15: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים ערביות, לפי קבוצת גיל, שנים נבחרות (ב-%)

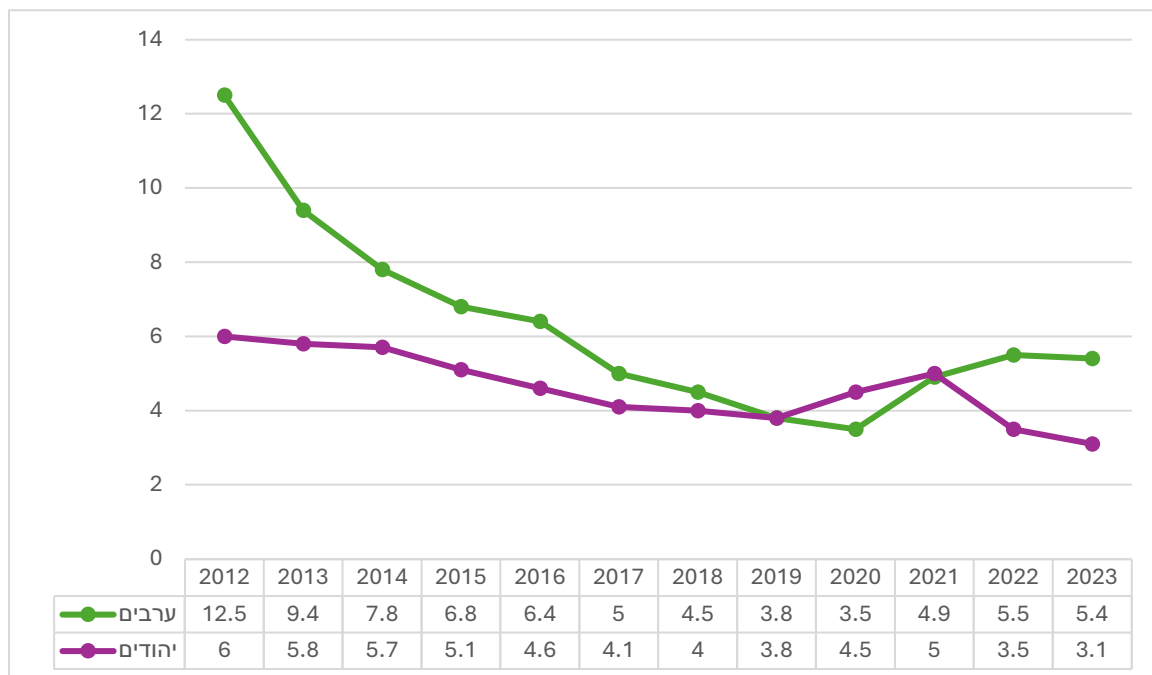
מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

אבטלה ודורשי עבודה

עד לפני עשור נרשמו פערים גדולים בין ערבים ליהודים בתחום האבטלה. שיעור הבלתי מועסקים בקרב היהודים רשם ירידה מתונה ועקבית (8% ב-2006, 6% ב-2012, 5% ב-2021), ואילו בשיעור הבלתי מועסקים בקרב הערבים ניכרו תנודות חדות, ורק בשנים האחרונות חלה התייצבות במדד זה. במהלך משבר הקורונה (2020-2021), שיעור האבטלה בקרב היהודים היה גבוה במעט מזה שבקרב הערבים. כפי שראינו לעיל, הסיבה העיקרית לכך הייתה שרבים בחברה הערבית נפלטו מכוח העבודה ומשום כוח לא הוגדרו עוד בלתי מועסקים. על פי נתונים לסוף 2023, עקב חזרתם של דורשי עבודה ערבים לכוח העבודה האזרחי, עלה שיעור הבלתי מועסקים בקרב הערבים (5.4%) והוא כעת גבוה מהשיעור בקרב יהודים (3.1%).

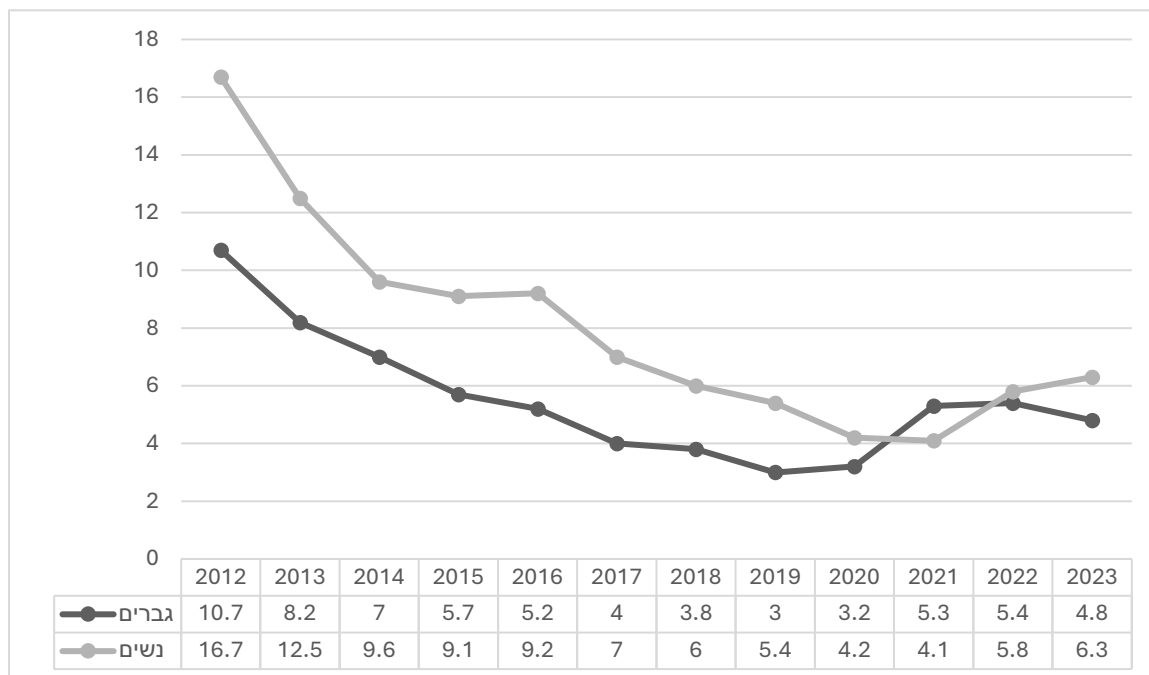
התנודות החדות בשיעור הבלתי מועסקים בחברה הערבית מאפיינות גברים ונשים גם יחד. שיעור הבלתי מועסקים בקרב הנשים היה בדרך כלל גבוה בהרבה מבקרב הגברים. בשנים האחרונות נצפית מגמה מעורבת: בתקופת משבר הקורונה היה שיעור הגברים הבלתי מועסקים גבוה במעט מהשיעור הנשים, ואילו נכון לסוף 2023, שיעור האבטלה בקרב נשים ערביות גבוה מעט מזה שבקרב גברים ערבים. הסיבה העיקרית לכך היא הגידול בכוח העבודה בקרב הנשים הערביות, שמתבטא במספר גדול יותר של דורשות עבודה המוגדרות כעת בלתי מועסקות.

תרשים 16: בלתי מועסקים, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1.

תרשים ג/17: בלתי מועסקים בחברה הערבית, לפי מגדר, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1.

נתוני שירות התעסוקה הישראלי לשנים 2023-2024, המתייחסים לתקופה שקדמה למלחמת ה-7 באוקטובר ולשנה הראשונה לאחר פריצתה, מציגים את השפעות המלחמה על מאפייניהם של דורשי העבודה בחברה הערבית ובחברה הישראלית בכללותה. הנתונים מובילים למסקנות בשני מישורים: האחד נוגע להשוואה בין דפוסי האבטלה בחברה הערבית לכלל החברה הישראלית, והאחר נוגע להשוואה בין מאפיינים דמוגרפיים שונים של דורשי העבודה בחברה הערבית עצמה.

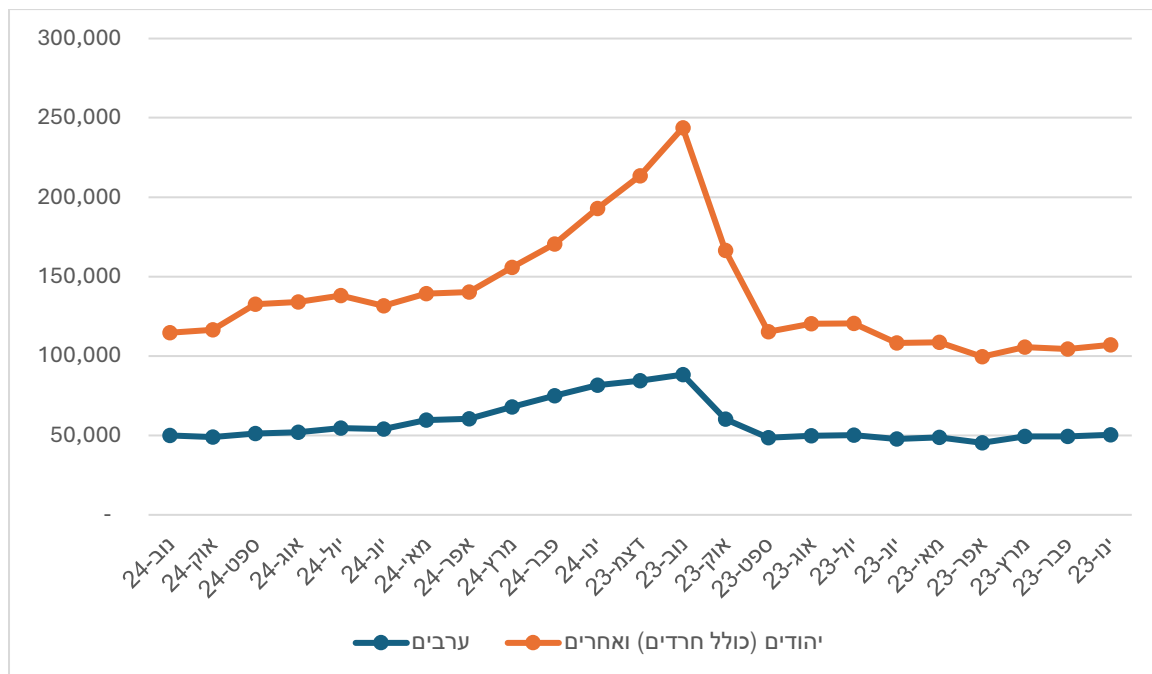
במישור הראשון הנוגע להשוואות בין דפוסי האבטלה בחברה הערבית לבין אלו בכלל החברה הישראלית מתברר, כי בחודשים הראשונים של המלחמה, מספר דורשי העבודה בכל הארץ זינק והכפיל עצמו ביחס למומוצע בתקופה שקדמה למלחמה. הממוצע החודשי של דורשי עבודה בחודשים ינואר-ספטמבר 2023 היה 158.7 אלף, ואילו בחודשים אוקטובר 2023 עד ינואר 2024, הממוצע החודשי של דורשי העבודה עמד על 282.6 אלף. שיא דורשי העבודה נרשם בנובמבר 2023: 331.9 אלף. לאורך שנת 2024 נרשמה ירידה עקבית במספר דורשי העבודה, עד שבסוף 2024 חזר מספר דורשי העבודה לרמה שאפיינה אותו ערב המלחמה. ראוי לציין כי מגמות אלו מאפיינות הן את דורשי העבודה בחברה הערבית והן את דורשי העבודה בחברה הישראלית כולה. בפרספקטיבה רב שנתית, המשבר הזמני שנוצר בעקבות פרוץ המלחמה הוא כאין וכאפס בהשוואה לזה שנרשם בתקופת משבר הקורונה. בשיא משבר הקורונה (בחודשים אפריל עד יוני, וכן ספטמבר ואוקטובר שנת 2020) עמד מספר דורשי העבודה על יותר ממיליון – פי שלושה מהשיא שנרשם במהלך החודשים הראשונים לפרוץ מלחמת ה-7 באוקטובר.

נוסף לכך, שיעור דורשי העבודה הערבים מקרב כל דורשי העבודה בישראל גבוה משיעורם של הערבים באוכלוסיית המדינה. בחודשים שקדמו לפרוץ המלחמה עמד שיעור זה על 30.8% במומוצע לחודש. שיעור זה דווקא ירד במידה מסוימת בארבעת החודשים הראשונים לאחר פרוץ המלחמה (27.8% במומוצע לחודש), גם

אם בערכים מוחלטים מספרם של דורשי העבודה בחברה הערבית עלה במידה ניכרת בראשית מלחמת ה-7 באוקטובר בהשוואה לתקופה שקדמה לה. הסיבה לכך היא הגידול החד במספר דורשי העבודה בחברה הישראלית בכללותה. בחלוף שנה למלחמה, מספרם של דורשי העבודה בחברה הערבית ושיעורם בכל דורשי העבודה בישראל חזרו לרמה שאפיינה אותם בתקופה שקדמה למלחמה.

בתחילת המלחמה נרשם זינוק חד במספרם של דורשי עבודה שיצאו או הוצאו לחל"ת (חופשה ללא תשלום) הן בקרב ערבים והן בכלל החברה הישראלית, בשתי קבוצות האוכלוסייה, מספרם של דורשי העבודה בחל"ת ירד בהדרגה – גם אם בקצב מהיר יותר בקרב יהודים (כולל חרדים) ואחרים – אולם גם בחלוף שנה למלחמה, מספרם של דורשי העבודה בחל"ת בשתי קבוצות האוכלוסייה גבוה מהרמה שאפיינה אותו בקיץ 2023, ערב פרוץ המלחמה: פי 3 בקרב ערבים, פי 4 בקרב יהודים (כולל חרדים) ואחרים. נוסף לכך, בשתי קבוצות האוכלוסייה נרשמה בתחילת המלחמה עלייה גדולה (כ-20%) במספר דורשי העבודה שפוטרו ממקום עבודתם בהשוואה למספרם ערב המלחמה. ההבדל העיקרי בין שתי קבוצות האוכלוסייה בשנים 2023-2024 הוא שהסיבה העיקרית לרישומם של דורשי עבודה בחברה הערבית מוגדרת "סיבת רישום אחרת" – פיטורין תקופתיים לזמן קצוב (למשל, פיטורי קיץ), יציאה להכשרה, דורשי עבודה שיצאו לגמלאות ומחפשים תעסוקה, וכדומה – ואילו בקרב יהודים (כולל חרדים) ואחרים סיבת הרישום העיקרית היא פיטורין ממקום העבודה.⁷⁷ המלחמה לא שינתה את דפוסי הרישום העיקריים בקרב דורשי העבודה בשתי קבוצות האוכלוסייה, למעט בחודשים הראשונים לפרוץ המלחמה כאשר נרשם זינוק במספרם ושיעורם של דורשי עבודה בחל"ת.

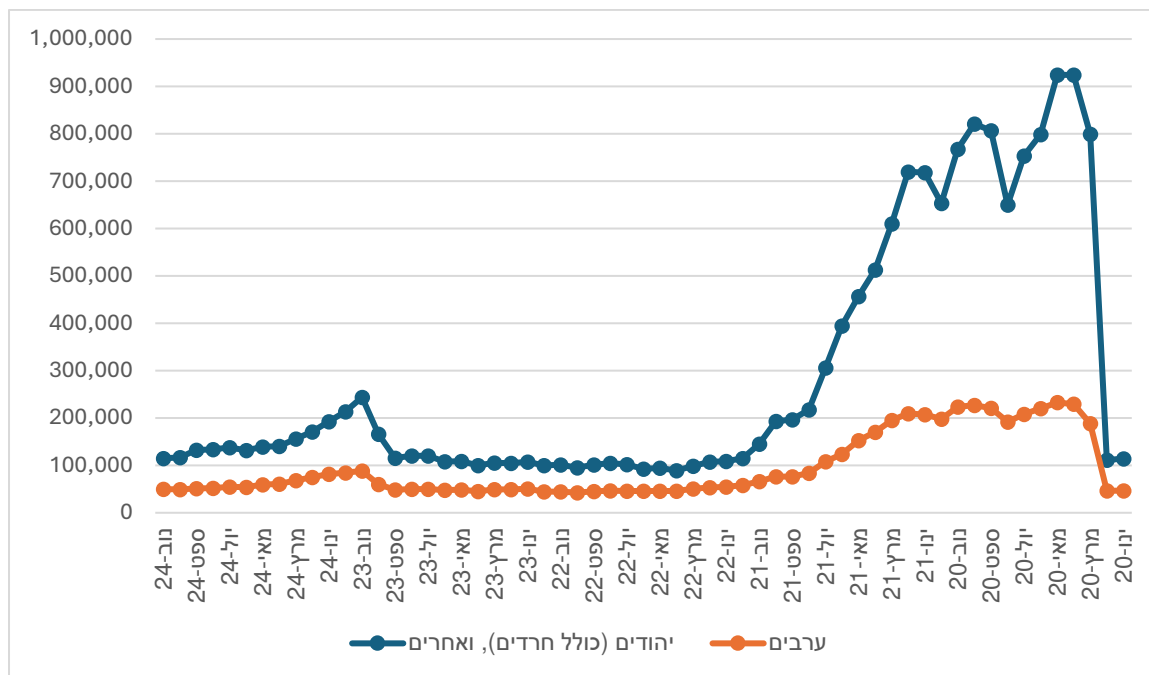
תרשים 18: השפעת מלחמת 7 באוקטובר על היקף דורשי העבודה בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2023-2024

מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר שירות התעסוקה הישראלי.

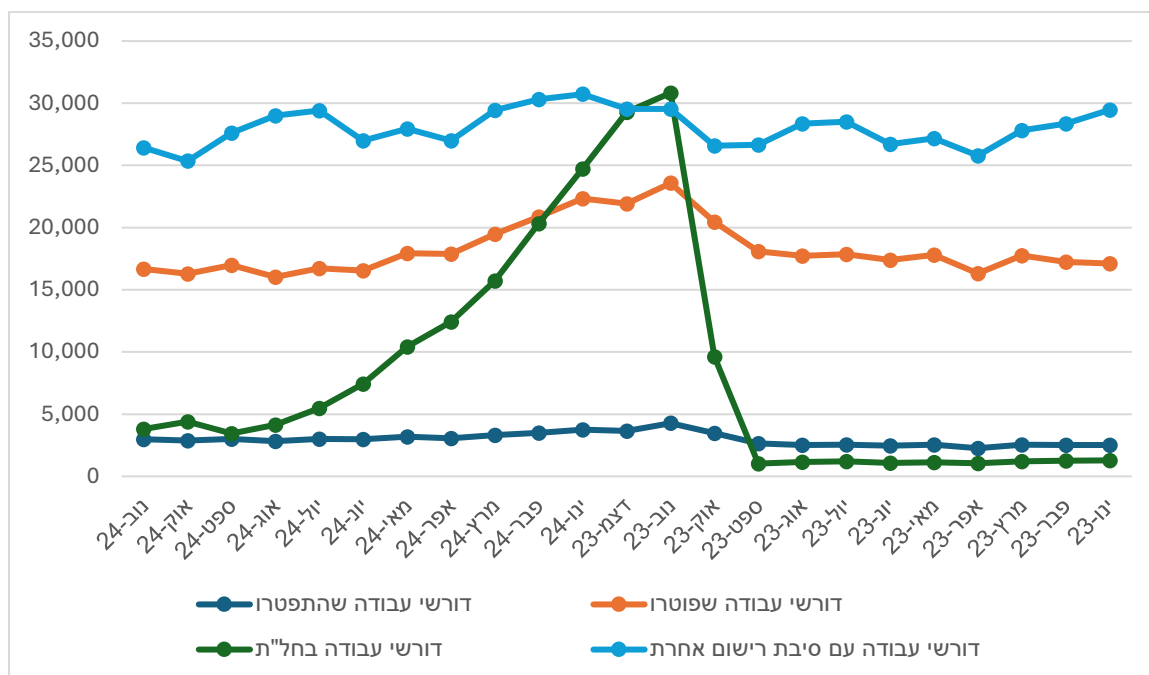
⁷⁷ מאגר המידע באתר שירות התעסוקה הישראלי, "נוהל רישום ותיעוד דורש עבודה", 31.10.2023.

תרשים 19: היקף דורשי העבודה בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2020 – 2024 (באלפים)

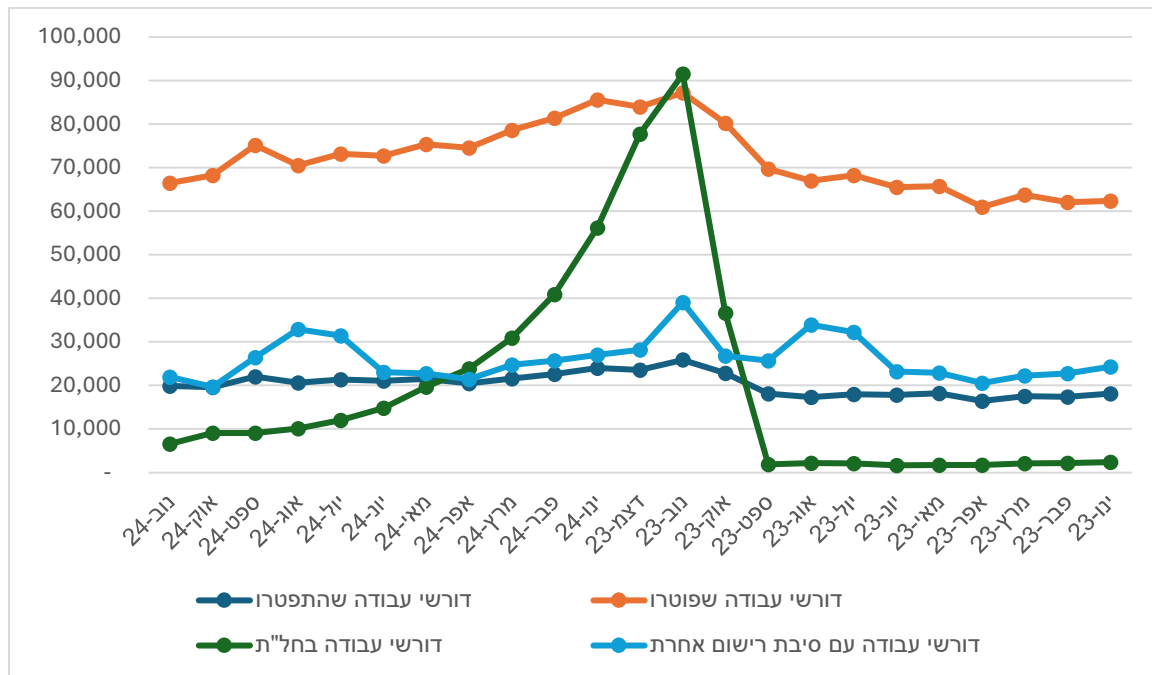
מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר שירות התעסוקה הישראלי.

תרשים 20: התפלגות דורשי העבודה בחברה הערבית לפי סוג הרישום, 2023-2024

מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר שירות התעסוקה הישראלי.

תרשים 21 : התפלגות דורשי העבודה בקרב יהודים (כולל חרדים) ואחרים לפי סוג הרישום, 2023-2024

מקור : עיבוד נתונים מתוך אתר שירות התעסוקה הישראלי.

במישור השני ניתן להצביע על כמה מסקנות העולות מבחינת מאפיינים דמוגרפיים עיקריים של דורשי העבודה בחברה הערבית עצמה : רמת ההשכלה, קבוצת הגיל, והמחוז הגיאוגרפי של מקום המגורים.

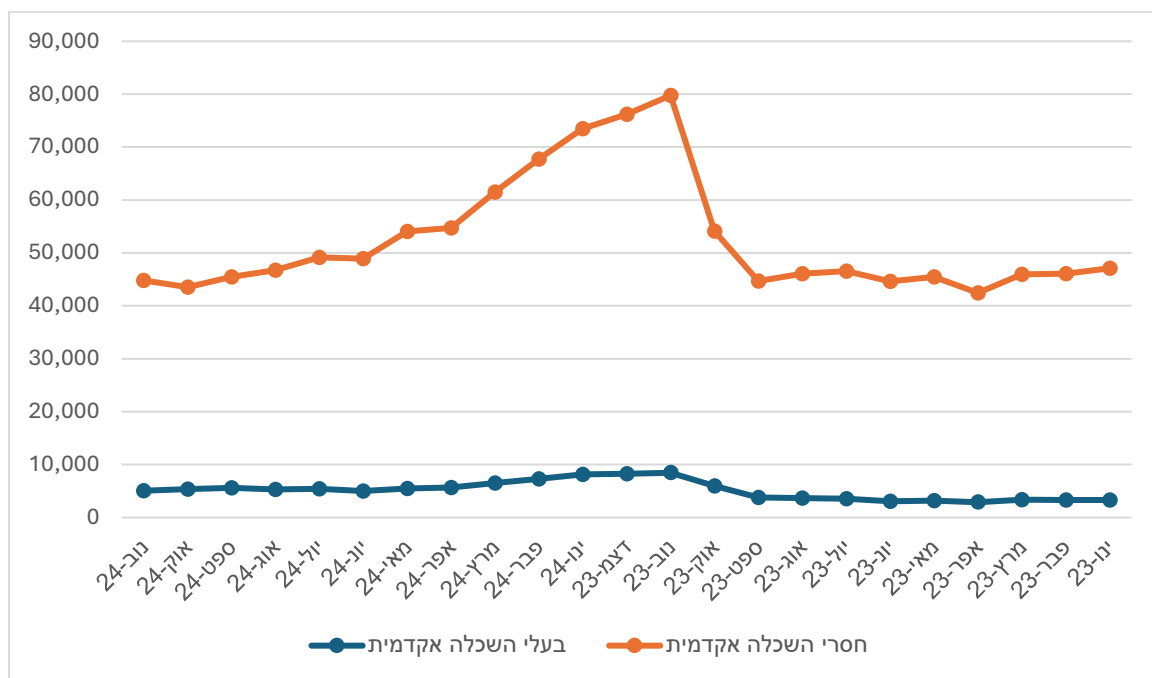
ראשית, עד לפרוץ המלחמה ב-7 באוקטובר, שיעור דורשי העבודה בעלי ההשכלה האקדמית בחברה הערבית היה קטן מאוד בהשוואה לשיעור דורשי העבודה חסרי ההשכלה האקדמית : 7% לעומת 93% בממוצע לחודש, בהתאמה. בחודשים הראשונים לאחר פרוץ המלחמה עלה במעט שיעורם של בעלי ההשכלה האקדמית בקרב דורשי העבודה הערבים, אולם גם בחלוף שנה למלחמה רוב גדול בקרב דורשי העבודה הערבים (כ-90%) הם חסרי השכלה אקדמית. בערכים מוחלטים, מספרם של דורשי העבודה חסרי ההשכלה האקדמית זינק עד לשיא של 79.7 אלף (דצמבר 2023), אולם בחלוף שנה למלחמה חזר לרמה שאפיינה אותו לפני המלחמה (כ-45 אלף בממוצע לחודש). לעומת זאת, מספרם של דורשי העבודה בעלי ההשכלה האקדמית בחלוף שנה למלחמה התקבע על רמה הגבוהה ב-40% בקירוב מהרמה שאפיינה אותו ערב המלחמה (5,000 לעומת 3,300 בקירוב, בממוצע לחודש, בהתאמה).

שנית, הזינוק במספר דורשי העבודה בחברה הערבית בחודשים הראשונים לפרוץ המלחמה התרחש בקרב צעירים (עד גיל 24), ובקרב גילאי כוח העבודה העיקרי (25 עד 54 שנה). בארבעת החודשים הראשונים למלחמה (אוקטובר 2023 – ינואר 2024), מספרם החודשי הממוצע של דורשי העבודה הצעירים (עד גיל 24) עלה פי ארבעה בהשוואה לרמתו הממוצעת עד לפני המלחמה (מ-2,440 ל-8,300) ושיעורם בקרב כל דורשי העבודה עלה פי שניים (מ-5% ל-10.4%). בחלוף שנה למלחמה, מספרם ושיעורם של דורשי העבודה עד גיל 24 חזרו לרמה שאפיינה אותם עד לפני פרוץ המלחמה. אשר לדורשי העבודה בגילאי כוח העבודה העיקרי, בראשית המלחמה מספרם החודשי הממוצע עלה כמעט פי שניים בהשוואה לרמה שאפיינה אותם ערב

המלחמה (מ-28 אלף לכמעט 50 אלף), ושיעורם החודשי הממוצע בכל דורשי העבודה בחודשים הראשונים למלחמה עלה ב-5% בהשוואה לרמתו עד לפני פרוץ המלחמה (מ-57.7% ל-62.8%).

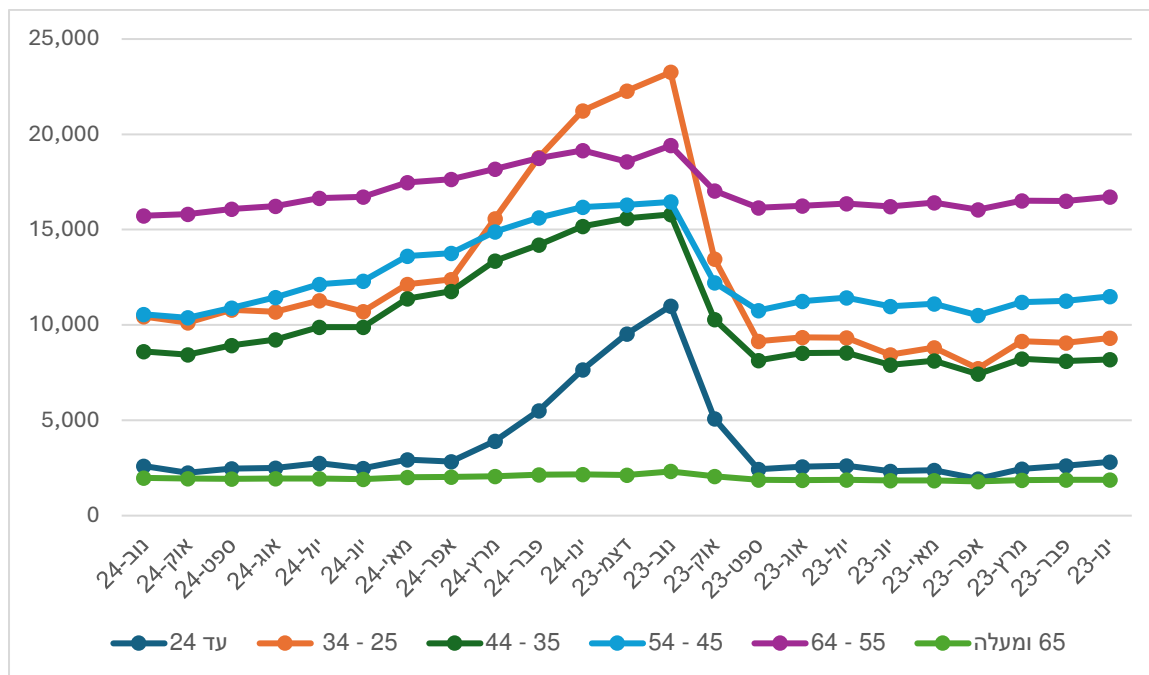
שלישית, עד לפרוץ המלחמה, שיעורם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום (אזור הנגב) בכל דורשי העבודה בחברה הערבית (26% בממוצע לחודש) היה גבוה משיעורם של התושבים הערבים בנגב בכל האוכלוסייה הערבית אזרחי ישראל (18%). מתברר כי המלחמה כמעט שלא השפיעה על מספרם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום. בשעה שבחודשים הראשונים לפרוץ המלחמה נרשם זינוק חד במספרם של דורשי העבודה הערבים בכל הארץ – בעיקר במחוזות הצפון וירושלים – נצפתה עלייה מתונה בלבד במספרם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום, ולכן שיעורם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום בכל דורשי העבודה בחברה הערבית ירד קמעא ל-20% בקירוב. בחלוף שנה למלחמה, מספרם של דורשי העבודה הערבים בכל המחוזות ירד לרמה שאפיינה אותו עד פרוץ המלחמה, ולכן שיעורם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום עלה שוב, ל-23.5% בקירוב. ממצאים אלו מלמדים על מצוקת אבטלה כרונית בקרב התושבים הערבים במחוז הדרום (הנגב).

תרשים 22: התפלגות דורשי העבודה בחברה הערבית לפי רמת ההשכלה, 2023-2024

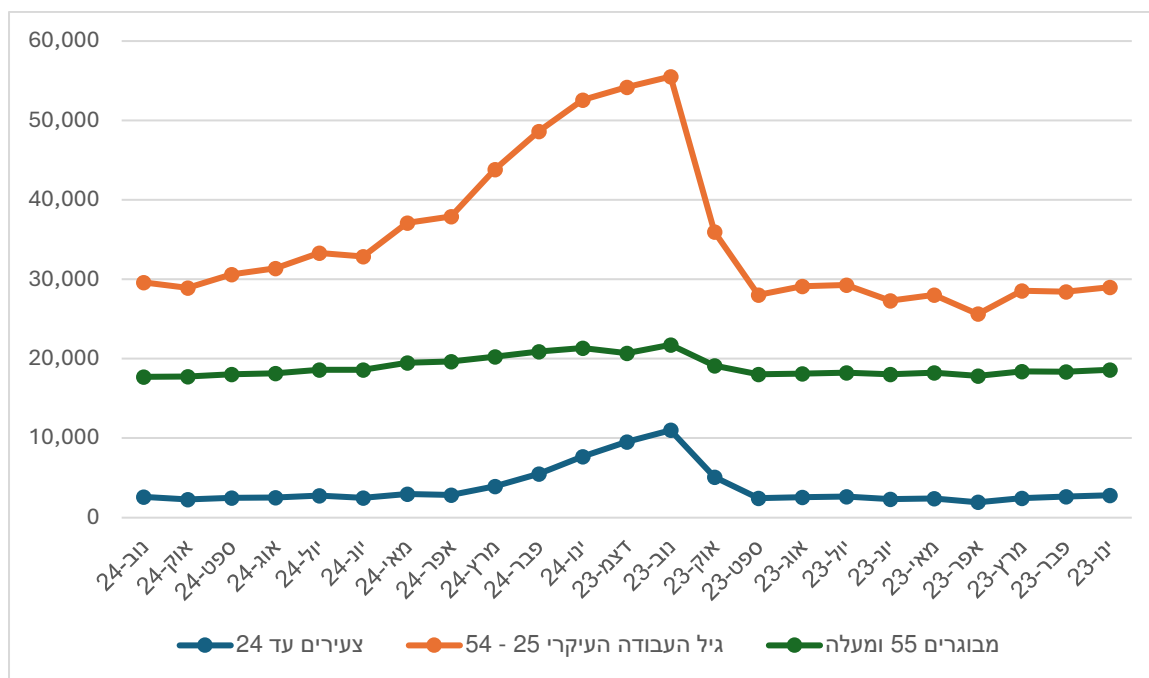
מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר שירות התעסוקה הישראלי.

תרשים 23 : התפלגות דורשי העבודה בחברה הערבית לפי קבוצת הגיל, 2023-2024

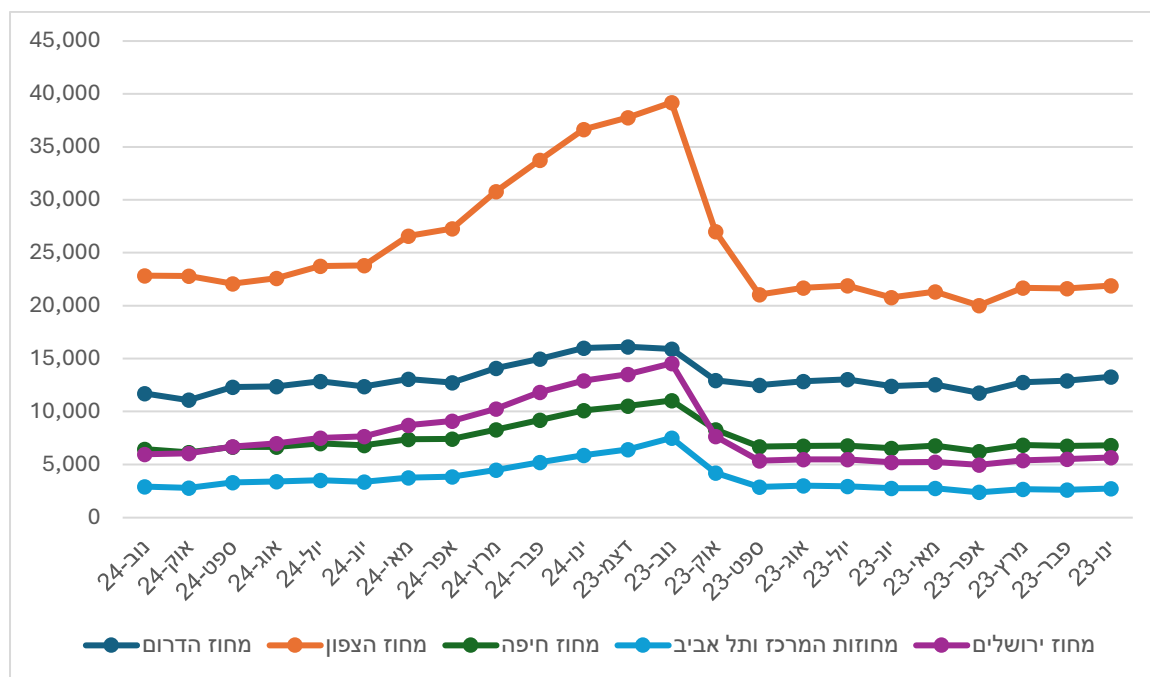
מקור : עיבוד נתונים מתוך אתר שירות התעסוקה הישראלי.

תרשים 24 : התפלגות דורשי העבודה בחברה הערבית לפי קבוצות עיקריות של גיל העבודה, 2023-2024

מקור : עיבוד נתונים מתוך אתר שירות התעסוקה הישראלי.

תרשים 25 : התפלגות דורשי העבודה בחברה הערבית לפי מחוז, 2023-2024

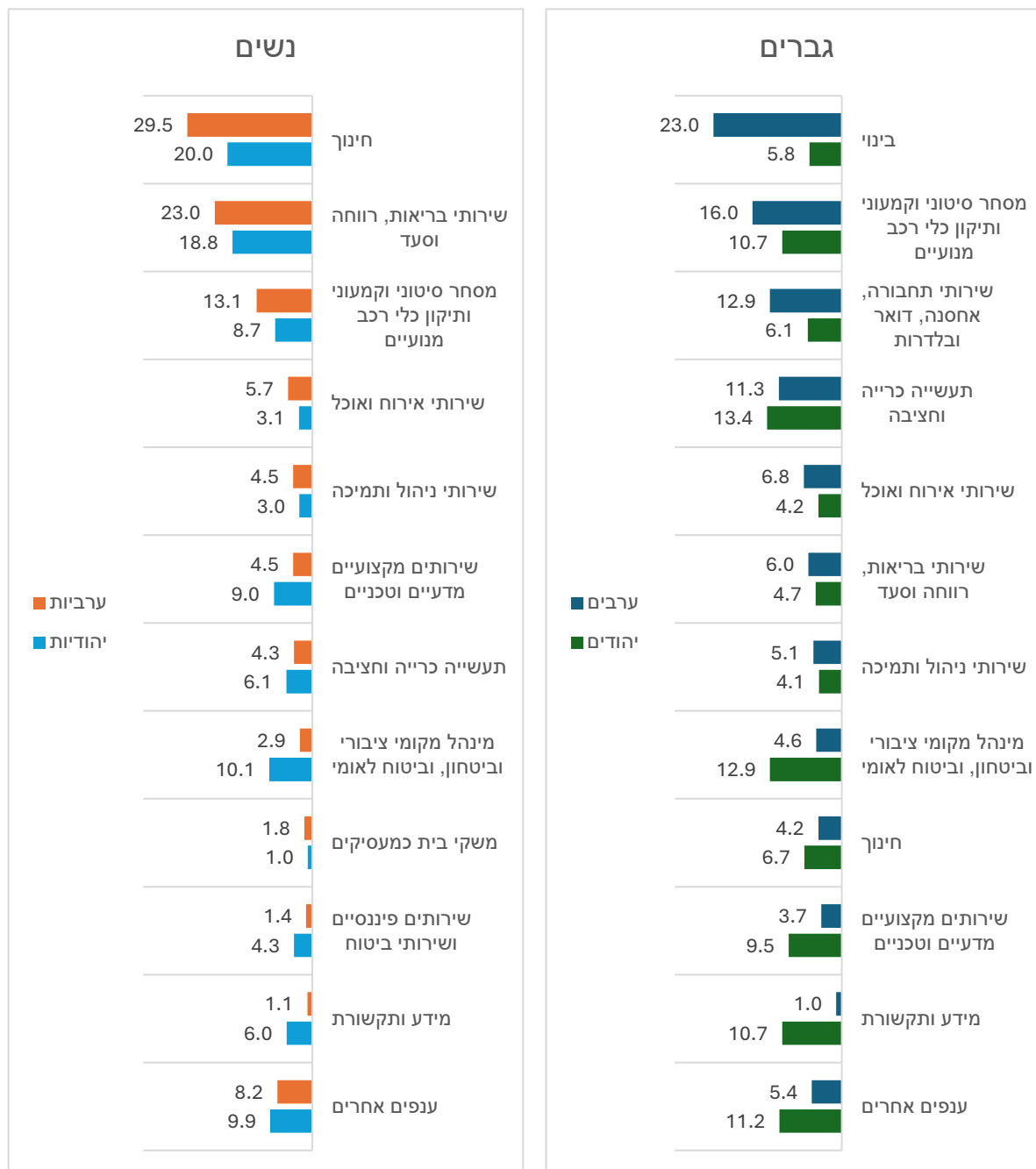

מקור : עיבוד נתונים מתוך אתר שירות התעסוקה הישראלי.

מאפייני כוח העבודה לפי הענף הכלכלי ומשלח היד

אחד ההבדלים בין דפוסי התעסוקה של כוח העבודה הערבי לבין אלה של כוח העבודה היהודי הוא ריכוז גבוה יחסית של מועסקים ערבים בענפי תעסוקה מסוימים, לעומת התפלגות תעסוקה מבוזרת יותר וריכוזית פחות של כוח העבודה היהודי. למשל, שני ענפי התעסוקה העיקריים שבהם מועסקות נשים בישראל, ערביות ויהודיות, הם חינוך ושירותי בריאות, רווחה וסעד. עם זאת, שיעורן של הנשים הערביות המועסקות בשני הענפים האלה גבוה במידה ניכרת משיעורן של הנשים היהודיות המועסקות בהם, 52.5% לעומת 38.8% בהתאמה. תעסוקת הנשים היהודיות מתאפיינת בפריסה רחבה יותר בכמה ענפים. גם בקרב הגברים, רוב (63.2%) כוח העבודה של הגברים הערבים מרוכז בארבעה ענפים, ואילו כוח העבודה של הגברים היהודים מבוזר יותר: 57.1% מהגברים היהודים מועסקים בחמישה ענפים. הגיוון התעסוקתי של כוח העבודה הערבי אפוא מצומצם אפוא יותר מהגיוון התעסוקתי של כוח העבודה היהודי.

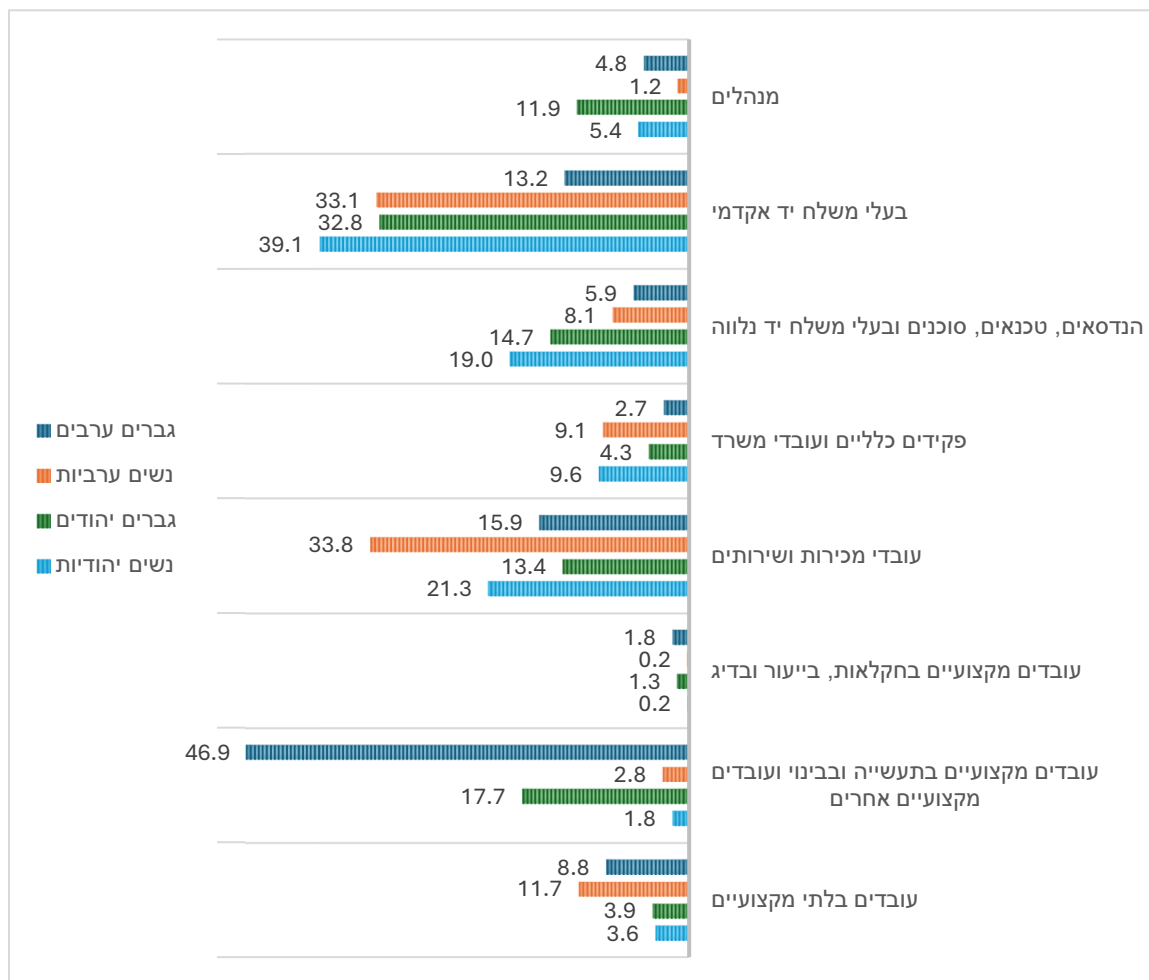
תרשים 26/ : מועסקים, לפי מגדר, ענף כלכלי וקבוצת אוכלוסייה, 2023 (ב-%)

מקור : הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.12.

בהתפלגות המועסקים על פי משלח היד, בולטת לעין העובדה שנשים ערביות מועסקות במשלח יד אקדמי בשיעור גבוה כמעט פי שלושה מגברים ערבים. למעשה, שיעורן של נשים ערביות המועסקות במשלח יד אקדמי דומה לשיעורם של גברים יהודים. פער אחר בין ערבים לבין יהודים מתבטא, כאמור, בגיוון – כמעט מחצית (46.9%) מהגברים הערבים מרוכזים במקצועות התעשייה והבינוי, ואילו בחברה היהודית, הן הגברים והן הנשים מועסקים במשלח יד אקדמי יותר מבכל משלח יד אחר. בצד זאת, שיעור המועסקים והמועסקות בחברה הערבית במשלח יד לא מקצועי גבוה פי שלושה (בממוצע בין גברים לנשים) מהשיעורים האלה בחברה היהודית.

תרשים 27: התפלגות המועסקים, לפי משלח יד, קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2023 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.18.

רמת השכר

על פי נתוני הביטוח הלאומי (המעודכנים לספטמבר 2024), השכר החודשי הממוצע לשכיר בשנת 2023 היה 14,027 ש"ח, וההכנסה החודשית הממוצעת לעצמאי הייתה 11,180 ש"ח.⁷⁸

המוסד לביטוח לאומי פרסם בקיץ 2024 נתונים המעידים על פערי השכר בין ערבים ליהודים. על פי הנתונים, המתייחסים לשנת 2022, השכר הממוצע לחודש עבודה של עובד המתגורר ביישוב יהודי גבוה בכמעט 63% מהשכר הממוצע של עובד המתגורר ביישוב ערבי: 14,687 ש"ח לעומת 9,034 ש"ח בהתאמה. בתוך האוכלוסייה הערבית יש פער בין האזורים הגיאוגרפיים השונים. השכר החודשי הממוצע הגבוה ביותר נמדד בקרב עובדים המתגוררים ביישובים ערביים בצפון הארץ (9,205 ש"ח), ואילו השכר הנמוך ביותר נמדד בקרב עובדים המתגוררים ביישובים ערביים בנגב (8,227 ש"ח).

⁷⁸ מקור: אתר הביטוח הלאומי, <https://www.btl.gov.il/mediniyut/situation/statistics/btlstatistics.aspx>. נתוני הביטוח הלאומי מביאים בחשבון יישובים שאוכלוסייתם מונה 2,000 תושבים ויותר, ובכלל זה עיריות, מועצות מקומיות ויישובים במועצות אזוריות.

קיימים פערי שכר גדולים בין גברים לבין נשים. על פי נתונים לשנת 2022, בשתי קבוצות האוכלוסייה שכרם החודשי הממוצע של הגברים גבוה ב-60% בקירוב מזה של הנשים. ממצא מעניין הוא ששכרן החודשי הממוצע של נשים עובדות המתגוררות בישובים יהודיים (11,267 ש"ח) גבוה מעט יותר מזה של גברים עובדים המתגוררים בישובים ערביים (10,742 ש"ח).

לוח ג/18 : ממוצע וחציון השכר לעובד עבור חודש עבודה ועבור חודש בשנה, לפי סוג היישוב והאזור הגיאוגרפי, 2022 (בש"ח)

סוג היישוב	האזור הגיאוגרפי	שכר ממוצע		חציון השכר	
		לחודש עבודה	לחודש בשנה	לחודש עבודה	לחודש בשנה
יישובים ערביים	סך הכול	9,034	7,602	7,160	5,773
	צפון הארץ	9,205	7,854	7,209	5,889
	אזור המשולש	9,048	7,773	7,078	5,904
	אזור ירושלים	8,939	7,732	7,482	6,487
	הנגב	8,227	6,231	6,922	4,878
ישובים יהודיים		14,687	12,751	10,758	8,912
	הערים המעורבות	12,351	10,820	9,234	7,871
	כלל ארצי	13,254	11,537	9,207	7,719

מקור : עיבוד נתונים מתוך אוראל בן ישראל, נטליה גיטלסון, רתם חשדי, רפאלה כהן, **הכנסה מעבודה לפי מאפיינים שונים בשנים 2016 – 2022**. סקרים תקופתיים 322. ירושלים : הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון, יולי 2024.

לוח ג/19 : שכר ממוצע לחודש עבודה ולחודש בשנה, לפי סוג היישוב, האזור הגיאוגרפי ומגדר, 2022 (בש"ח)

סוג היישוב	האזור הגיאוגרפי	גברים		נשים	
		לחודש עבודה	לחודש בשנה	לחודש עבודה	לחודש בשנה
יישובים ערביים	סך הכול	10,742	9,316	6,655	5,403
	צפון הארץ	11,071	9,713	6,685	5,508
	אזור המשולש	10,608	9,309	6,925	5,787
	אזור ירושלים	10,403	9,213	6,800	5,703
	הנגב	9,233	7,266	6,158	4,357
ישובים יהודיים		18,037	15,807	11,267	9,690
	הערים המעורבות	14,851	13,157	9,718	8,415
	כלל ארצי	16,082	14,154	10,535	9,057

מקור : עיבוד נתונים מתוך אוראל בן ישראל, נטליה גיטלסון, רתם חשדי, רפאלה כהן, **הכנסה מעבודה לפי מאפיינים שונים בשנים 2016 – 2022**. סקרים תקופתיים 322. ירושלים : הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון, יולי 2024.

הביטוח הלאומי מודד את רמת השכר הממוצע לעובד באמצעות שני מדדים : שכר ממוצע לחודש עבודה, ושכר ממוצע לחודש בשנה. המדד הראשון בודק את רמת השכר לחודש אחד, ואילו המדד השני בודק את רמת השכר בשנה כולה וגוזר מכך את הממוצע החודשי לאותה השנה.

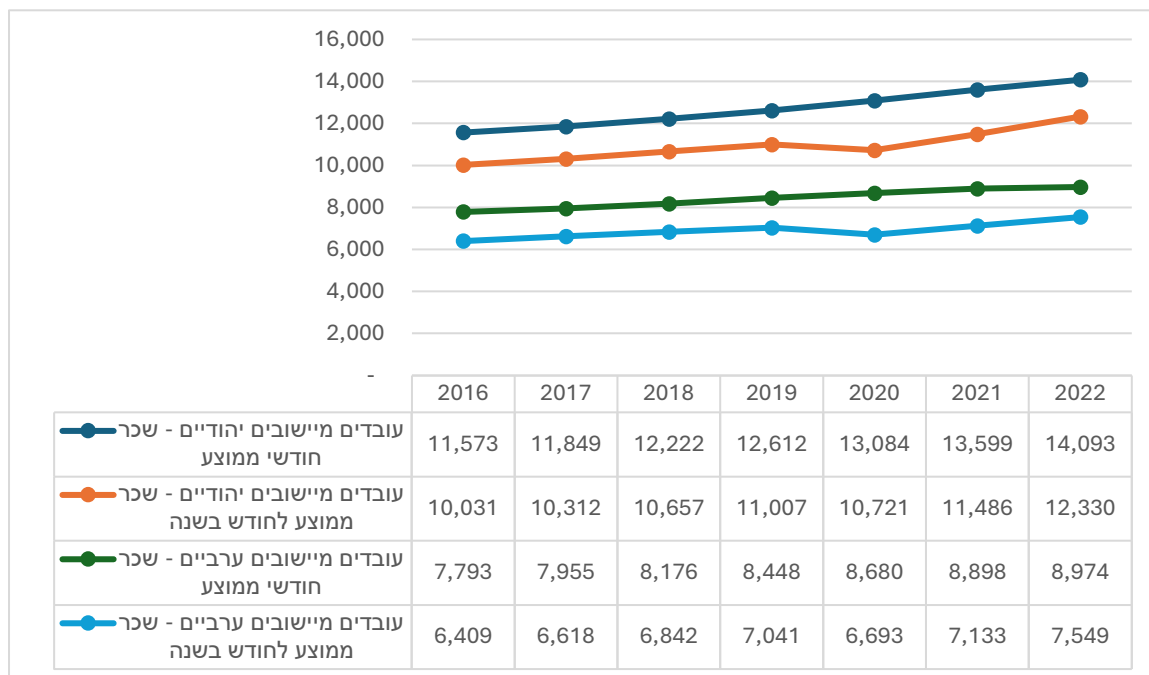
נתוני הביטוח הלאומי חושפים פער בין שני המדדים: השכר הממוצע לחודש עבודה אחד גבוה מן השכר הממוצע לחודש בשנה. הסיבה לפער היא שחלק מן העבודות הן מזדמנות או זמניות, ולא מתקיים בהן רצף תעסוקתי לכל אורך חודשי השנה. כתוצאה מכך, ממוצע ההכנסה החודשי לאורך שנה מלאה נמוך בפועל מהשכר הממוצע לחודש עבודה אחד.

הפער בין השכר הממוצע לחודש אחד לבין רמת השכר הממוצעת לחודש לאורך השנה מעיד על יציבות העבודה ועל הביטחון התעסוקתי לעובד. ככל שהפער בין השכר הממוצע לחודש בשנה לשכר הממוצע לחודש עבודה גדול יותר, כך רמת הביטחון התעסוקתי נמוכה יותר, שכן רמת השכר לחודש עבודה אחד לא נשמרת לאורך כל חודשי השנה.

נתוני הביטוח הלאומי חושפים פער יציב שנשמר לאורך השנים 2016-2022 בקרב עובדים ערבים ויהודים כאחד בין השכר הממוצע לחודש עבודה לבין השכר הממוצע לחודש בשנה. בערכים מוחלטים, הפער הממוצע לאורך תקופה זו בין שני המדדים בקרב עובדים יהודים גבוה מזה שבקרב עובדים ערבים, 1,784 ש"ח לעומת 1,520 ש"ח בהתאמה. לעומת זאת, מאחר שבממוצע שכרו של עובד יהודי גבוה מזה של עובד ערבי, אזי כאשר בוחנים את שיעור הפער ביחס למשכורת החודשית הממוצעת לעובד מתברר כי הפער הממוצע בין שני המדדים בקרב עובדים ערבים גבוה מזה שבקרב עובדים יהודים, 18% לעומת 14% בהתאמה. הפער היחסי הגדול ביותר בין השכר הממוצע לחודש עבודה לבין השכר הממוצע לחודש בשנה נצפה בזמן משבר הקורונה, בשנים 2020-2021. באותו הזמן, הפער בין השכר החודשי הממוצע לשכר הממוצע לחודש בשנה בקרב עובדים ערבים עמד על 23% ב-2020 ו-20% ב-2021, ואילו הפער בקרב עובדים יהודים היה נמוך יותר, 18% ב-2020 ו-16% ב-2021.

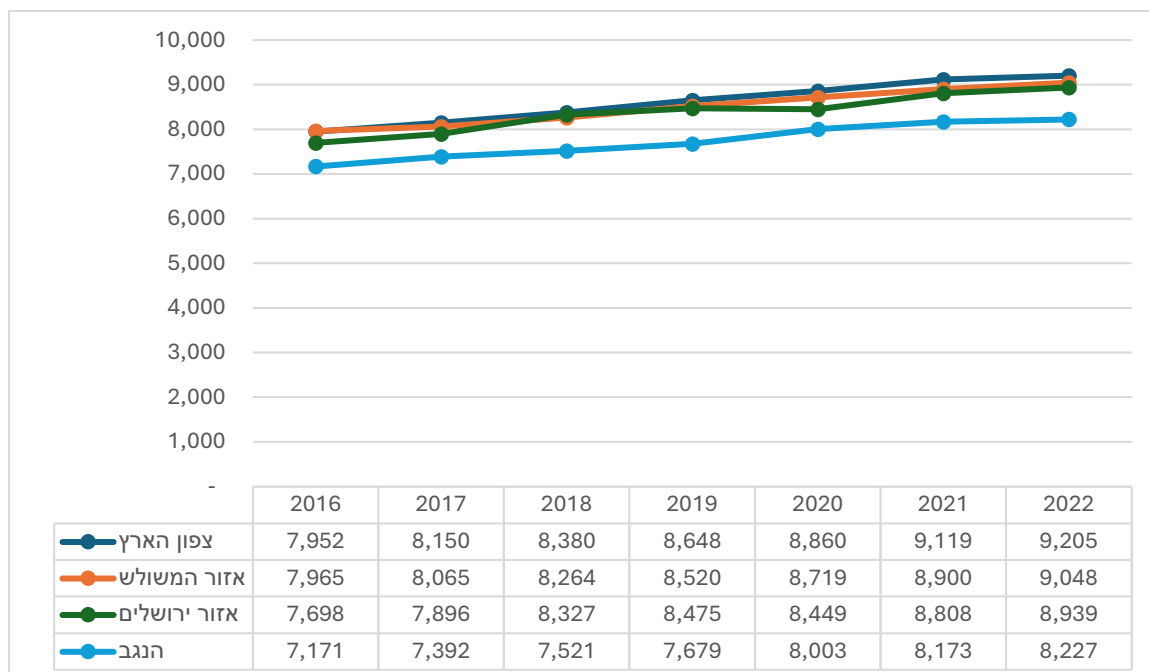
בצד זאת, הנתונים לשנים 2016-2022 מצביעים על פער הולך ומתרחב בין השכר הממוצע של עובד ערבי לבין מקבילו היהודי. לדוגמא, במדד השכר החודשי הממוצע, הפער בין עובד ערבי לבין עובד יהודי עלה מ-3,780 ש"ח בשנת 2016 ל-5,119 ש"ח בשנת 2022 לטובת העובד היהודי. אם בשנת 2016, השכר החודשי הממוצע של עובד ערבי היה שווה ל-67.3% מהשכר החודשי הממוצע של עובד יהודי, בשנת 2022 שכרו של העובד הערבי ירד ל-63.7% מזה של מקבילו היהודי.

תרשים ג/28: שכר ממוצע לחודש עבודה ושכר ממוצע לחודש בשנה, לפי סוג היישוב, שנים נבחרות (בש"ח)

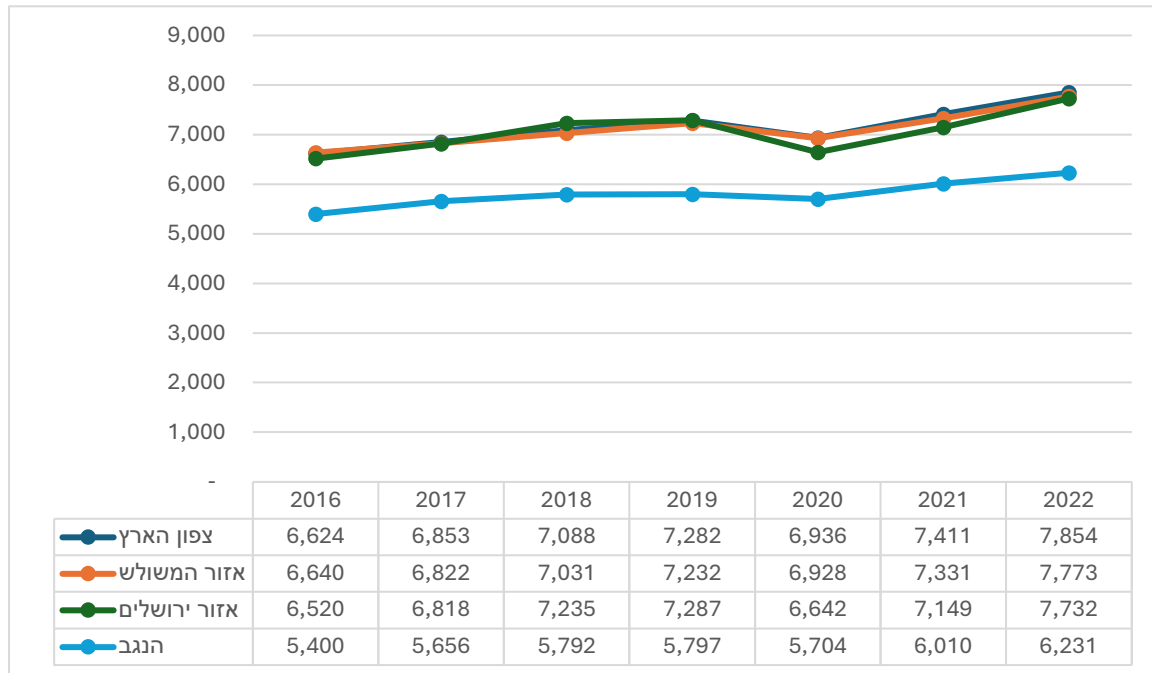
מקור: עיבוד נתונים מתוך אוראל בן ישראל, נטליה גיטלסון, רתם חשדי, רפאלה כהן, **הכנסה מעבודה לפי מאפיינים שונים בשנים 2016 – 2022**. סקרים תקופתיים 322. ירושלים: הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון, יולי 2024.

תרשים ג/29: שכר חודשי ממוצע לעובדים מיישובים ערביים, לפי האזור הגיאוגרפי, שנים נבחרות (בש"ח)

מקור: עיבוד נתונים מתוך אוראל בן ישראל, נטליה גיטלסון, רתם חשדי, רפאלה כהן, **הכנסה מעבודה לפי מאפיינים שונים בשנים 2016 – 2022**. סקרים תקופתיים 322. ירושלים: הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון, יולי 2024.

תרשים ג/30 : שכר ממוצע לחודש בשנה לעובדים מיישובים ערביים, לפי האזור הגיאוגרפי, שנים נבחרות (בש"ח)

מקור : עיבוד נתונים מתוך אוראל בן ישראל, נטליה גיטלסון, רתם חשדי, רפאלה כהן, **הכנסה מעבודה לפי מאפיינים שונים בשנים 2016 – 2022**. סקרים תקופתיים 322. ירושלים : הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון, יולי 2024.

ההסבר לפערי השכר בין ערבים ליהודים נעוץ בייצוגם הנמוך יחסית של שכירים מהחברה הערבית (גברים ונשים), לעומת שכירים מהחברה היהודית (גברים ונשים), בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר גבוהה מהממוצע במשק. בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר נמוכה מהממוצע במשק ייצוגם היחסי של שכירים ערבים גבוה בהשוואה לזה של שכירים יהודים.

בצד זאת ניכרים לעין גם פערים מגדריים : בכל אחת מקבוצות האוכלוסייה, שיעורם של גברים (ערבים ויהודים) המועסקים כשכירים בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר גבוהה מהממוצע הכללי במשק, גבוה משיעורן של נשים (ערביות ויהודיות) בענפים האלה.

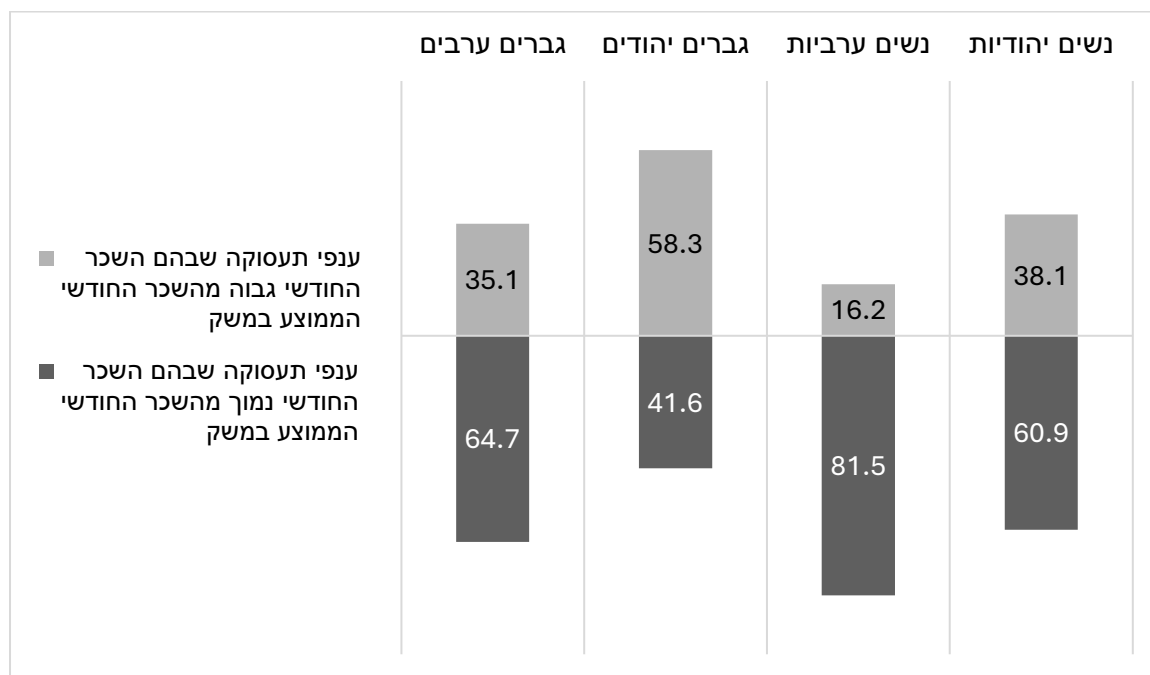
על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2023, 35.1% מהגברים הערבים ו-58.3% מהגברים היהודים מועסקים כשכירים בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר **גבוהה** מהשכר החודשי הממוצע במשק (12,863 ש"ח בשנת 2023). לעומת זאת, 81.5% מהנשים הערביות ו-60.9% מהנשים היהודיות מועסקות כשכירות בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר **נמוכה** מהשכר החודשי הממוצע במשק.

לוח ג/20 : התפלגות שכירים בענפי תעסוקה עיקריים, לפי שכר ממוצע למשרת שכיר, מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2023

ענף כלכלי		השכר הממוצע למשרת שכיר בענף (בש"ח)		גברים (באחוזים)		נשים (באחוזים)	
				ערבים	יהודים	ערביות	יהודיות
מידע ותקשורת		29,291		1.0	10.7	1.1	6.0
שירותים פיננסיים ושירותי ביטוח		22,039		0.7	3.4	1.4	4.3
אספקת חשמל ומים, שירותי ביוב וטיפול בפסולת		21,434		0.7	1.3	—	0.4
תעשייה ; כרייה וחציבה		18,379		11.3	13.4	4.3	6.1
מינהל מקומי, ציבורי וביטחון וביטוח לאומי ; ארגונים וגופים חוץ-מדינתיים		18,074		4.6	12.9	2.9	10.1
שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים		17,743		3.7	9.5	4.5	9.0
פעילויות בנדל"ן		14,052		0.2	1.0	—	0.5
שירותי תחבורה, אחסנה, דואר ובלדרות		13,541		12.9	6.1	2.0	1.7
בינוי		12,023		23.0	5.8	1.0	1.0
מסחר סיטוני וקמעוני, ותיקון כלי רכב מנועיים		10,520		16.0	10.7	13.1	8.7
חינוך		9,834		4.2	6.7	29.5	20.0
שירותי בריאות, רווחה וסעד		9,230		6.0	4.7	23.0	18.8
חקלאות, ייעור ודיג		8,641		1.5	1.2	0.9	0.3
שירותי ניהול ותמיכה		7,690		5.1	4.1	4.5	3.0
אמנות, בידור ופנאי		7,311		0.5	2.2	0.9	2.0
שירותים אחרים		6,616		1.6	2.0	2.9	4.0
שירותי אירוח ואוכל		5,888		6.8	4.2	5.7	3.1

מקור : עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוחות 9.12, 9.38, 9.39.

תרשים 31: התפלגות השכירים בענפי תעסוקה ביחס לשכר החודשי הממוצע במשק, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2023 (ב-%)

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוחות 9.12, 9.38, 9.39.

תכונות כוח העבודה של משקי הבית

על פי נתונים לשנת 2023, שיעור משקי הבית הערביים שבהם יש לפחות מועסק אחד דומה לשיעור במשקי בית יהודיים, 79.6% ו-79.2% בהתאמה. שיעורם של משקי בית ערביים שבהם יש מועסק אחד בלבד גבוה מעט משיעורם של משקי בית יהודיים במצב הזה, 36.4% לעומת 31.7%. לעומת זאת, במשקי בית שבהם שני מועסקים השיעור בקרב ערבים הוא 30.4%, ואילו בקרב יהודים 35.1%. שיעור משקי בית שבהם שלושה מועסקים או יותר בקרב ערבים דומה לזה בקרב יהודים, 12.8% ו-12.5% בהתאמה. בצד זאת, בולטת לעין העובדה ששיעורם של משקי הבית היהודיים שבהם כולם מועסקים (46.5%) גבוה פי שניים ויותר מהשיעור הזה בקרב משקי הבית הערביים (21.4%).

לוח ג/21 : תכונות כוח העבודה במשקי בית, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2023 (באלפים וב-%)

משקי בית		ערבים		יהודים
	סך הכול	שיעור מכל משקי הבית	סך הכול	שיעור מכל משקי הבית
משקי בית – סך הכול	469.3	100.0	2,357.3	100.0
משקי בית עם מועסקים – סך הכול	373.5	79.6	1,867.0	79.2
מהם : משקי בית שבהם כולם מועסקים (משרה מלאה או חלקית)	100.6	21.4	1,095.7	46.5
מהם : מועסקים (משרה מלאה או חלקית), ולא בכוח העבודה	248.5	53.0	698.1	29.6
מהם : מועסק אחד (משרה מלאה או חלקית)	170.7	36.4	746.4	31.7
מהם : שני מועסקים (משרה מלאה או חלקית)	142.5	30.4	826.8	35.1
מהם : שלושה מועסקים או יותר (משרה מלאה או חלקית)	60.3	12.8	293.7	12.5
משקי בית ללא מועסקים – סך הכול	95.8	20.4	490.3	20.8
מהם : כולם אינם בכוח העבודה	87.5	18.7	461.3	19.6

מקור : הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.59.

בעשור האחרון חלה עלייה עקבית בשיעור משקי הבית הערביים שבהם כל בני הבית מועסקים : מ-15.4% בשנת 2013 ל-21.4% בשנת 2023. מגמת העלייה נבלמה מעט בשנים 2020-2021, שבהן ניכרו השפעותיו הכלכליות של משבר הקורונה, אולם כבשנים שחלפו מהמשבר ניכרת התאוששות מרשימה של משקי הבית הערביים במדד זה. ועדיין, לאורך העשור האחרון, שיעור משקי הבית היהודיים שבהם כולם מועסקים גבוה במידה ניכרת משיעורם במשקי בית ערביים.

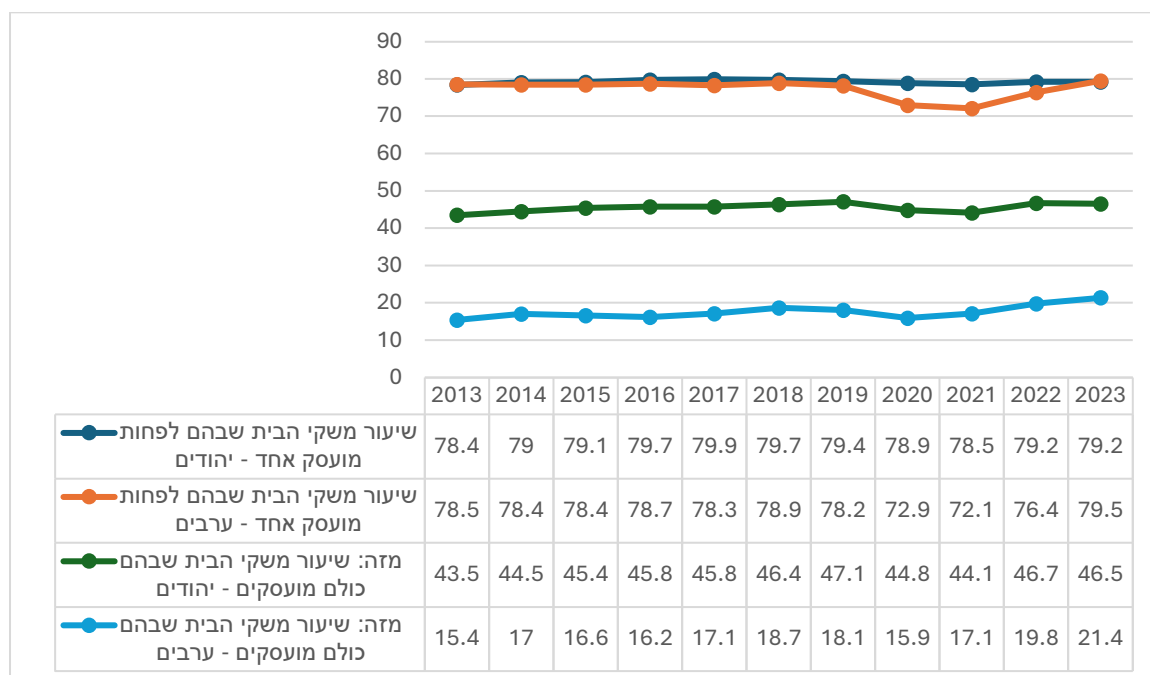
אף ששיעור משקי הבית הערביים שבהם יש לפחות מועסק אחד דומה לשיעורם בקרב משקי בית יהודיים (79.6% לעומת 79.2%, בהתאמה), מתברר כי ברוב משקי הבית הערביים, חלק מבני הבית מועסקים וחלק אחר אינם נכללים בכוח העבודה כלל (דהיינו אפילו אינם מחפשים עבודה, ולכן אינם מוגדרים "בלתי מועסקים"). על פי נתונים לשנת 2023, שיעור משקי הבית הערביים המרוכז בקטגוריה הזאת גבוה כמעט פי שניים מהשיעור בקרב משקי בית יהודיים, 53% לעומת 29.6% בהתאמה.

לוח ג/22: תכונות כוח העבודה במשקי בית הכוללים מועסקים, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (באלפים וב-
(%)

שנה	סך הכול משקי בית		שיעור משקי הבית שבהם לפחות מועסק אחד		שיעור משקי הבית שבהם כולם מועסקים		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים ובלתי מועסקים		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים וכאלה שאינם בכוח העבודה		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים, בלתי מועסקים, וכאלה שאינם בכוח העבודה	
	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים
2013	1,914.5	332.6	78.4	78.5	43.5	15.4	5.1	3.1	28.6	54.8	2.2	5.8
2014	1,955.7	344.1	79.0	78.4	44.5	17.0	5.2	2.7	28.3	54.3	2.1	5.0
2015	1,993.2	357.4	79.1	78.4	45.4	16.6	4.7	2.2	28.1	55.9	1.9	4.2
2016	2,028.9	368.8	79.7	78.7	45.8	16.2	4.2	2.0	28.7	57.0	1.9	3.9
2017	2,053.5	378.9	79.9	78.3	45.8	17.1	3.9	1.7	29.4	56.4	1.6	3.4
2018	2,113.8	392.2	79.7	78.9	46.4	18.7	3.5	1.6	29.0	56.0	1.5	2.9
2019	2,179.2	403.6	79.4	78.2	47.1	18.1	3.5	1.5	28.2	56.7	1.3	2.2
2020	2,215.2	419.9	78.9	72.9	44.8	15.9	3.8	1.3	29.5	54.3	1.6	1.8
2021	2,268.5	430.8	78.5	72.1	44.1	17.1	4.3	1.5	29.4	51.5	1.6	2.4
2022	2,318.6	455.2	79.2	76.4	46.7	19.8	2.4	1.3	29.0	51.9	1.2	3.4
2023	2,357.3	469.3	79.2	79.6	46.5	21.4	2.0	1.7	29.6	53.0	1.1	3.5

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.54.

תרשים ג/32: משקי בית עם מועסקים, לפי תכונות נבחרות של כוח העבודה במשק בית ולפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (ב-
(%)

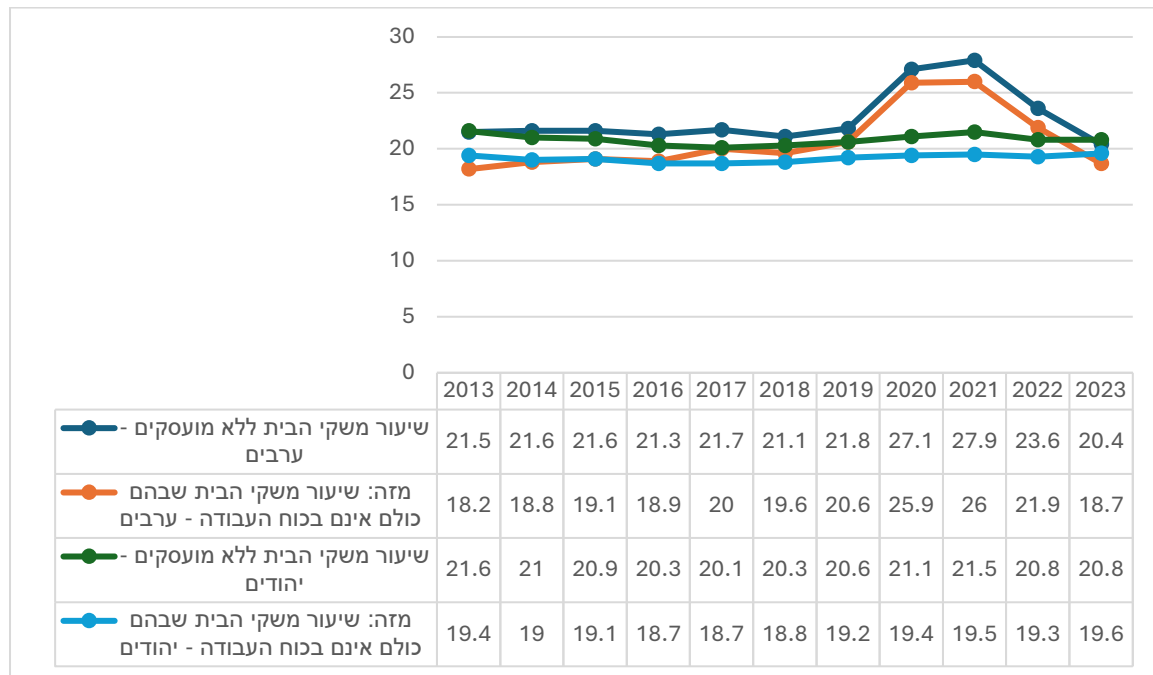
לאורך העשור האחרון, שיעור משקי הבית הערביים שבהם אין מועסקים דומה בדרך כלל לשיעור בקרב משקי יהודיים. חריג מכלל זה היה בזמן משבר הקורונה, בשנים 2020-2021, כאשר חל זינוק חד בשיעורם של משקי הבית הערביים ללא מועסקים, בעוד שבמשקי הבית היהודיים לא נצפה שינוי מובהק במדד זה. שיעור הנפגעים מכוח העבודה מקרב משקי בית ערביים בזמן הקורונה היה גבוה הן בהשוואה למשקי בית יהודיים באותה התקופה והן בהשוואה למגמה שאפיינה את משקי הבית הערביים עצמם עד פרוץ המשבר. בשיאו של משבר הקורונה רבע מכלל משקי הבית הערביים לא נכללו בכוח העבודה. במדד זה חלה התאוששות ניכרת וכיום שיעור משקי הבית הערביים שבהם אין מועסקים הגיע לרמה הנמוכה ביותר זה עשור (20.4%), בשיעור דומה לזה של משקי בית יהודיים (20.8%).

לוח ג/23: מאפייני כוח העבודה במשקי בית שאינם כוללים מועסקים, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (באלפים וב-%)

שנה	סך הכול משקי בית		שיעור משקי הבית ללא מועסקים		שיעור משקי הבית שבהם כולם בלתי מועסקים		שיעור משקי הבית הכוללים בלתי מועסקים וכאלה שאינם בכוח העבודה		שיעור משקי הבית שבהם כולם אינם בכוח העבודה	
	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים
2013	332.6	1,914.5	21.5	21.6	0.4	1.0	2.9	1.2	18.2	19.4
2014	344.1	1,955.7	21.6	21.0	0.3	1.0	2.5	1.1	18.8	19.0
2015	357.4	1,993.2	21.6	20.9	0.3	0.9	2.2	0.8	19.1	19.1
2016	368.8	2,028.9	21.3	20.3	0.4	0.8	2.0	0.8	18.9	18.7
2017	378.9	2,053.5	21.7	20.1	0.3	0.7	1.4	0.7	20.0	18.7
2018	392.2	2,113.8	21.1	20.3	0.2	0.8	1.3	0.6	19.6	18.8
2019	403.6	2,179.2	21.8	20.6	0.3	0.8	0.9	0.7	20.6	19.2
2020	419.9	2,215.2	27.1	21.1	0.3	1.0	0.9	0.7	25.9	19.4
2021	430.8	2,268.5	27.9	21.5	0.3	1.1	1.6	0.9	26.0	19.5
2022	455.2	2,318.6	23.6	20.8	0.2	0.8	1.6	0.7	21.9	19.3
2023	469.3	2,357.3	20.4	20.8	0.4	0.8	1.4	0.4	18.7	19.6

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.54.

תרשים ג/33 : משקי בית ללא מועסקים, לפי תכונות נבחרות של כוח העבודה במשק בית ולפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (ב-%)

תופעת חוסר המעש בקרב צעירים ערבים

"חוסר מעש" (NEET – Not in Employment, Education or Training) הוא מושג המאפיין אנשים שאינם נמצאים בכל מסגרת תעסוקה, לימודים או הכשרה מקצועית.⁷⁹ באוכלוסייה הערבית בישראל, "חסרי מעש" הם בדרך כלל צעירים בגילים 18 עד 24 שסיימו את לימודיהם התיכוניים ואינם משולבים לא בעולם התעסוקה ולא בהשכלה הגבוהה. עם זאת, בשנים האחרונות יש לא מעט חסרי מעש ערבים בגילים 25 עד 34, שלאחר שרכשו השכלה אקדמית (תואר ראשון) וסיימו את הכשרתם המקצועית אינם מצליחים להיקלט בעולם התעסוקה.⁸⁰ אחת הסיבות לכך היא השפעותיו השליליות של משבר הקורונה בשנים 2020-2021.

חשוב להבהיר כי ההגדרה "חוסר מעש" נושאת משמעות כלכלית יבשה, ואינה מייצגת בהכרח אדם היושב באפס מעשה. אדם המוגדר "חסר מעש" מצוי במצב שבו הוא אינו מייצר הכנסה בהווה באמצעות עבודה, וגם לא משקיע ביצירת אפיקי הכנסה בעתיד באמצעות לימודים או פיתוח ההון האישי לצורך מציאת עבודה בעתיד. יחד עם זאת, אדם המוגדר "חסר מעש" עשוי לסייע במטלות משק הבית או בעזרה לבני משפחה מבוגרים, גם אם אין לפעילות כזו משמעות כלכלית ישירה.

שיעור ניכר מבוגרי התיכון הערבים נקלעים לאחר סיום לימודיהם למצב של חוסר מעש. על פי נתונים לשנת 2023, שליש מבנות ובני קבוצת הגיל 18–24 בחברה הערבית הם חסרי מעש. חמור מכך, שיעורם נותר כמעט ללא שינוי גם בקבוצות גיל מאוחרות יותר (25 עד 34). בחברה היהודית, רק 16.4% בקבוצת הגיל 18–24

⁷⁹ סאמי מיעארי ונסרין חדאד חאג'י-יחיא, **חוסר מעש בקרב צעירים ערבים בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017.

⁸⁰ וצ'סלב קונסטנטינוב, נסרין חדאד חאג'י-יחיא ואח', **צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023 – סקירה סטטיסטית**, מאירס גיונט ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים, 2023.

מוגדרים חסרי מעש, ושיעור זה הולך ומצטמק בקבוצות גיל מאוחרות יותר (25 עד 34), בעקבות השתלבותם בשוק התעסוקה.

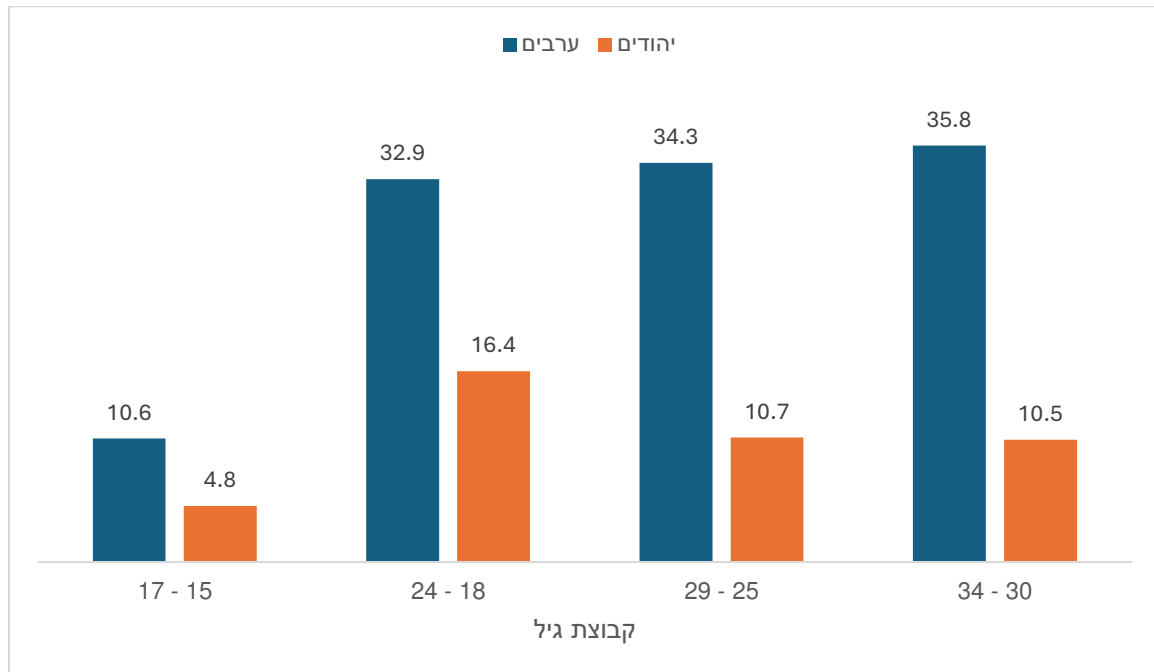
תופעת חוסר המעש בחברה הערבית היא אפוא תופעה כרונית המאפיינת צעירים מקבוצות גיל שונות. לעומת זאת, בחברה היהודית מדובר בתופעה מצומצמת יחסית בקרב צעירים, וממדיה הולכים ומצטמקים בקבוצות הגיל המבוגרות יותר.

לוח 24: מצב לימודים ועבודה, לפי קבוצת אוכלוסייה וגיל, 2023 (ב-%)

יהודים				ערבים					
34-30	29-25	24-18	17-15	34-30	29-25	24-18	17-15	קבוצת גיל	
7.3	17.6	9.7	8.3	1.3	4.6	10.0	1.2	לומדים	עובדים
77.1	59.7	55.0	1.4	61.6	55.6	34.5	1.2	לא לומדים	
5.1	12.0	18.8	85.8	1.3	5.5	22.6	87.0	לומדים	לא
10.5	10.7	16.4	4.8	35.8	34.3	32.9	10.6	לא לומדים	עובדים

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31.

תרשים 34: היקף תופעת חוסר המעש, לפי גיל וקבוצת אוכלוסייה, 2023 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31.

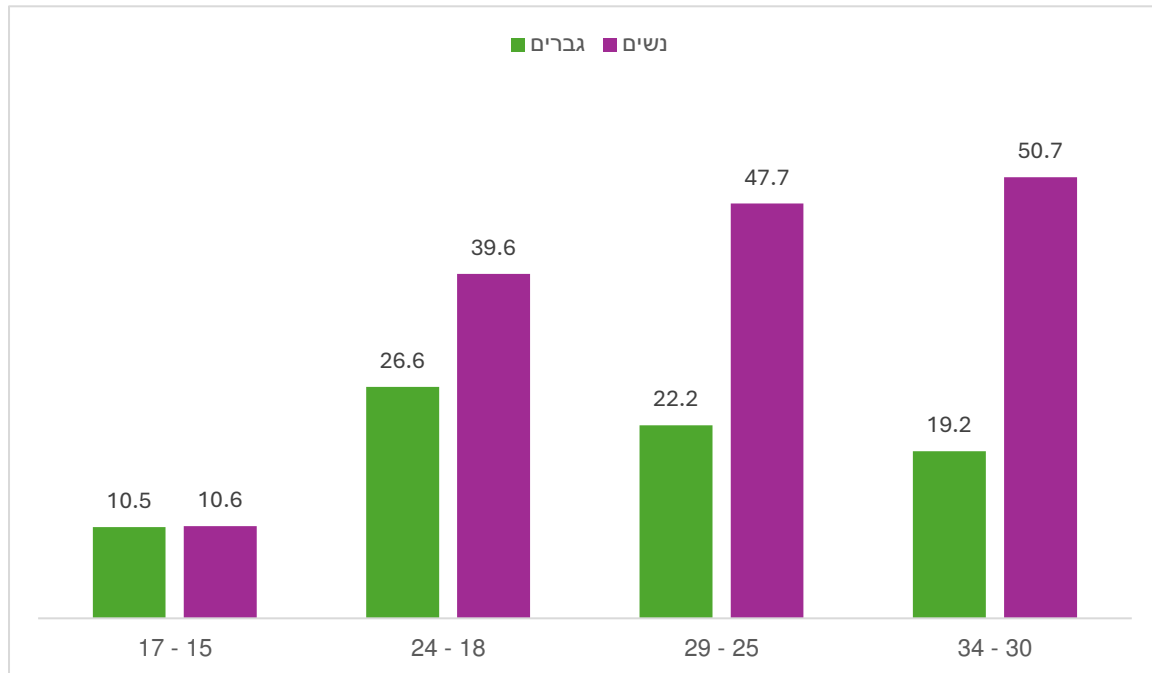
בחברה הערבית יש שונות גדולה בין גברים לבין נשים בדפוסי העבודה, הלימודים וחוסר המעש, בשנים שלאחר סיום הלימודים בתיכון. בכל קבוצות הגיל – למעט בקבוצת הגיל הכוללת תלמידי תיכון (15-17 שנה) – שיעור הגברים העובדים גבוה במידה ניכרת משיעור הנשים העובדות, ובד בבד, שיעור הנשים המוגדרות "חסרות מעש" גבוה במידה ניכרת מזה של הגברים. על פי נתוני הלמ"ס המתייחסים לשנת 2023, בקבוצת הגיל 18–24 שיעור הנשים הלומדות גבוה במידה ניכרת משיעור הגברים הלומדים (39.1% לעומת 26.4% בהתאמה), אולם בקבוצות הגיל המבוגרות יותר (25-29 ו-30-34) אין כמעט הבדל בין גברים לבין נשים בשיעורי ההשתלבות בלימודים. בכל מקרה, שיעורי הלומדים והלומדות בקבוצות הגיל המבוגרות נמוכים במידה ניכרת בהשוואה לקבוצת הגיל הצעירה ביותר. המסקנה היא שהשתלבות הנשים בלימודים (השכלה גבוהה) לאחר התיכון איננה מתורגמת בהמשך הדרך להשתלבות בשוק התעסוקה. כתוצאה מכך, שיעור הנשים המוגדרות "חסרות מעש" אחרי סיום לימודיהן האקדמיים גבוה במידה ניכרת מזה של גברים. יש להניח כי בקבוצות הגיל המבוגרות יותר עיקר מעייניהן של הנשים נתונים לגידול ילדים ולמשק הבית, ולכן ההגדרה "חוסר מעש" חוטאת מעט לתיאור נסיבות חייהן. עם זאת, אי אפשר להתעלם מן העובדה שחלק גדול מהן אינן עובדות (מבחירה או מאילוץ).

לוח ג/25: מצב לימודים ותעסוקה בחברה הערבית, לפי מגדר וגיל, 2023 (ב-%)

נשים				גברים					
34-30	29-25	24-18	17-15	34-30	29-25	24-18	17-15	קבוצת גיל	
1.3	5.2	11.1	1.4	1.2	4.0	8.9	1.7	לומדים	עובדים
46.5	41.3	21.3		78.5	68.6	47.1	1.7	לא לומדים	
1.4	5.8	28.0	88.0	1.1	5.2	17.5	86.1	לומדים	לא
50.7	47.7	39.6	10.6	19.2	22.2	26.6	10.5	לא לומדים	עובדים

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31.

תרשים ג/35 : היקף תופעת חוסר המעש בחברה הערבית, לפי מגדר וגיל, 2023 (ב-%)

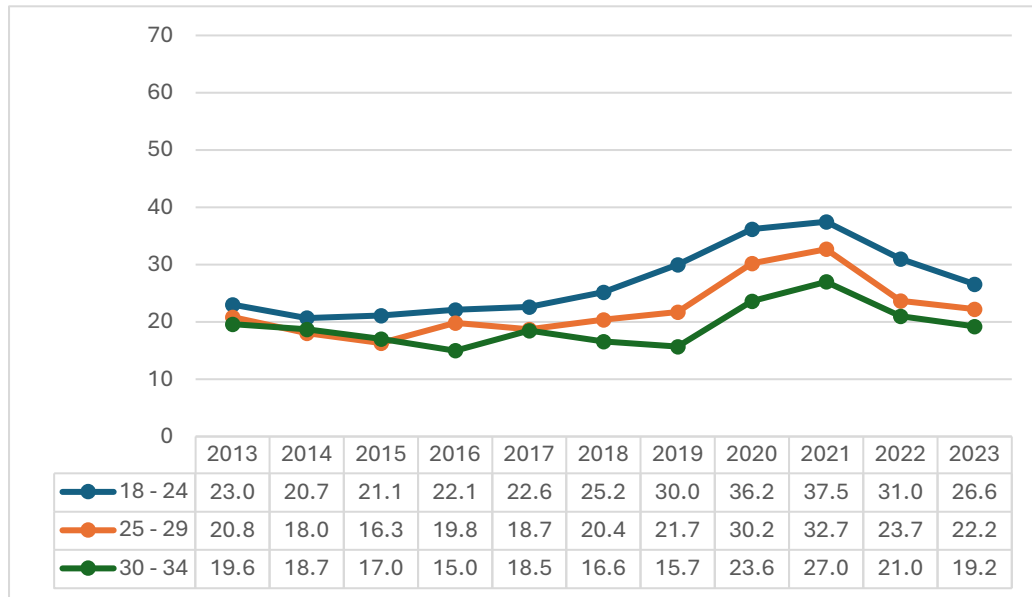

מקור : הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31.

לאורך העשור האחרון, תחולת חוסר המעש בקרב גברים ערבים בקבוצת הגיל הצעירה ביותר (18-24 שנה) הייתה בדרך כלל גבוהה יותר בהשוואה לקבוצות הגיל האחרות. בתקופת משבר הקורונה נצפתה עלייה בתחולת חוסר מעש בקרב גברים ערבים בכל קבוצות הגיל. בשנים האחרונות, בעקבות התאוששות שוק התעסוקה בחברה הערבית, הצטמצמו ממדי חוסר המעש במידה ניכרת, והיקף התופעה ירד חזרה לרמה שאפיינה אותו לפני משבר הקורונה.

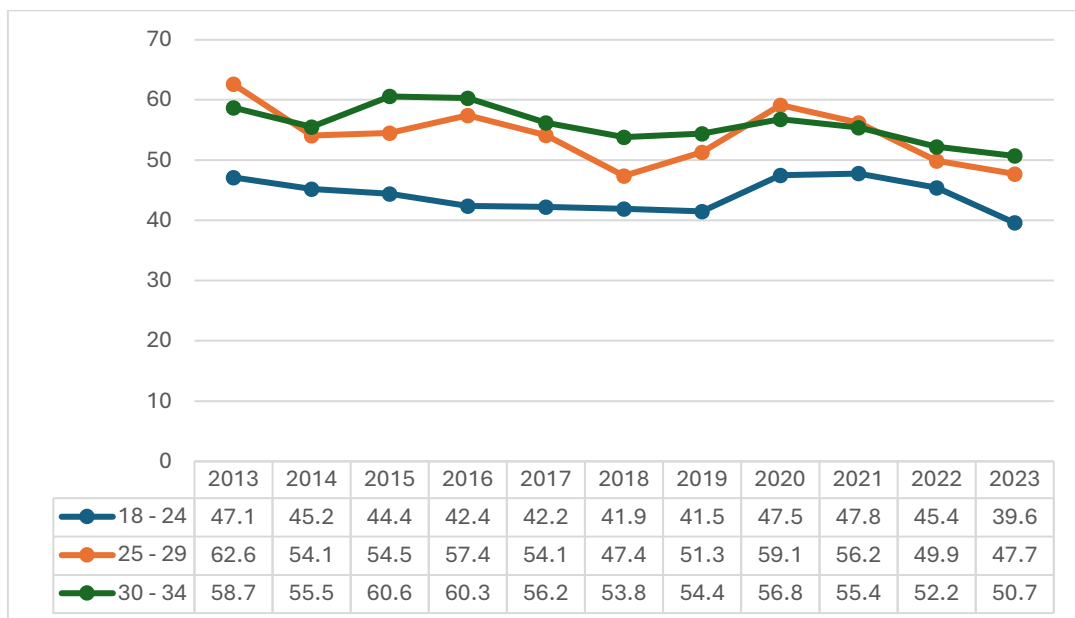
המגמה בקרב נשים ערביות שונה. לאורך העשור האחרון, תחולת חוסר המעש בקבוצת הגיל הצעירה ביותר (18-24 שנה) דווקא נמוכה בהשוואה לשאר קבוצות הגיל בקרב הנשים. משבר הקורונה הרחיב את ממדי חוסר המעש בקבוצות הגיל הצעירות (18-24 ו-25-29 שנה), אולם ככלל, המגמה בעשור האחרון בקרב הנשים מתאפיינת בירידה מתונה ועקבית בתופעת חוסר מעש. כתוצאה מכך, בשנים האחרונות הולכים ממדי התופעה ומצטמצמים, ועם כל זאת, כמעט מחצית מהנשים הערביות בגילאים 25 עד 34 (גילאים שנכללים בהגדרת גיל העבודה העיקרי) מוסיפות להיות כיום במצב חוסר מעש.

תרשים ג/36 : היקף תופעת חוסר מעש בקרב גברים ערבים, לפי קבוצת גיל (שנים נבחרות, ב-%)

מקור : הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 12.31.

תרשים ג/37 : היקף תופעת חוסר מעש בקרב נשים ערביות, לפי קבוצת גיל (שנים נבחרות, ב-%)

מקור : הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.31 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 12.31.

פרק ד: חינוך והשכלה גבוהה

פרק זה מציג נתונים עדכניים על החינוך וההשכלה הגבוהה באוכלוסייה הערבית בישראל, על מנת לשקף תמונת מצב עכשווית ומגמות מרכזיות של שינוי והתפתחות בזירה זו לאורך שנים. נתונים אלו עשויים לסייע לעמוד על האתגרים המרכזיים העומדים הן בפני הרשויות המקומיות הערביות, הנהלת מוסדות החינוך וצוותי ההוראה, והן בפני משרד החינוך ויתר הגורמים הנוגעים בדבר.

יצוין כי הספרות המחקרית רוויה במחקרים הנוגעים למעמדה, רמת תפקודה, הישגיה, מאפייניה ובעיותיה של מערכת החינוך הערבית בישראל. רובם ככולם מצביעים על מיקומה הנמוך של מערכת החינוך הערבית בסדר היום החברתי והלאומי ועל אפליה ואי-שוויון בהקצאת משאבים חומריים וסימבוליים. ההחלטה להקים זרם חינוכי ערבי נפרד התקבלה בשנותיה הראשונות של המדינה. אומנם יש אגף חינוך ערבי נפרד לכאורה, אבל אין לחינוך הערבי עצמאות ואוטונומיה, לא ארגונית ולא פדגוגית, והוא נתון למערכת פיקוח ושליטה של משרד החינוך.⁸¹ כלומר, יש כפיפות למזכירות הפדגוגית במטה משרד החינוך בכל הקשור להיבטים הפדגוגיים, וכפיפות למחוזות משרד החינוך ברמה הארגונית. יתרה מכך, במחוזות של משרד החינוך ישנם מפקחים הכפופים להנהלת המחוז.⁸² **שפת ההוראה במערכת החינוך הערבית היא ערבית. היא נחלקת לארבעה מגזרים: ערבי, דרוזי, צ'רקסי ובדווי. לכל מגזר תוכנית לימודים המייחדת אותו.**⁸³ **חלוקה זו היא דוגמא לאפליה הקיימת במערכת החינוך בישראל, אשר לא מתייחסת לתלמידים הערביים כחלק ממיעוט לאומי-קולקטיבי, אלא כעדות וקבוצות שונות.** ממשלות ישראל לדורותיהן שלטו במיעוט הערבי באמצעים מגוונים, לרבות במערכת החינוך הערבית. שליטה זו באה לידי ביטוי בסינון המועמדים להוראה

⁸¹ פרק החינוך במסמך זה מבצע אבחנה בין מגזרים חינוכיים שונים. השימוש במונחים כגון "חינוך יהודי" לעומת "חינוך ערבי" או "חינוך עברי" לעומת "חינוך ערבי" נועד לשקף את החלוקה המוסדית הנהוגה במשרד החינוך, ואת המגמות וההבדלים המאפיינים את הזרמים והמגזרים השונים במערכת החינוך בישראל. הבחנות אלו אינן נושאות משמעות נורמטיבית, אלא משמשות לצורך תיאור, ניתוח והשוואה של התפתחות המדיניות והמאפיינים הייחודיים לכל מגזר.

⁸² להרחבה בעניין זה, ראו: אבו עסבה, ח'. **החינוך הערבי בישראל: דילמות של מיעוט לאומי**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2007; אבו עסבה, ח'. **מערכת החינוך הערבית בישראל: מצב קיים וחלופות** אפטריות. גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1997; אג'באריה, א'. "מדיניות הכשרת המורים הערבים בישראל: התביעה לייחוד לאומי ופדגוגי". בתוך אג'באריה, א' (עורך), **הכשרת מורים בחברה הפלסטינית בישראל: פרקטיקות מוסדיות ומדיניות חינוכית**, עמ' 48–11. תל אביב: רסלינג, 2013; אג'באריה, א' וג'בארין, י'. **חינוך בהמתנה: מדיניות הממשלה ויוזמות אזרחיות לקידום החינוך הערבי בישראל**. נצרת: דיראסאת – המרכז הערבי למשפט ומדיניות, 2010; אג'באריה, א'. "דילמות ואתגרים בחינוך לאזרחות בבתי הספר הערביים". בתוך רכס, א' ורודניצקי, א' (עורכים), **נוער ערבי בישראל: בין מסיכוי לסיכון**, עמ' 45–54. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב וקרן קונרד אדנאואר, 2008; אג'באריה, א'. "החינוך הבלתי פורמלי בחברה הפלסטינית בישראל". בתוך רומי, ש' ושמידע, מ' (עורכים), **החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה**, עמ' 295–314. ירושלים: מאגנס, 2007.

⁸³ אמנם יש הגדרה מוסדית ומגזרית לחינוך הבדואי אך אין תוכנית לימודית ופדגוגית ייחודית שמבדילה בינו לבין יתר התוכניות של החינוך הערבי.

על פי עמדותיהם הפוליטיות, באי מעורבות של אנשי מקצוע ערביים בקביעת התכנים, בהזנחת הנרטיב הערבי הפלסטיני ובדמותה של החברה הערבית בתכנים הלימודיים.⁸⁴

מציאות זו הובילה לחולשה אינהרנטית ולפערים עצומים בין החינוך הערבי לבין זה היהודי. בשנים האחרונות, על רקע התוכניות הממשלתיות 922 ו-550 הוקצו משאבים גדולים למערכת החינוך הערבית שהביאו לשיפור במצבה ובהישגיה של המערכת כפי שאנחנו יכולים ללמוד מהנתונים השונים המופיעים כאן. פרק זה יכלול נתונים מקיפים על מערכת החינוך הערבית לרבות: עובדי הוראה, תשתיות פיזיות ואקלים חינוכי, תקציבים, הישגים לימודיים וכו'.

עובדות ועובדי הוראה

עובדי ההוראה הם המכינים והמכשירים את דורות העתיד של החברה, בימים כתיקונם וגם בעתות משבר (כמו מלחמה, מגפה ועוד). עם זאת, מחקרים וסקרים רבים (מקומיים ובינלאומיים) מציינים בשנים האחרונות את המשבר (הכלל-עולמי כמעט) במקצוע ההוראה, בין השאר, בתפיסת יוקרתו ובערכו.⁸⁵

מערכת החינוך בחברה היהודית בישראל סובלת ממחסור גדול במורים ובמורות. לעומת זאת, במערכת החינוך בחברה הערבית יש עודף הכשרה משמעותי של עובדי הוראה שבעקבותיו רבים מהמוסמכים להוראה בחברה הערבית אינם מצליחים להשתלב במערכת החינוך על אף רצונם.⁸⁶ תופעה זו משקפת כשל תכנוני רחב במדיניות ההכשרה וההשמה של עובדות ועובד הוראה בישראל. בעוד שבמערכת החינוך היהודית נדרש גיוס אקטיבי והסבות מקצועיות כדי להתמודד עם המחסור האקוטי והמשמעותי, במערכת החינוך הערבית ההיצע הגבוה של בוגרי הוראה אינו מתורגם לתעסוקה בפועל, בין היתר בשל היעדר התאמה בין תחומי ההכשרה לצורכי השטח והשינויים במערכת החינוך, מחסור בתקנים במקצועות מבוקשים ומבנה שכר שאינו מעודד קליטה של צוותים איכותיים. בכך נוצרת מציאות פרדוקסלית שבה החברה הערבית מהווה הון אנושי פוטנציאלי מבוזבז שיכול היה לסייע בצמצום המחסור במערכת היהודית לו הייתה מתקיימת מדיניות אינטגרטיבית ומותאמת לאומית לשוק ההוראה.⁸⁷

⁸⁴ Abu-Saad, Ismael. "Palestinian Education in Israel: The Legacy of the Military Government." *Holy Land Studies: A Multidisciplinary Journal* 5, no. 1 (2006): 21–56; Al-Haj, Majid. *Education, Empowerment and Control: The Case of the Arabs in Israel*. Albany: State University of New York Press, 1995.

⁸⁵ סמדר דוניצה-שמידט, רוני רמות ורות זוובסקי, **מעמד המורה בישראל בהשפעת נגיף הקורונה**, מוגש למדען הראשי של משרד החינוך, תל אביב: מכללת סמינר הקיבוצים, 2021;

Rinat Arviv Elyashiv and Yael Navon (2021). Teacher attrition: Human capital and terms of employment – Do they matter? *Education Policy Analysis Archives*, 29:76.

⁸⁶ אסף ויינגר, "השתלבות עובדי הוראה ערבים במערכת החינוך", הכנסת מרכז המחקר והמידע, 2020, עמ' 1.
⁸⁷ מיכל בלר. (2023) **משבר המורים בישראל: מעמד המורה וההכשרה להוראה**. המרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט, תל אביב.

לוח ד/1 : עובדי הוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי בחינוך הערבי ובחינוך העברי, 1999–2024 (במספרים מוחלטים וב-%)

		שנת לימודים			
ערבים	יהודים	סך הכול	חינוך ערבי	חינוך עברי	
20%	80%	54,427	11,001	43,426	2000/1999
24%	76%	60,271	14,671	45,600	2005/04
26%	74%	67,097	17,380	49,717	2010/09
25%	75%	79,514	19,882	59,632	2015/14
25%	75%	80,877	20,070	60,807	2016/15
25%	75%	83,045	20,606	62,439	2017/16
25%	75%	84,552	20,881	63,671	2018/17
24%	76%	85,999	20,982	65,017	2019/18
24%	76%	86,536	20,899	65,637	2020/19
24%	76%	94,143	22,387	71,756	2021/20
23%	77%	94,731	21,744	72,987	2022/21
23%	77%	97,500	22,021	75,479	2023/22
22%	78%	101,476	22,404	79,072	2024/23
יסודי					
14%	86%	50,534	7,276	43,258	2000/1999
17%	83%	55,082	9,601	45,481	2005/04
20%	80%	57,010	11,579	45,431	2010/09
23%	77%	68,561	16,013	52,548	2015/14
24%	76%	70,689	16,934	53,755	2016/15
24%	76%	74,146	17,940	56,206	2017/16
24%	76%	77,174	18,691	58,483	2018/17
24%	76%	79,006	18,985	60,021	2019/18
24%	76%	81,085	19,329	61,756	2020/19
23%	77%	83,596	19,623	63,973	2021/20
23%	77%	85,999	20,006	65,993	2022/21
23%	77%	88,078	20,215	67,863	2023/22
23%	77%	90,628	20,539	70,089	2024/23
על-יסודי					

מקור : הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל (שנים נבחרות) ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 4.33 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 4.32 ; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023 מס' 74, לוח 4.32 ; הלמ"ס שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.32.

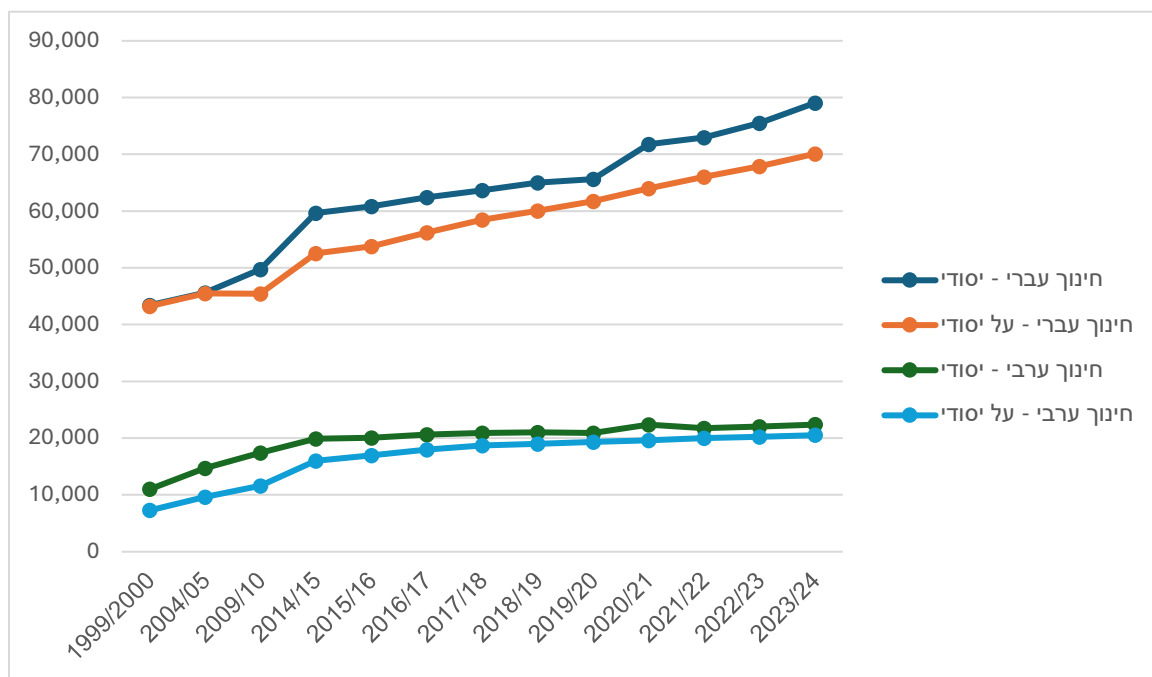
לפי לוח ד/1, משנת 1999/2000 ועד שנת 2023/2024, סך הכול מספר עובדי ההוראה בחינוך היסודי נמצא במגמת עלייה מתמדת. מגמה זו נכונה גם בחינוך היסודי העברי. לעומת זאת, ולמרות מגמת העלייה המתונה יותר בחינוך היסודי הערבי, הייתה בו ירידה קטנה במספר עובדי ההוראה בשנת 2019/2020 (לעומת השנה שקדמה לה) וירידה יותר גדולה בשנת 2021/2022. חשוב לשים לב לגידול המשמעותי יחסית במספר עובדי ההוראה ביסודי בשנת 2020/2021, שבא בעיקר בגלל תגבור כוח האדם בהוראה בעקבות משבר הקורונה.

נתוני לוח ד/1 מצביעים גם על מגמת ירידה בשיעור עובדי ההוראה הערבים בחינוך היסודי (מכלל עובדי ההוראה ביסודי). השיעור של עובדי ההוראה בחינוך היסודי הערבי בשנת 2023/24 עמד על 22%, כאשר השיעור שלהם בשנת 2009/2010 עמד על 26%.

גם בחינוך העל-יסודי, בשנים שבלוח ד/1 יש גידול עקבי במספר עובדי ההוראה היהודים והערבים. שיעור עובדי ההוראה בחינוך הערבי בשלב חינוך זה בשלוש השנים האחרונות עומד על 23%, כאשר השיעור שלהם בחמש השנים שקדמו להן עמד על 24%.

תרשים ד/1* אשר מציג מספר עובדי הוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי בחינוך הערבי ובחינוך העברי בין השנים 1999–2024 משקף מגמת הגידול החדה יותר במספרם בחינוך העברי (ביסודי ובעל-יסודי) לעומת מגמת גידול מתונה בהרבה בחינוך הערבי. יש לציין שמגמה זו נובעת מהירידה בשיעור הילודה בחברה הערבית בעשור האחרון כפי שרואים בפרק דמוגרפיה אשר גורמת לצמצום במספר שעות התקן והכיתות בבתי"ס הערביים.

תרשים ד/1*: מספר עובדי הוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי בחינוך הערבי ובחינוך העברי, 1999–2024

מקור: שם.

לוח ד/2 מציג נתונים על מאפייני עובדי ההוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי הערבי בארבע השנים האחרונות ובשנת 1999/2000 כנקודת השוואה לעומת שני עשורים לאחר.

לוח ד/2 : עובדי ההוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי הערבי, לפי מאפיינים מרכזיים, בשנות לימודים נבחרות (1999/2000, 2019/2020, 2021/2022, 2022/2023 ו-2023/2024) (במספרים מוחלטים וב-%)

סך הכול 2024/ 23	חינוך יסודי					חינוך על-יסודי							
	2000/ 1999	2020/ 19	2022/ 21	2023/ 22	2024/ 23	סך הכול 2000/ 1999	סך הכול 2020/ 19	סך הכול 2022/ 21	סך הכול 2023/ 22	2024/23			
										סך הכול 2024/ 23	חטיבת ביניים	חטיבה עליונה	
42,058	11,001	20,899	21,744	22,021	22,404	8,278	19,888	20,006	20,215	20,539	9,009	12,070	סך הכול
76	65	79.2	81.8	80.4	82.9	39.9	65	66.8	66.7	68.3	74.4	63.2	נשים
10.8	33.5	13	11.5	11	11.1	24.5	13.5	11.8	10.9	10.5	8.9	11.5	עד גיל 29
22.4	8.3	17	19.5	20.1	21.5	11	19.7	21.6	22	23.3	23.5	23.3	גיל 50 ומעלה
97.5	37.9	94.4	97.7	95.6	97.1	68.7	96.2	97.8	96.8	97.7	99.2	96.6	בעלי דרגת שכר אקדמית (2)
50.1	3.4	29.9	51.1	41.7	44	11.8	41.1	51.1	54.4	56.6	57.1	56.7	בעלי דרגת שכר תואר שני ומעלה (2)
32.2	24.9	29.5	30.1	30	30	23.4	32.7	32.6	33	33.1	30.7	33.4	ממוצע שעות עבודה לשבוע
16.7	12.5	15.1	16.5	16.6	16.7	13.1	14.5	15.4	16.4	16.6	17.9	15.8	ממוצע שנות ותק מוכרות בהוראה

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל (שנים נבחרות); הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 4.32; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 4.33; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוחות 8.6 ו-8.16; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023 מס' 74, לוח 4.32; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.32.

מלוח ד/2 ניכרים כמה מאפיינים של עובדי ההוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי במערכת החינוך הערבית:

ההרכב המגדרי. גם בשנת הלימודים 2024/23 נמשכת מגמת העלייה בשיעור הנשים הן בחינוך היסודי הן בחינוך העל-יסודי. בשנת הלימודים 2024/23 עמד שיעור הנשים בחינוך היסודי הערבי על 82.9%, בעוד שבשנת 1999/2000 היה שיעורן 65%. השיעור של הנשים בחינוך הערבי העל-יסודי עלה גם כן, מ-39.9% בשנת 2000/1999 ל-68.3% בשנת 2024/23. נתונים אלו מאשרים שתי מגמות: גידול של השתתפות הנשים בכוח העבודה והסללה של הנשים למקצועות החינוך, מה שמגביר את הרושם המוכר שגם בחינוך העל-יסודי הערבי, מקצוע ההוראה הוא מקצוע נשי. מגמה זו גם משתקפת בנתונים אודות מאפייני הייחודיים של ההשכלה הגבוהה בישראל שבה ניתן להבחין ברוב של נשים מבין הסטודנטים והבוגרים באוניברסיטאות והמכללות בישראל.

גיל. עובדי ההוראה, בחינוך היסודי ובחינוך העל-יסודי, מתבגרים. שיעור עובדי ההוראה בחינוך היסודי עד גיל 29 ירד במהלך השנים, מ-33.5% ב-1999/2000 אל-11.1% ב-2023/24. שיעורם בחינוך העל-יסודי עמד בשנת 2000 על 24.5%, וב-2023/24 על 10.5%. מגמה זו מתבטאת גם בעלייה בשיעור עובדי ההוראה שגילם 50 ומעלה, הן בחינוך היסודי הן בעל-יסודי. נתון זה מלמד על שתי מגמות עיקריות: ראשית, למורים במערכת החינוך הערבית יש יותר ותק וניסיון מקצועי, מזה, ונשארים בתוך המערכת ולא מחפשים אפיקי יציאה למערכות

אחרות, מזה. מקצוע ההוראה עבור מורים ערבים הנו לרוב מסלול קריירה יחיד בו עוסקים המורים במרבית חייהם בשוק העבודה, בניגוד לענף ההוראה בחברה היהודית, שם יש תחלופה רבה יותר של מורים.

השכלה אקדמית ודרגת שכר אקדמית. הנתונים בלוח ד/2 מראים המשך מגמת השיפור הגדול מאוד באיכות עובדי ההוראה בחינוך הערבי מבחינת ההשכלה האקדמית שלהם. בשנת 2023/24 היו 97.7% מעובדי ההוראה בחינוך העל-יסודי ו-97.1% בחינוך היסודי בעלי דרגת שכר אקדמית, לעומת 68.7% ו-37.9%, בשנת 2000.

גם שיעור עובדי ההוראה בעלי דרגת תואר שני ומעלה ממשיך לעלות בחינוך הערבי, אם כי ניתן להבחין בשונות מסוימת בשנים האחרונות בין החינוך היסודי לבין העל-יסודי. שיעורם של עובדי ההוראה בעלי דרגת תואר שני ומעלה בחינוך העל-יסודי בשנת 2022/23 ובשנת 2023/24 ממשיך את מגמת העלייה שהייתה בשנים שלפני כן. לעומת זאת, השיעור שלהם בחינוך היסודי בשנת 2021/22 המשיך מגמת העלייה שהייתה בשנים הקודמות ועמד על 51.1%, אך בשנת 2022/23 השיעור שלהם ירד אל 41.7% ובשנת 2023/24 חזר למגמת עלייה והיה 44%. אחד ההסברים לכך קשורים עם הכנסת כוח הוראה תומך למערכת החינוך בעקבות משבר הקורונה.

ותק בהוראה. ממוצע שנות הוותק המוכרות בהוראה של עובדי ההוראה הערבים עולה גם הוא עם השנים, הן בחינוך העל-יסודי הן בחינוך היסודי, אם כי הנתונים של השנה האחרונה (2023/24) כמעט דומים לשנתיים הקודמות.

תשתיות פיזיות ומוסדות חינוך

גני ילדים

הנתונים בלוח ד/3 מצביעים על עלייה מתמדת במספר גני הילדים בחינוך הערבי ובחינוך העברי בשנים 2014–2024, אם כי העלייה בחינוך הערבי מתונה יותר מהעלייה בחינוך העברי, בנוסף לכך שמספר הגנים בחינוך הערבי בשנת 2024 הינו נמוך ממספרם בשנת 2023.

לוח ד/3 : מספר גני ילדים פעילים, לפי מגזר חינוכי, 2014–2024

מגזר חינוכי	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
חינוך ערבי	12,750	13,456	15,050	15,764	15,779	16,145	16,556	16,886	17,356	17,647	17,570
סך הכול חינוך ערבי	3,348	3,527	3,923	4,019	3,942	3,989	4,049	4,108	4,185	4,252	4,220
החינוך הערבי לפי מגזר:											
ערבי	2,347	2,473	2,827	2,897	2,765	2,778	2,809	2,859	2,902	2,922	2,864
דרוזי	322	318	325	324	325	324	322	319	318	322	323
בדואי	679	736	771	798	852	887	918	930	965	1,008	1,033

מקור: אתר [שקיפות בחינוך](#): נתונים כלליים ארציים.

כאשר בוחנים את מספר גני הילדים הפעילים בחינוך הערבי בשלושת המגזרים בשנים אלו או רואים שמקור הירידה במספר הגנים הוא בחינוך הערבי הכללי, כאשר מגמת העלייה נמשכת בחינוך הבדואי ואילו בחינוך הדרוזי נרשמת התייצבות.

בתי ספר, תלמידים וכיתות לימוד

הנתונים בלוח ד/4 מראים נתונים המשקפים מגמה מעניינת (וקשה) בשנים 2019/20 עד שנת 2023/24. בחינוך היסודי, בין השנים הללו, מספר התלמידים גדל ב-9,381 תלמידים ומספר הכיתות עלה ב-392 כיתות, אך מספר בתי הספר עלה רק בשני מוסדות.

תמונת המצב הקשה בחינוך העל-יסודי אינה שונה בהרבה ומשקפת אותה מגמה. מספר התלמידים בחינוך העל-יסודי עלה בשנים אלו ב-2,854 תלמידים ומספר הכיתות עלה ב-618 כיתות, אך העלייה במספר בתי הספר העל-יסודיים עלתה רק ב-11 מוסדות. כלומר, יש צורך חינוכי בהוספת מוסדות חינוך כדי לספק מענים לצרכים החינוכיים של האוכלוסייה. חלק מהבעיות הן מבניות: תכנוניות, מרחביות ותשתיות שלא מאפשרות הקצאת שטחים בתוך היישובים הערביים.

לוח ד/4 : מספר מוסדות חינוכיים, תלמידים וכיתות לימוד בחינוך הערבי, 1948–2024

	2024/23	2023/22	2022/21	2020/19	2010/09	1990/89	1970/69	1949/48		
בתי ספר	667	666	667	665	537	330	219	45	יסודי	
	479	479	474	468	341	90	37	1	על יסודי	
	1,146	1,145	1,141	1,133	878	420	256	46	סך הכול	
תלמידים	257,704	254,350	252,057	248,323	247,215	139,600	85,449	9,991	יסודי	
	195,307	193,759	192,843	192,453	155,374	67,816	10,507	14	על יסודי	
	453,011	448,109	444,900	440,776	402,589	207,416	95,956	10,005	סך הכול	
כיתות לימוד	10,590	10,438	10,356	10,198	8,681	4,622	2,663	667	יסודי	
	7,921	7,827	7,742	7,603	5,312	2,098	276	8	על יסודי	
	18,511	18,265	18,107	17,801	13,993	6,720	2,939	675	סך הכול	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 4.5 ולוח 4.12; הלמ"ס שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.5 ולוח 4.12.

מספר תלמידים ממוצע בכיתה

לפי לוח 5/ד ותרשים 1/ד מספר התלמידים הממוצע בכיתה בחינוך הערבי, בכל המגזרים (הערבי, הדרוזי והבדואי) נמצא במגמת ירידה משמעותית. בשנתיים האחרונות התייצבה המגמה ולא נרשם שינוי מהותי במספר התלמידים הממוצע בכיתה.

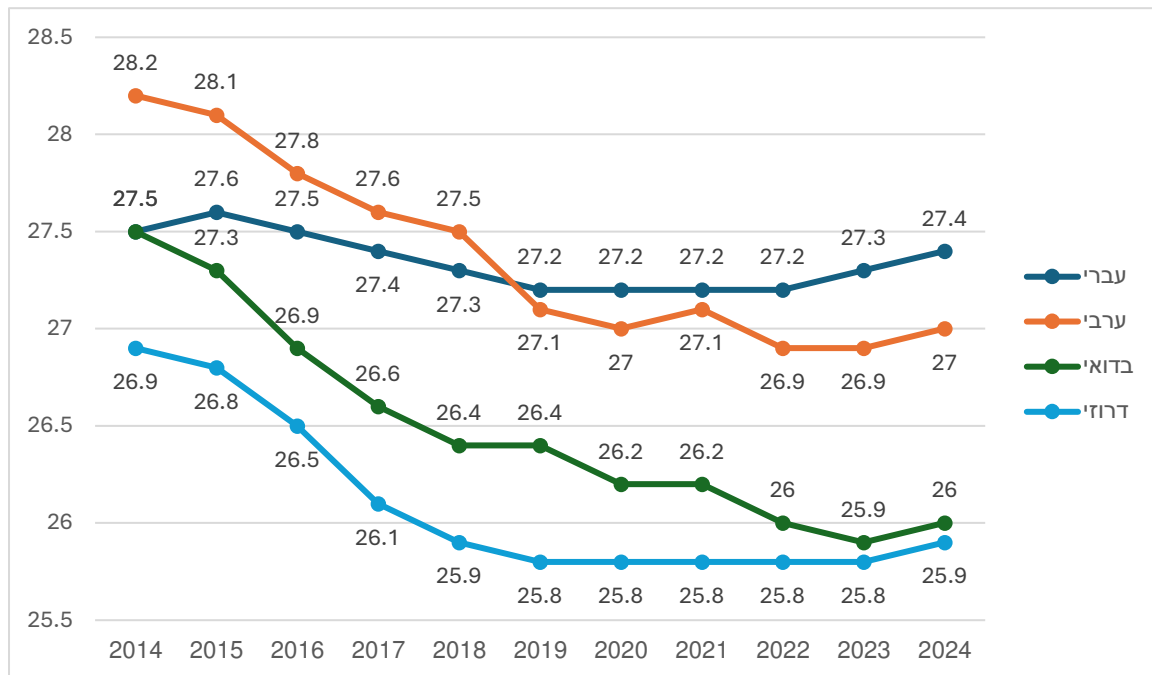
לצד העלייה במספר מוסדות החינוך ובמספר כיתות הלימוד, הנתונים מעידים על ירידה במספר התלמידים הממוצע בכיתה ובצפיפות בכיתות בשנים 2014–2021, כפי שאפשר לראות בלוח 5/ד ובתרשים 1/ד.

לוח 4/ד : מספר תלמידים ממוצע בכיתה לפי מגזר חינוכי, 2014–2022

	2024	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014
עברי	27.4	27.3	27.2	27.2	27.2	27.2	27.3	27.4	27.5	27.6	27.5
ערבי	27.0	26.9	26.9	27.1	27.0	27.1	27.5	27.6	27.8	28.1	28.2
דרוזי	25.9	25.8	25.8	25.8	25.8	25.8	25.9	26.1	26.5	26.8	26.9
בדואי	26.0	25.9	26.0	26.2	26.2	26.4	26.4	26.6	26.9	27.3	27.5

מקור : אתר שקיפות בחינוך. הנתונים של שנת 2024 (תשפ"ד) מבוססים על עיבוד הנתונים מאתר שקיפות בחינוך.

תרשים 1/ד : מספר תלמידים ממוצע בכיתה לפי מגזר חינוכי, 2014–2024

מקור : אתר שקיפות בחינוך.

עלות החינוך לתלמיד

על פי הגדרת משרד החינוך, העלות הממוצעת לתלמיד היא סך התקציבים שמעביר משרד החינוך לתלמידים במערכת החינוך על פי סוגי המענה החינוכי. תקציבים אלו כוללים, בין היתר, תקציב לשעת

הוראה או תקציב לשירותים נלווים בבתי הספר, וזאת בחלוקה למספר התלמידים הכולל. משרד החינוך מעביר את התקציב ישירות לרשות המקומית. בחישוב העלות הממוצעת לתלמיד לא נלקחים בחשבון תקציבים נוספים שאינם מגיעים ממשרד החינוך, כגון תקציבים המגיעים מן הרשות המקומית, תשלומי הורים, או תקצוב פעילות חינוכית מטעם עמותות, מלכ"רים או תרומות.⁸⁸

מדדי התקצוב והטיפול של משרד החינוך נקבעים על פי סולם בן חמש דרגות לפי הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים הלומדים במוסד החינוכי. מדדים אלו מכונים "חמישוני טיפוח". מדיניות משרד החינוך קובעת כי על המדינה לפצות על חסכים חינוכיים הנובעים מרמה סוציו-אקונומית נמוכה, וזאת במטרה לצמצם פערים לימודיים לטובת חסרי משאבים כלכליים והשכלתיים. אחת השיטות שנוקט משרד החינוך על מנת לעזור לילדים ממשפחות במעמד סוציו-אקונומי נמוך היא הקצאת משאבים נוספים למוסד שבו הם לומדים.⁸⁹

לוח 9/ד: עלות ממוצעת לתלמיד בבתי ספר יסודיים רשמיים, בחטיבות הביניים ובחטיבות העליונות בשנת הלימודים תשפ"ג (2023/22), בחינוך הערבי ובחינוך העברי, לפי חמישוני טיפוח (בש"ח)

חמישון טיפוח	יסודי		חטיבת ביניים		תיכון	
	חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי
חלש	24,049	27,948	27,592	30,707	32,973	46,304
חלש-בינוני	22,405	25,212	26,714	29,303	34,009	42,874
בינוני	20,026	23,543	25,548	27,149	33,169	36,705
בינוני-חזק	18,566	21,535	—	24,679	30,499	37,580
חזק	—	19,202	—	21,940	—	32,768
ממוצע	23,144	21,751	27,162	25,183	32,848	36,411

מקור: משרד החינוך, מינהל כלכלה ותקציבים, "ממצאים מרכזיים של המערכת לשיקוף תקציבי החינוך – תשפ"ג", 31 מאי 2024. <https://shkifut.education.gov.il/home/budget>

על פי נתונים לשנת הלימודים תשפ"ג המוצגים בלוח 9/ד, בכל חמישוני הטיפול ניכרים פערים לטובת תלמיד בחינוך העברי לעומת תלמיד בחינוך הערבי. הפערים מגיעים לשיאם בשלב התיכון ודווקא בחמישוני הטיפול הנמוכים ביותר. אמנם ממוצע העלות הכללי לתלמיד בחינוך הערבי גבוה מן הממוצע הכללי לתלמיד בחינוך העברי, אך זאת רק משום שתלמידים בחינוך הערבי מרוכזים בחמישוני הטיפול החלשים, שבהם העלות הממוצעת לתלמיד גבוהה מזו שבחמישוני החזקים.

השוואה בין העלות הממוצעת לתלמיד במגזרים השונים בחינוך הערבי לבין החינוך העברי מלמדת כי לאורך העשור האחרון, העלות הממוצעת לתלמיד בשלושת המגזרים המרכיבים את החינוך הערבי – הדרוזי, הבדואי, והערבי הכללי – גבוהה מזו של תלמיד בחינוך העברי בשלבי החינוך היסודי וחטיבת הביניים. לעומת

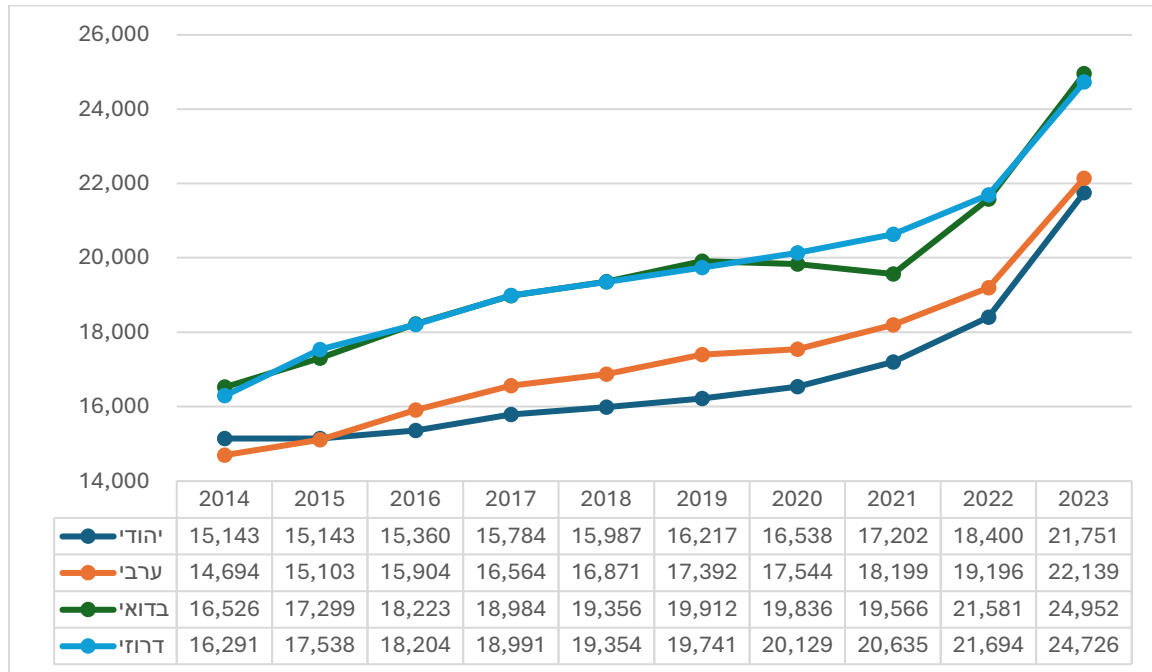
⁸⁸ נטע משה, נתוני משרד החינוך על עלות ממוצעת לתלמיד בפילוחים שונים. הכנסת: מרכז המחקר והמידע, 2 במרץ 2023.

⁸⁹ ראו "מדדי טיפוח מוסדיים", אתר משרד החינוך.

זאת, בשלב התיכון (החטיבה העליונה) ניכרים פערים קבועים ובולטים לעין לטובת תלמידים בחינוך העברי ובמגזר הדרוזי לעומת עמיתיהם במגזר הבדואי ובמגזר הערבי הכללי.

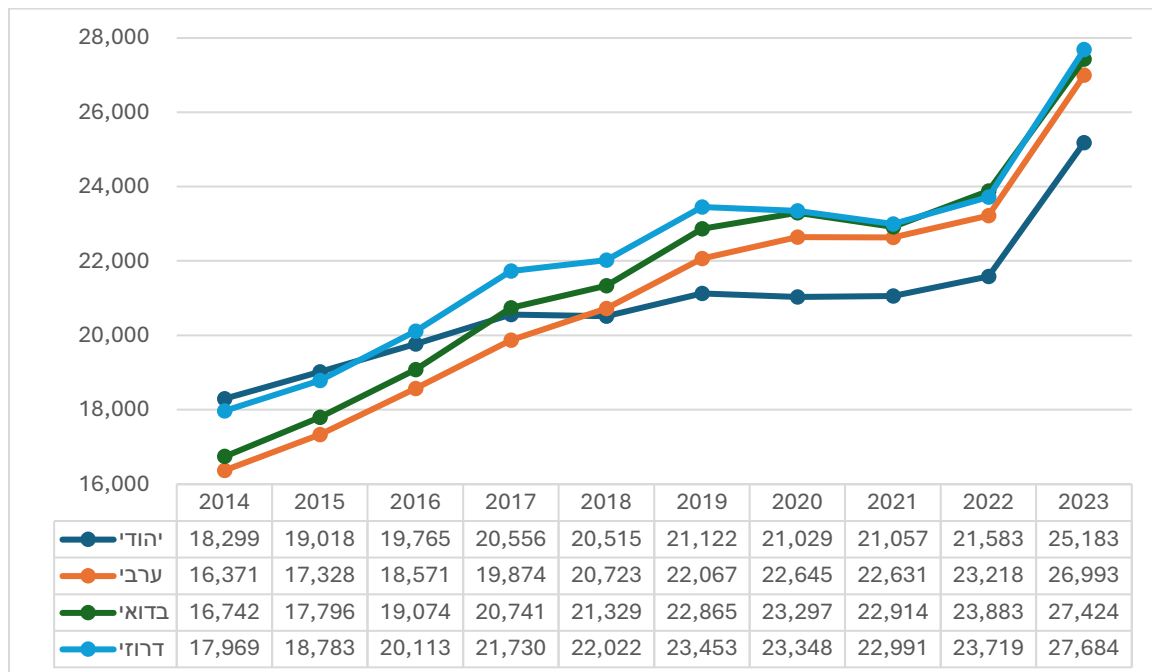
תרשים ד/4: עלות ממוצעת בש"ח לתלמיד בבתי הספר בחינוך יסודי רשמי רגיל, לפי מגזר חינוכי, בש"ח,

2014-2023

מקור: שם.

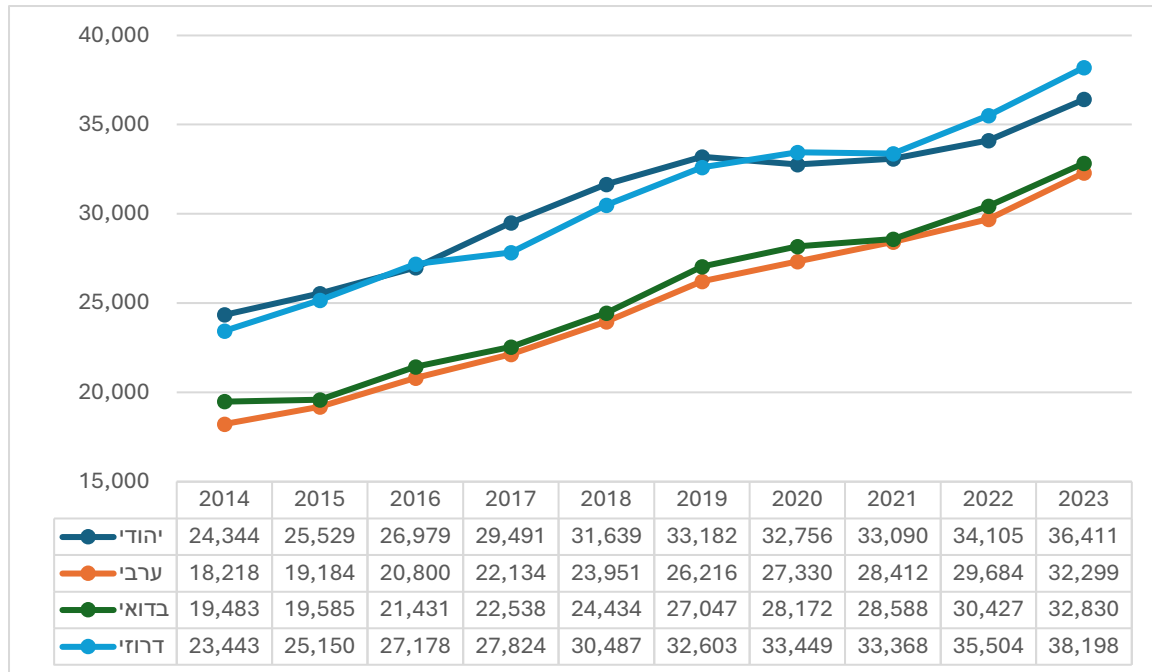
תרשים ד/5: עלות ממוצעת בש"ח לתלמיד בחטיבת הביניים, לפי מגזר חינוכי, בש"ח, 2014-2023

מקור: שם.

תרשים ד/6: עלות ממוצעת בש"ח לתלמיד בבתי הספר בחטיבה העליונה, לפי מגזר חינוכי, בש"ח, 2014-

2023

מקור: ש.ש.

הישגים לימודיים

חציון שנות לימוד בקרב בני 15 ומעלה

הנתונים בלוח ד/10 ובתרשים ד/7 מצביעים על עלייה עקבית וניכרת במדד חציון שנות הלימוד בקרב בני 15 באוכלוסייה הערבית לאורך ארבעת העשורים האחרונים. עלייה זו תרמה לצמצום הפער בין ערבים ליהודים במדד זה. עם זאת, לאורך השנים האחרונות נשמר פער של שנתיים בחציון שנות הלימוד בקרב בני 15 ומעלה בין יהודים לערבים, 14 ו-12 שנות לימוד, בהתאמה. אפשר לטעון כי עליה זו היא תוצאה בלתי נמנעת של השינויים והתמורות שבאו לידי ביטוי בנתונים ובמדדים שהופיעו מקודם.

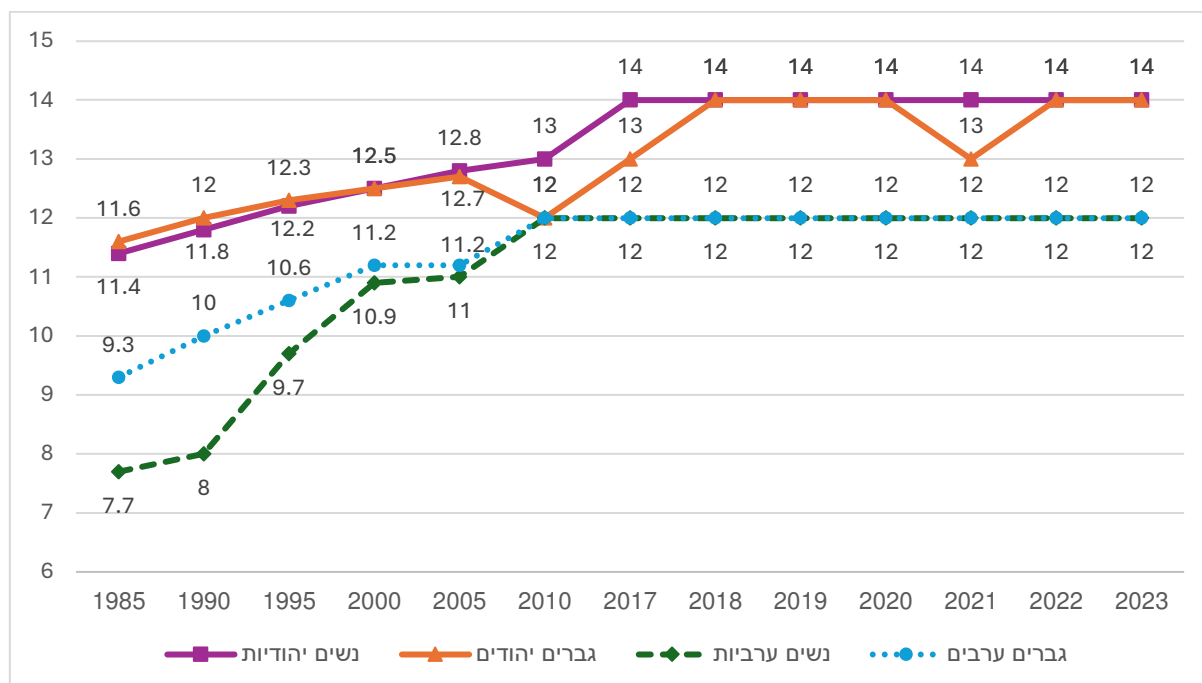
הפער המגדרי בחציון שנות הלימוד בתוך האוכלוסייה הערבית נסגר בשנת 2010 – חציון שנות הלימוד בקרב נשים ערביות וגברים ערבים הוא 12 שנים, והוא נשאר יציב עד היום. הפער המגדרי בתוך האוכלוסייה היהודית קטן ולמעשה זניח. העובדה שהחל בשנת 2010 מוצגים נתוני למ"ס במספרים מעוגלים מצמצמת את חידוד ההבדלים בין קבוצות האוכלוסייה השונות.

לוח ד/10: חציון שנות לימוד בקרב בני 15 ומעלה, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות

שנים	נשים יהודיות	גברים יהודים	נשים ערביות	גברים ערבים
1985	11.4	11.6	7.7	9.3
1990	11.8	12	8	10
1995	12.2	12.3	9.7	10.6
2000	12.5	12.5	10.9	11.2
2005	12.8	12.7	11	11.2
2010	13	12	12	12
2017	14	13	12	12
2018	14	14	12	12
2019	14	14	12	12
2020	14	14	12	12
2021	14	13	12	12
2022	14	14	12	12
2023	14	14	12	12

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023 מס' 74, לוח 4.87;
הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.87.

תרשים ד/7: חציון שנות לימוד, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 1985–2023

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

הישגי התלמידים בחינוך היסודי ובחטיבת הביניים

שני המבחנים העיקריים המודדים ומעריכים את הישגיהם של תלמידים בשלב החינוך היסודי בישראל הם מבחן מיצ"ב והמבחן הבינלאומי פירלס (PIRLS).⁹⁰ מבחן פירלס האחרון נערך בשנת 2022, וממצאיו כבר הוצגו בשנתון החברה הערבית לשנת 2023.⁹¹ מבחן המיצ"ב האחרון נערך בראשית שנת הלימודים תשפ"ג, עוד לפני פרוץ המלחמה בשביעי באוקטובר. לראשונה לא פורסמו תוצאות מספריות אלא הערכות מילוליות, ולכן לא ניתן להציג בצורה כמותית את הישגי התלמידים בחינוך הערבי ולהשוותם להישגי התלמידים בחינוך העברי.

בספטמבר 2024 פרסמה הרשות הארצית למדידה והערכה במשרד החינוך (ראמ"ה) תוצאות מבחן אוריינות שפה שנערך בתשפ"ג ("מבחן אסיף") במסגרת מבחני תנופה (שהחליפו את מבחני המיצ"ב). המבחנים נערכו בקרב תלמידי כיתות ד' וכיתות ח' והם נועדו להעריך את מידת שליטתם של תלמידים בחינוך הערבי ובחינוך העברי במיומנויות שפה.⁹² המבחנים בכיתות ד' הועברו זו השנה השנייה, ולפיכך אפשר להשוות את נתוני ההישגים בתשפ"ג לנתונים בתשפ"ב. במבט כללי, רמת השליטה של תלמידי כיתות ד' בשפת אם עלתה בין תשפ"ב לתשפ"ג. השיפור נרשם בכל קבוצות האוכלוסייה שנבדקו, ובכללן תלמידים בבתי ספר דוברי ערבית ובבתי ספר דוברי עברית. בממוצע ההישגים של כלל התלמידים בבתי ספר דוברי ערבית בתשפ"ג חלה עלייה של 34 נקודות בהשוואה לממוצע בתשפ"ב. העלייה הגדולה ביותר התרחשה במגזר הבדואים בדרום. בממוצע ההישגים של כלל התלמידים בבתי ספר דוברי עברית בתשפ"ג חלה עלייה של 16 נקודות בהשוואה לממוצע בתשפ"ב (ממוצע זה כולל גם את בתי הספר בפיקוח החרדי, בהם חלה עלייה של 14 נקודות).

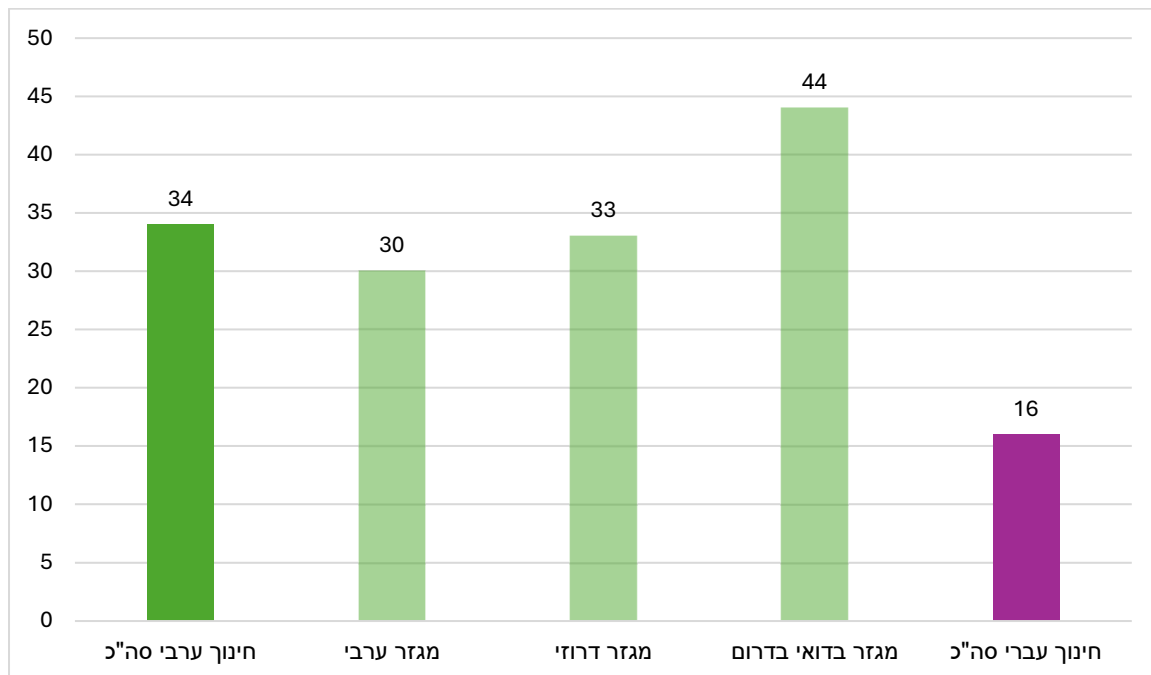
⁹⁰ מחקר בינלאומי השוואתי הנערך אחת לחמש שנים, ובוחן את רמת אוריינות הקריאה של תלמידי כיתות ד' במדינות רבות בעולם. המחקר מתמקד ביכולת של תלמידים בשכבה היסודית להבין, לפרש ולהפעיל חשיבה ביקורתית על טקסטים כתובים, ונחשב לאחד הכלים המרכזיים למדידת הישגים לימודיים והשוואת מערכות חינוך בין מדינות. בישראל, מופק הדו"ח על ידי הרשות הארצית למדידה והערכה (ראמ"ה), וממצאיו מהווים אינדיקציה לפערים מגדריים, מגזריים וגיאוגרפיים בהישגי התלמידים במערכת החינוך. להרחבה בעניין זה:

הרשות הארצית למדידה והערכה, *דוח מחקר: PIRLS 2021 אוריינות קריאה בכיתות ד' בישראל בהשוואה בין-לאומית*, ירושלים: משרד החינוך, 2023.

⁹¹ מוחמד ח'לאילה, אחמד בדראן, אריק רודניצקי, *שנתון החברה הערבית בישראל 2023* (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024), עמ' 175–179.

⁹² הדוח המקוצר פורסם כבר באוגוסט 2023, ראו: הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה), *מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו-ח' – תמונת מצב* (אוגוסט 2023). קובץ הנתונים המלא הכולל את תוצאות בתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים פורסם בספטמבר 2024: <https://rama.edu.gov.il/reports/rama-2023-data>

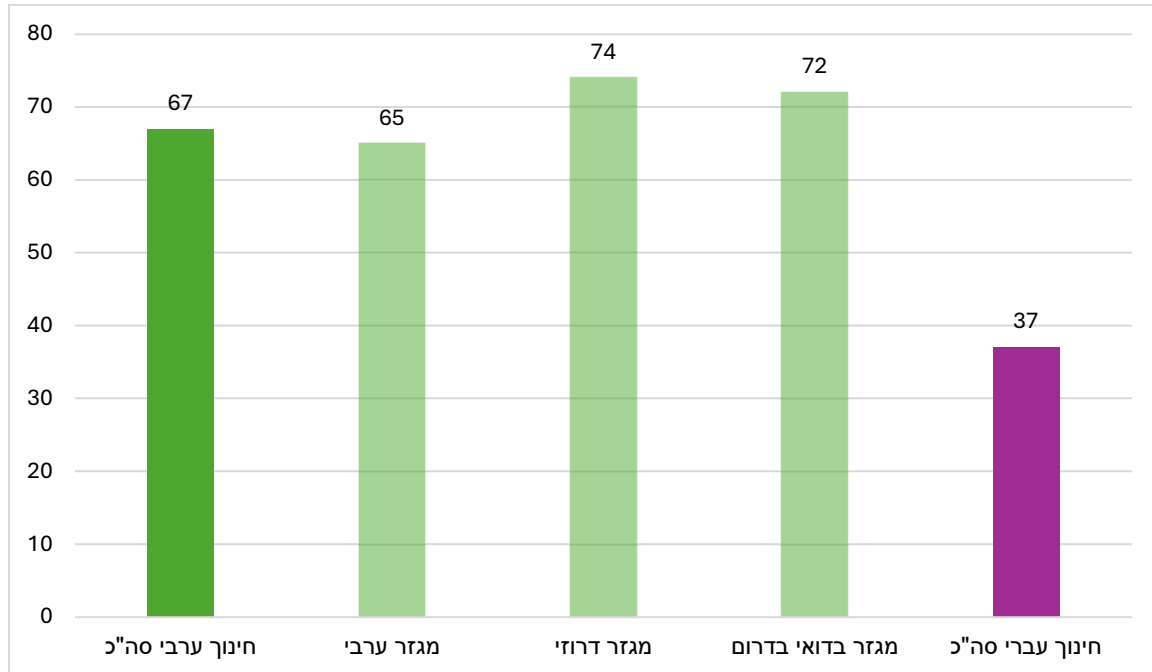
תרשים XX/ד: השינוי בממוצעי ההישגים בשפת אם בין תשפ"ב לתשפ"ג בכיתות ד'

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו-ח' (אוגוסט 2023), עמ' 10.

שיעור בתי הספר דוברי הערבית שבהם חל שיפור בין תשפ"ב לתשפ"ג כמעט כפול מהשיעור בקרב בתי הספר דוברי העברית: 67% לעומת 37% בהתאמה. בתוך החינוך הערבי, בתי הספר במגזרים הדרוזי והבדואי בדרום הפגינו את שיעורי השיפור הגדולים ביותר, 74%-ו-72% בהתאמה. שיעורי השיפור הגבוהים בחלקים אלה של מערכת החינוך משקפים, בין היתר, את קיומו של פוטנציאל צמיחה משמעותי במקומות שבהם רמת ההישגים הייתה נמוכה בעבר. במילים אחרות, ככל שמצב הבסיס היה חלש יותר, כך נוצרה אפשרות רחבה יותר לשיפור ניכר בפרק זמן קצר יחסית — תופעה מוכרת במחקרי הערכה חינוכית כ"מגמת התקדמות מתקנת"

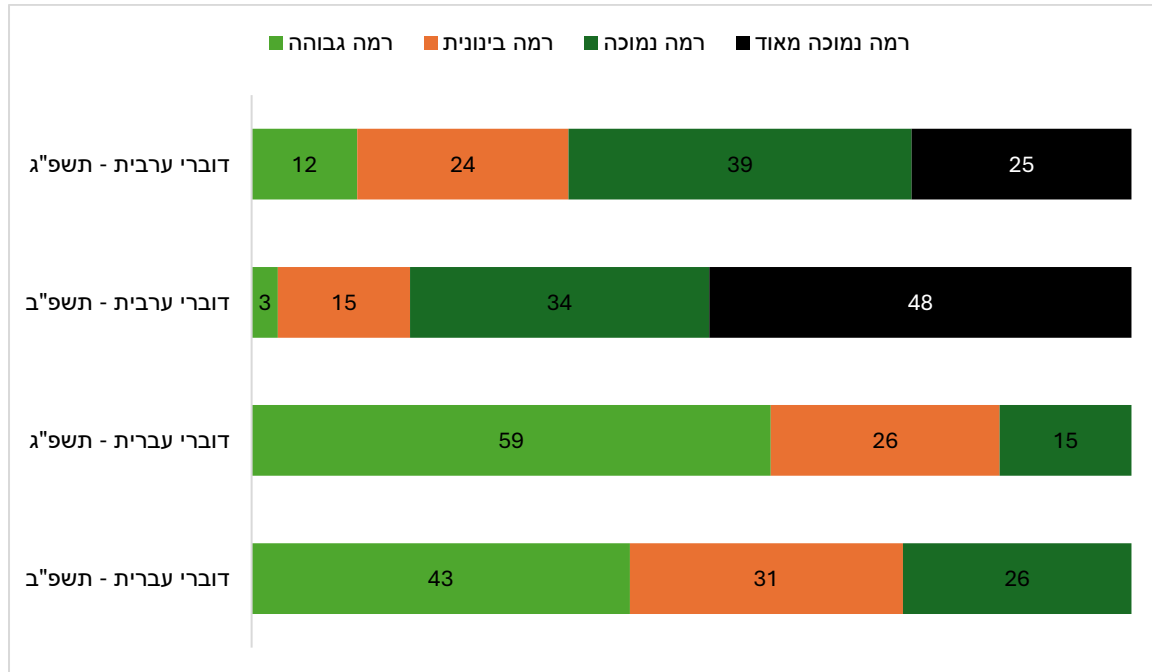
תרשים XX/ד : שיעור בתי הספר המשתפרים בכיתות ד' בתשפ"ג לעומת תשפ"ב (באחוזים)

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו-ח' (אוגוסט 2023), עמ' 12.

יחד עם זאת, כאשר בוחנים את שיעור התלמידים בכיתה ד' שסווגו לרמת הביצוע הגבוהה – כלומר תלמידים שהראו מיומנויות בהבנת הנקרא התואמות את דרישות תוכניות הלימודים בשפת אם – מתברר כי בחינוך הערבי שיעורים אלו נמוכים במידה ניכרת בהשוואה לחינוך העברי. בקרב תלמידי כיתה ד' דוברי ערבית אמנם נרשמה עלייה מ-3% בתשפ"ב ל-12% בתשפ"ג במדד "רמת ביצוע גבוהה", אולם שיעורים אלו נמוכים במידה ניכרת משיעורים של תלמידי כיתה ד' דוברי ערבית במדד זה: 43% בתשפ"ב, 59% בתשפ"ג. וכך, על אף השיפור בהישגים בכיתות ד' בבתי ספר דוברי ערבית בתשפ"ג, הרוב המכריע של התלמידים בבתי ספר אלו (88%) אינם מראים שליטה מלאה בהבנת הנקרא וכשני שלישים מהם (64%) מסווגים ברמות הביצוע הנמוכות. ההסבר העיקרי שניתן על ידי אנשי המקצוע – צוותי חינוך, מנהלים ומפקחים – להבדלים הללו הוא שקבוצת הנבחנים בתשפ"ג היו בכיתות א'-ב' בשתי שנות הלימוד הקריטיות לרכישת מיומנויות היסוד של השפה הערבית, שעל אף שהיא נחשבת שפת-אם, הערבית הספרותית שהתלמידים מתחילים ללמוד ולרכוש בכיתה א' עדיין הייתה "זרה" לחלק מהתלמידים כאשר החלו סגר הקורונה הראשון (מארס 2020).

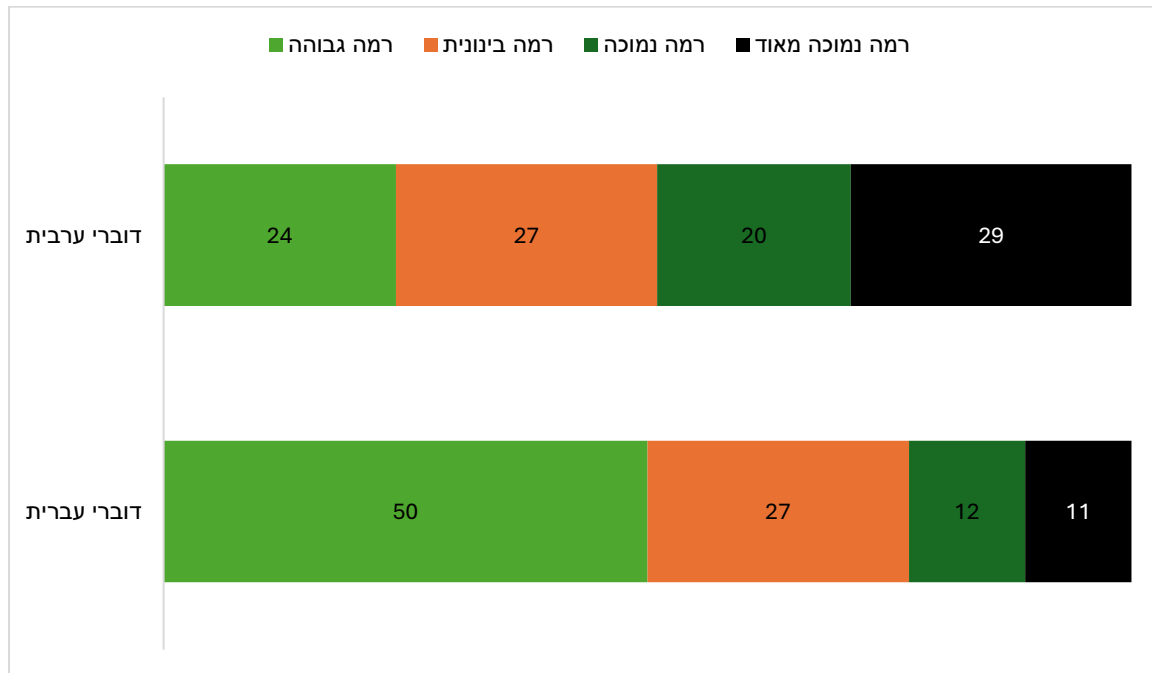
תרשים ד/XXX: התפלגות רמות הביצוע בהבנת הנקרא בכיתות ד', לפי מגזר שפה (באחוזים)

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו-ח' (אוגוסט 2023), עמ' 14.

אשר לתלמידי כיתה ח', המבחן המשותף שנערך בתשפ"ג מאפשר לערוך השוואה בין היכולת בשפת אם של תלמידים בבתי ספר דוברי ערבית לאלו בבתי ספר דוברי עברית. בעוד שברמת הביצוע הגבוהה שיעור התלמידים בבתי ספר דוברי ערבית (24%) נמוך פי שניים משיעורם בבתי ספר דוברי עברית (50%), ברמות הביצוע הנמוכות (רמה נמוכה ורמה נמוכה מאוד) שיעור התלמידים בבתי ספר דוברי ערבית (49% בסך הכול) גבוה פי שניים משיעורם בבתי ספר דוברי עברית (23% בסך הכול). ראוי לציין שרוב גדול (76%) מתלמידי כיתה ח' בבתי ספר דוברי ערבית אינם מראים שליטה מלאה בהבנת הנקרא כנדרש על פי תוכנית הלימודים.

תרשים ד/XXX: התפלגות רמות הביצוע בהבנת הנקרא בכיתות ח', תשפ"ג, לפי מגזר שפה (באחוזים)

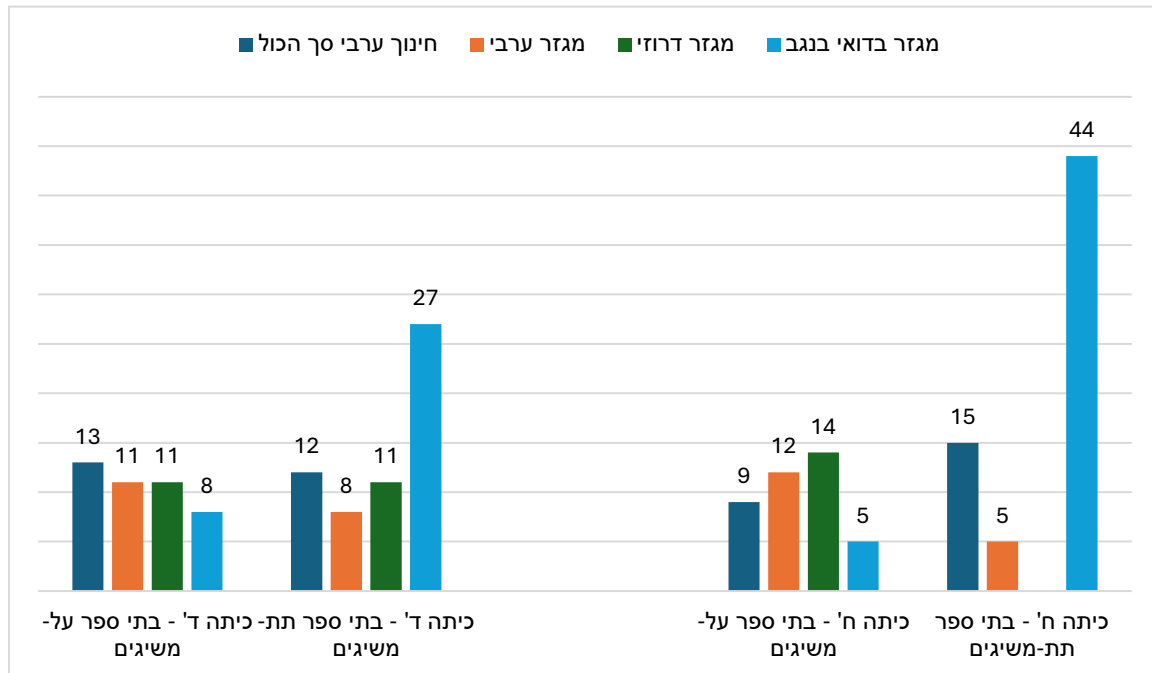

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו-ח' (אוגוסט 2023), עמ' 14.

מבחן ראמ"ה שנערך בתשפ"ג ערך השוואה בין בתי ספר המשתייכים לאותו מגזר לימודי (ערבי או עברי) ומגיעים מאותו רקע חברתי-כלכלי. ההשוואה סיווגה את בתי הספר לשלוש קטגוריות: בתי ספר "על-משיגים" שממוצע הציונים של תלמידיהם גבוה בהרבה מן הממוצע בבתי ספר דומים, בתי ספר "תת-משיגים" שממוצע הציונים של תלמידיהם נמוך בהרבה ממנו, ובתווך – בתי ספר שרמת ההישגים של תלמידיהם ממוצעת.

ההשוואה בתוך מערכת החינוך הערבי חושפת תמונה שלילית ביותר במגזר החינוך הבדואי בנגב, שבו נמצא שיעור גבוה במיוחד של בתי ספר תת-משיגים – 27% בכיתות ד', ו-44% בכיתות ח' – בהשוואה לבתי ספר במגזר הערבי ובמגזר הדרוזי. העלייה בשיעורם של בתי הספר התת-משיגים משלב החינוך היסודי (כיתה ד') לשלב חטיבת הביניים (כיתה ח') מלמדת על התרחבות הפערים בין החינוך הבדואי בנגב לבין חינוך הערבי הכללי והחינוך הדרוזי בשלבי החינוך הגבוהים. יצוין כי התמונה בחינוך הדרוזי הפוכה: שיעורם של בתי הספר המוגדרים "תת-משיגים" דווקא יורד במידה ניכרת במעבר משלב החינוך היסודי לשלב חטיבת הביניים עד ששיעור בתי הספר התת-משיגים בכיתה ח' זניח.

תרשים ד/XXX התפלגות בתי ספר דוברי ערבית לפי רמת ההישגים, תשפ"ג (באחוזים)

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו-ח' (אוגוסט 2023), עמ' 13.

מחקר טימ"ס

מדד נוסף להישגיהם של תלמידי כיתה ח' הוא מבחן טימ"ס (Trends in International Mathematics and Science Study, TIMSS) העורך השוואה לאורך זמן בין הישגיהם של תלמידים בבתי ספר במדינות שונות במקצועות מתמטיקה ומדעים. המחקר נערך בידי הארגון הבינלאומי להערכת הישגים בחינוך (IEA) בשיתוף גורמים נוספים. המחקר נערך לראשונה בשנת 1995 ומאז הוא נערך בכל ארבע שנים בקרב תלמידי כיתות ד' וכיתות ח' במדינות שונות ברחבי העולם. בישראל המחקר נערך רק בכיתות ח'. תלמידים ערבים נכללו בו רק משנת 1999 ואילך. ממצאי המחקר האחרון שנערך בשנת 2023 פורסמו בדצמבר 2024.⁹³ הישגי התלמידים במבחן טימ"ס בישראל (ממוצע כללי ולפי מגזר שפה) ובכלל המדינות המשתתפות במחקר טימ"ס מוצגים בלוח ד/11 (הישגים במתמטיקה) ובלוח ד/12 (הישגים במדעים). בלוחות מופיעים גם שיעורי המצטיינים והמתקשים בכל קטגוריה.

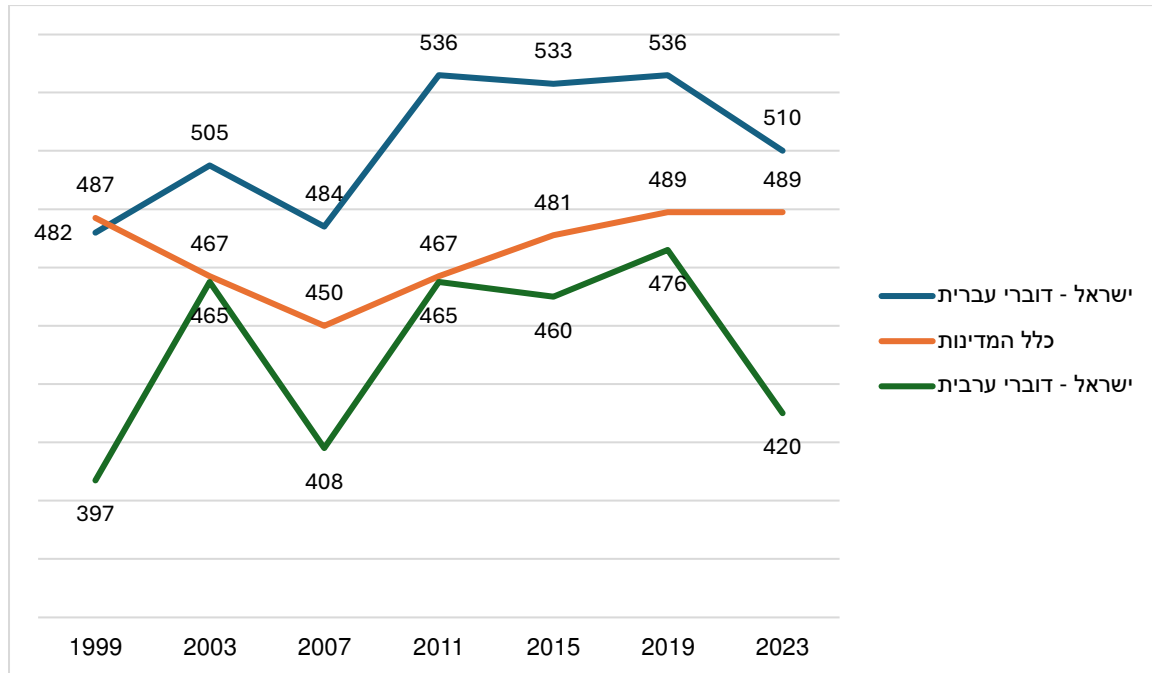
⁹³ ראו: פרנסין עיסא ואליענה אביצור, "TIMSS 2023: ירידה חדה וחריגה בהישגי תלמידי כיתות ח' במתמטיקה ובמדעים." אתר ראמ"ה, דצמבר 2024: <https://rama.edu.gov.il/reports/timss-2023>

לוח ד/11: מדדים נבחרים במתמטיקה בישראל ובכלל המדינות המשתתפות, ולפי מגזר שפה בישראל, בשנות מחקר טימ"ס בישראל (ממוצע ההישגים בנקודות, התפלגות ההישגים באחוזים)

2023	2019	2015	2011	2007	2003	1999		
487	519	511	516	463	496	466	ממוצע הישגים	ישראל
%8	%15	%13	%12	%4	%6	%4	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
%20	%13	%16	%13	%25	%14	%24	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
489	489	481	467	450	467	487	ממוצע הישגים	כלל המדינות המשתתפות
%7	%5	%5	%3	%2	%3	%6	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
%19	%13	%16	%25	%25	%16	%12	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
510	536	533	536	484	505	482	ממוצע הישגים	דוברי עברית
%11	%19	%16	%15	%5	%7	%4	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
%13	%9	%9	%7	%17	%10	%19	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
420	476	460	465	408	465	397	ממוצע הישגים	דוברי ערבית
%1	%6	%6	%5	%1	%1	%0	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
%43	%22	%31	%28	%47	%23	%51	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

מקור: ראמ"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020 (עודכן בדצמבר 2020); ראמ"ה, [מחקר טימס 2019: מבט ישראלי](#), משרד החינוך, דצמבר 2020, לוח 5.2 עמוד 61; מחקר טימס 2023 להערכת הידע והמיומנויות של תלמידי כיתות ח' במתמטיקה ובמדעים, עמודות 5, 8 ו-13.

תרשים ד/XX: ממוצע ההישגים במתמטיקה בישראל לפי מגזר שפה ובכלל המדינות, בשנות מחקר טימ"ס בישראל

לאורך שנות מחקר טימ"ס בישראל, ממוצע ההישגים במתמטיקה של תלמידים דוברי עברית גבוה מזה של תלמידים דוברי ערבית. בשני מגזרי השפה בישראל נצפו מגמות דומות לאורך השנים, וכך במחקר האחרון שנערך בשנת 2023 נצפתה ירידה חדה בממוצע ההישגים במתמטיקה בקרב תלמידים דוברי עברית ודוברי ערבית כאחד (26 נקודות ו-56 נקודות, בהתאמה), הגם שהירידה בקרב דוברי ערבית הייתה חדה יותר. לעומת זאת, בכלל המדינות המשתתפות במחקר נצפתה מגמת שיפור עקבית במתמטיקה בשנים 2007 עד 2023. דווקא במבחן האחרון (2023), בשעה שציוני התלמידים בישראל במתמטיקה חוו ירידה חדה, ציוני תלמידים במתמטיקה בכלל המדינות המשתתפות במחקר הגיעו לרמתם הגבוה ביותר זה שני עשורים.

פערים גדולים בין תלמידים דוברי ערבית לבין תלמידים דוברי עברית בממוצע ההישגים במתמטיקה ניכרים גם בשיעורי המצטיינים והמתקשים. לאורך שנות המחקר, שיעורם של המתקשים דוברי ערבית גבוה מאוד – עד כדי פי שניים ואף שלושה – משיעור המתקשים בקרב דוברי עברית. לעומת זאת, שיעור המצטיינים בקרב דוברי ערבית זעום בהשוואה לשיעורם בקרב דוברי עברית. במחקר טימ"ס האחרון (2023), שיעור המצטיינים בקרב תלמידים דוברי ערבית היה זניח (1%) בהשוואה לשיעורם בקרב דוברי עברית (11%) ובכלל המדינות המשתתפות במחקר (7%).

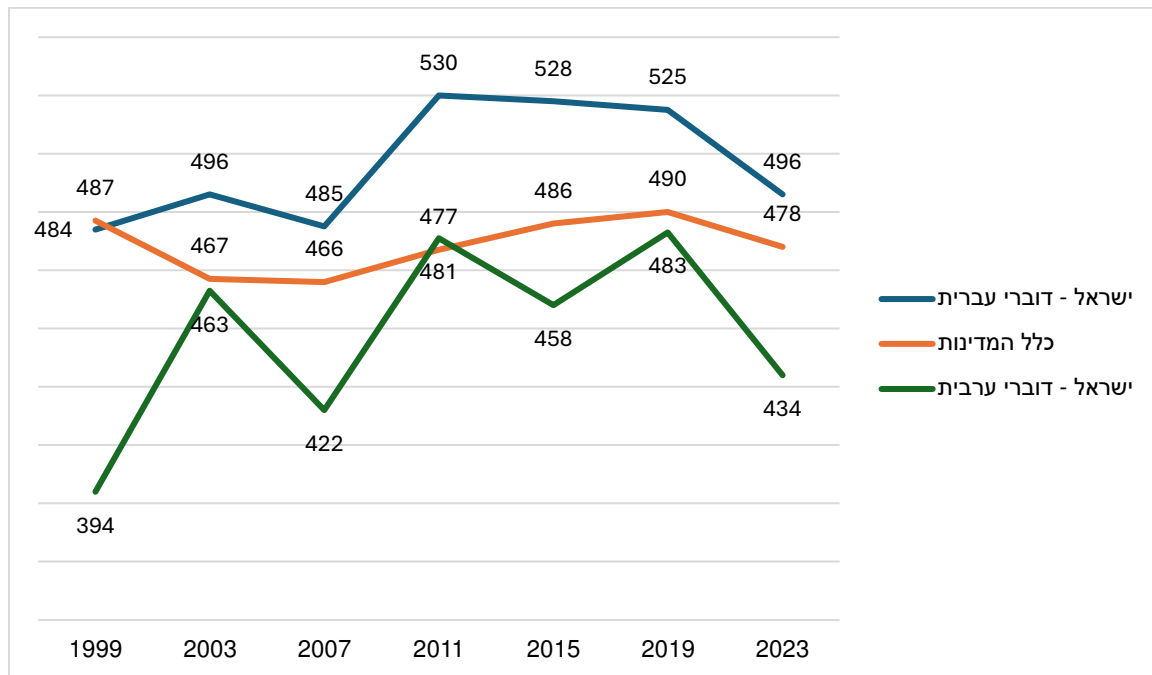
תמונת המצב של הישגי התלמידים במדעים במחקר טימ"ס אינה שונה בהרבה מתמונת המצב של ההישגים במתמטיקה. לאורך שנות המחקר, ממוצע הישגיהם של התלמידים דוברי הערבית נמוך במידה ניכרת מזה של תלמידים דוברי עברית, ונמוך גם מהממוצע של התלמידים בכלל המדינות המשתתפות במחקר. רק פעם אחת, בשנת 2011, ממוצע הישגים של דוברי ערבית בישראל עלה במעט על הממוצע בכלל המדינות המשתתפות במחקר. דווקא אחרי שממוצע ההישגים של תלמידים דוברי ערבית רשם את רמתו הגבוהה ביותר ב-2019, נצפתה במבחן האחרון (2023) ירידה חדה בהישגיהם (49 נקודות). גם בקרב תלמידים דוברי ערבית נצפתה ירידה ברמת ההישגים במבחן האחרון, אם כי חדה פחות (29 נקודות).

לוח ד/12 : מדדים נבחרים במדעים בישראל ובכלל המדינות המשתתפות, ולפי מגזר שפה בישראל, בשנות מחקר טימס בישראל (ממוצע ההישגים בנקודות, התפלגות ההישגים באחוזים)

2023	2019	2015	2011	2007	2003	1999		
481	513	507	516	468	488	468	ממוצע הישגים	ישראל
%7	%12	%12	%11	%5	%5	%5	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
%22	%13	%16	%12	%25	%15	%25	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
478	490	486	477	466	467	487	ממוצע הישגים	כלל המדינות המשתתפות
%6	%7	%7	%4	%3	%4	%7	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
%20	%15	%16	%21	%22	%14	%12	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
496	525	528	530	485	496	484	ממוצע הישגים	דוברי עברית
%8	%14	%15	%13	%5	%6	%5	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
%17	%10	%10	%8	%18	%14	%18	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
434	483	458	481	422	463	394	ממוצע הישגים	דוברי ערבית
%2	%7	%5	%7	%1	%1	%0	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
%38	%20	%30	%23	%42	%22	%50	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

מקור : ראמ"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020 (עודכן בדצמבר 2020); ראמ"ה, **מחקר טימס 2019: מבט ישראלי**, משרד החינוך, דצמבר 2020, לוח 6.2 עמוד 87; מחקר טימס 2023 להערכת הידע והמיומנויות של תלמידי כיתות ח' במתמטיקה ובמדעים, עמודות 5, 8 ו-13.

תרשים XX/ד: ממוצע ההישגים במדעים בישראל לפי מגזר שפה ובכלל המדינות, בשנות מחקר טימ"ס בישראל

פערים גדולים בין החינוך הערבי לחינוך העברי נצפו גם בשיעורי התלמידים המצטיינים והמתקשים. שיעור המתקשים בקרב תלמידים דוברי ערבית גבוה במידה ניכרת – עד כדי פי שלושה בכמה שנים – משיעורם בקרב תלמידים דוברי עברית. במבחן האחרון (2023), שיעור המתקשים דוברי הערבית היה גבוה פי שניים משיעורם בקרב דוברי העברית (38% לעומת 17%, בהתאמה), וגם בהשוואה לשיעור המתקשים בקרב כלל המדינות המשתתפות במחקר (20%). לעומת זאת, שיעור המצטיינים במבחן האחרון בקרב תלמידים דוברי ערבית היה נמוך מאוד (2%) בהשוואה לשיעורם בקרב דוברי עברית (8%) ובכלל המדינות המשתתפות במחקר (6%).

הישגי התלמידים בחטיבה העליונה

הישגי התלמידים בחטיבה העליונה יוצגו כאן באמצעות נתונים על שיעור הזכאות לבגרות (לרבות נתונים בדבר מספר התלמידים שנבחנו בבגרות, שיעור הזכאים מתוך תלמידי י"ב ומתוך התלמידים שנבחנו ושיעור הזכאות לבגרות אקדמית), וכן דרך נתונים על הישגי תלמידים בני 15 ומעלה במבחן הבינלאומי פיז"ה (PISA).

שיעור הזכאות לתעודת בגרות

הנתונים המוצגים כאן מתבססים על פרסומי הלמ"ס ומשרד החינוך. אף כי אין הלימה מלאה בין הנתונים המתפרסמים מטעם שני גופים אלו,⁹⁴ החשוב הוא להבין את המגמות בשיעורי הזכאות לתעודת בגרות כפי שהן משתקפות מתוך עיון במקורות השונים.

⁹⁴ ראו: שנתון החברה הערבית 2023, עמ' 188.

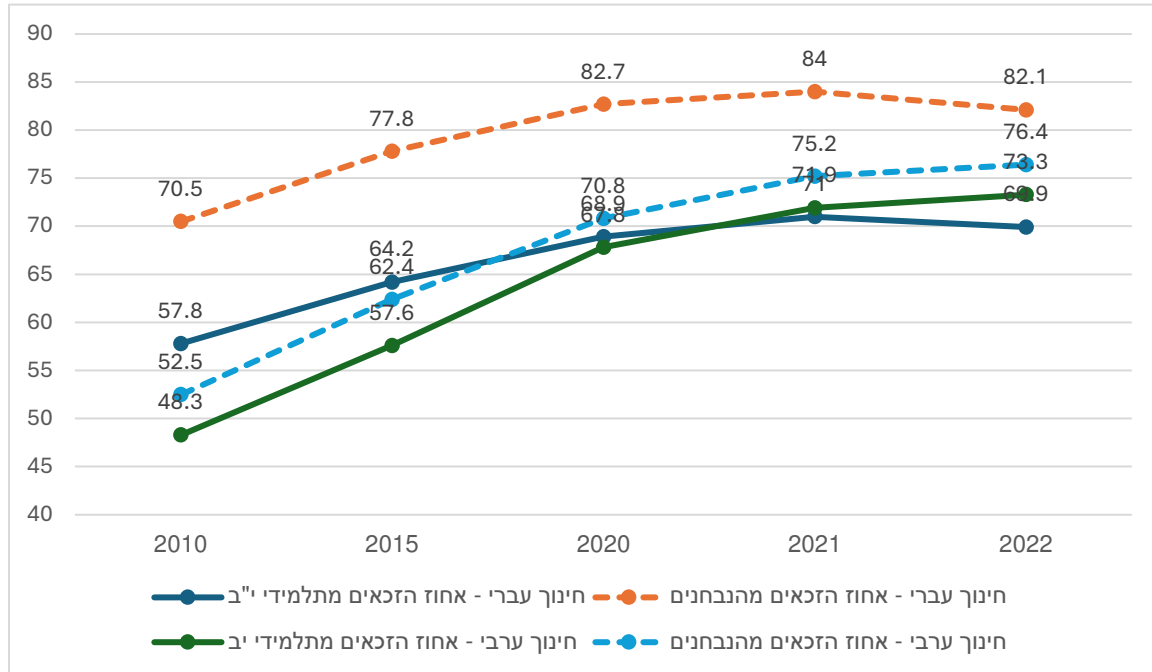
עיון במגמות בשיעורי הזכאות לבגרות בחינוך העברי ובחינוך הערבי לאורך העשור האחרון מוביל לשתי מסקנות עיקריות. מסקנה אחת היא ששיעור הזכאים לבגרות בקרב תלמידי י"ב בחינוך הערבי עלה בתקופה זו בהתמדה. זאת ועוד, קצב העלייה בחינוך הערבי גבוה מזה שבחינוך העברי עד כי בשנים האחרונות, שיעור הזכאים לבגרות מכל תלמידי י"ב בחינוך הערבי עלה על זה שבחינוך העברי. מסקנה שנייה היא ששיעור הזכאות לבגרות בקרב הנבחנים בחינוך הערבי עלה אף הוא בצורה מרשימה והפער בין החינוך הערבי לחינוך העברי הולך ונסגר. עם זאת, שיעור הזכאות לבגרות מכלל הנבחנים בחינוך הערבי מוסיף להיות נמוך מזה שבחינוך העברי. לכך יש להוסיף את העובדה שהנתונים על החינוך העברי כוללים בתוכם גם את החינוך החרדי, שבו שיעורי הזכאות לבגרות נמוכים מאלה שבחינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי-דתי. יצוין גם כי לזכאות לבגרות חשיבות רבה כי היא אחד מתנאי הסף המאפשרים כניסה למוסדות להשכלה גבוהה, והשינוי במישור זה בשנים האחרונות קיבל את אותותיו בעליה במספר ואחוז הערבים הממשיכים לתארים אקדמיים.

לוח ד/13: תלמידים בכיתה י"ב, נבחנים במבחן בגרות וזכאים לתעודת בגרות לפי סוג מערכת החינוך, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים ובאחוזים)

שנה	סוג מערכת החינוך	תלמידי י"ב	נבחנים	זכאים לתעודת בגרות	אחוז הזכאים מתלמידי י"ב (%)	אחוז הזכאים מהנבחנים (%)
2010	חינוך עברי	82,753	67,805	47,796	57.8	70.5
	חינוך ערבי	20,775	19,117	10,030	48.3	52.5
2015	חינוך עברי	89,062	73,423	57,136	64.2	77.8
	חינוך ערבי	25,341	23,381	14,585	57.6	62.4
2020	חינוך עברי	96,105	80,066	66,210	68.9	82.7
	חינוך ערבי	28,528	27,323	19,353	67.8	70.8
2021	חינוך עברי	103,914	87,802	73,749	71.0	84.0
	חינוך ערבי	30,522	29,218	21,959	71.9	75.2
2022	חינוך עברי	102,486	87,186	71,598	69.9	82.1
	חינוך ערבי	27,938	26,791	20,469	73.3	76.4

מקור הנתונים לשנים 2010, 2015, 2020: שנתון החברה הערבית בישראל 2023, עמ' 189-190; מקור הנתונים לשנים 2021-2022: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.13, לוח 4.19, לוח 4.20.

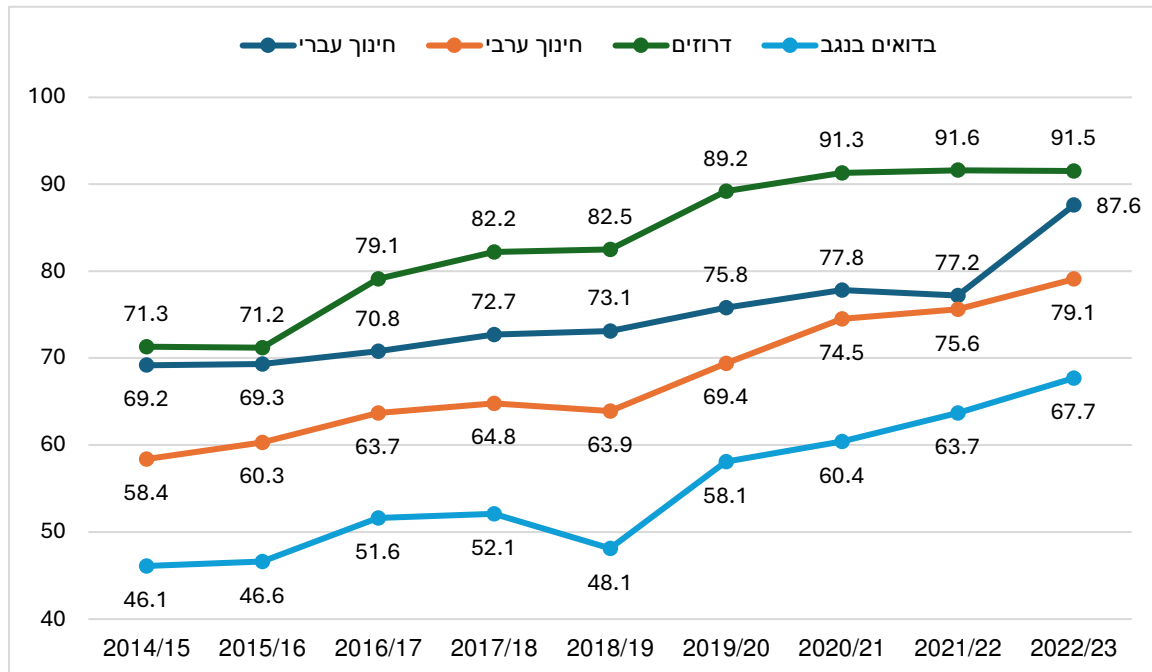
תרשים XX/ד: שיעור הזכאות לבגרות מתוך תלמידי י"ב ומתוך מספר הנבחנים, לפי סוג מערכת החינוך, שנים נבחרות (באחוזים)

מקור הנתונים לשנים 2010, 2015, 2020: שנתון החברה הערבית בישראל 2023, עמ' 189-190; מקור הנתונים לשנים 2022-2021: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.13, לוח 4.19, לוח 4.20.

בחמש השנים האחרונות עלו שיעורי הזכאות לבגרות בכל הזרמים במערכת החינוך הערבי. העלייה המרשימה ביותר נרשמה בחינוך הבדואי בנגב – 19.6 נקודות האחוז – כמו גם בחינוך הערבי הכללי (15.2 נקודות האחוז). ראוי לציין כי החינוך הדרוזי ממשיך לבלוט בשיעורי זכאות גבוהים במיוחד: 90% ויותר בשלוש השנים האחרונות. שיעורים אלו גבוהים אף יותר מאלו שבחינוך העברי, שרשם שיפור ניכר בשנת הלימודים תשפ"ג (2022/23). יצוין כי גם בניכוי שיעור הזכאות בחינוך החרדי בתשפ"ג (68% בלבד), שיעור הזכאות לבגרות בחינוך העברי הממלכתי והממלכתי-דתי (88.9%) אינו עולה על זה שבחינוך הדרוזי.

תרשים ד/12: שיעור הזכאות לבגרות בקרב תלמידי י"ב, לפי מגזר חינוכי, 2014/2015–2022/2023 (ב-%)

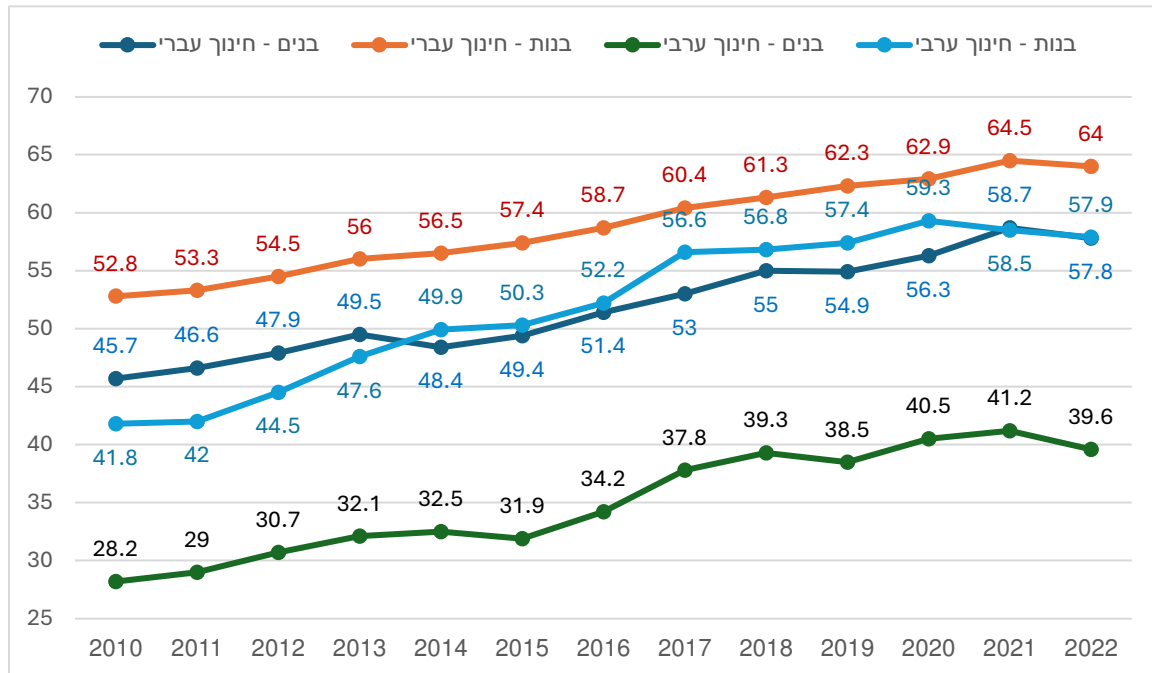

מקור: הנתונים לשנים 2014/15 – 2021/22 נלקחו מתוך שנתון החברה הערבית לשנת 2023, עמ' 192; הנתונים לשנת הלימודים תשפ"ג (2022/23) עובדו על-ידי המחברים מקובץ נתונים באתר "שקיפות בחינוך" הפועל מטעם משרד החינוך: <https://shkifut.education.gov.il/home>

עיון בשיעורי הזכאות לבגרות העומדת בדרישות הסף האקדמיות לאורך העשור האחרון מלמד כי שיעורי הזכאות בקרב בנים בחינוך הערבי נמוכים בעקביות ובאופן מובהק בהשוואה לשיעורים המקבילים בחינוך העברי וגם בהשוואה לבנות בחינוך הערבי. למעשה, שיעורי הזכאות לבגרות אקדמית בקרב בנות בחינוך הערבי דומים לממוצע בחינוך העברי, והם אינם נמוכים בהרבה משיעורי הזכאות בקרב בנות בחינוך העברי, שהם הגבוהים ביותר מכל קבוצות ההשוואה. נתונים אלו מסבירים מדוע שיעורי ההשתלבות של נשים ערביות בהשכלה הגבוהה גבוהים מאלו של גברים ערבים (כפי שיוצג בהמשך הפרק).⁹⁵

⁹⁵ להרחבה ראו: שנתון החברה הערבית בישראל 2023, עמ' 195.

תרשים ד/13: שיעור הזכאות לבגרות אקדמית מכל התלמידים הלומדים בכיתה י"ב, לפי סוג מערכת החינוך ומגדר, 2010–2022 (ב-%)

מקור: הנתונים לשנים 2010–2020 לקוחים מתוך שנתון החברה הערבית 2023, עמ' 194; הנתונים לשנים 2021–2022 לקוחים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023 לוח 4.19; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 לוח 4.19.

הישגי התלמידים בני 15 במבחן פיז"ה

מבחן פיזה (PISA, Programme for International Student Assessment) הוא מחקר של ארגון ה-OECD, ומשתתפות בו מדינות רבות מכל רחבי העולם. המחקר בודק את רמת האוריינות של תלמידים בני 15 בשלושה תחומים: קריאה, מתמטיקה ומדעים. מבחן פיזה האחרון נערך ב-2022, ממצאיו פורסמו בסוף 2023 והם נידונים בהרחבה בשנתון החברה הערבית 2023.⁹⁶ מדד נוסף שנמדד במבחן פיזה 2022 – חשיבה יצירתית – פורסם רק בקיץ 2024 ונציג את עיקריו להלן.⁹⁷

מחקר פיזה הגדיר את המושג "חשיבה יצירתית" בתור היכולת לעסוק באופן פורה ויעיל בהעלאה, הערכה ושיפור של רעיונות שיכולים להניב פתרונות מקוריים, יצירתיים, יעילים, ידע חדש וביטויים של דמיון המשפיעים על העולם. בהקשר זה נמדדו הישגיהם של התלמידים בארבעה תחומים: הבעה בכתב, הבעה חזותית, פתרון בעיות חברתיות, ופתרון בעיות מדעיות. סולם הציונים במבחן פיזה 2022 נקבע על הטווח שבין 0 ל-60 נקודות. המחקר הגדיר את מהות הפערים בין ציוני תלמידים ממקומות שונים בעולם על פי המפתח הבא: פער קטן – עד 1 נקודה; פער בינוני – בין 1 ל-3 נקודות; פער גדול – בין 3 ל-5 נקודות.⁹⁸

⁹⁶ שנתון החברה הערבית בישראל 2023, עמ' 195 – 201.

⁹⁷ ראו הודעת דוברות משרד החינוך, 18 ביוני 2024: <https://www.gov.il/he/pages/pisa-2022>.

⁹⁸ להרחבה ראו: ראמ"ה, משרד החינוך, מחקר פיזה 2022 (PISA), חשיבה יצירתית: תמונת מצב בקרב תלמידים בני 15 (יוני 2024).

על פי דוח המחקר של ראמ"ה, 30% מהתלמידים בני 15 בישראל מוגדרים "מצטיינים" בחשיבה יצירתית – נתון גבוה מעט מן הממוצע של מדינות OECD העומד על 27%, אולם נמוך במידה ניכרת מארבע המדינות המובילות במדד זה: סינגפור (58%), קוריאה (46%), קנדה (45%) ואוסטרליה (43%). עם זאת, דוח המחקר חושף פער גדול ומובהק בין שיעור המצטיינים בחשיבה יצירתית בחינוך הערבי (11%) לשיעורם בחינוך העברי (35%). רק 13% מהבנות ו-9% מהבנים בחינוך הערבי הוגדרו "מצטיינים", לעומת 38% מהבנות ו-33% מהבנים בחינוך העברי שהוגדרו "מצטיינים". שיעור המתקשים בחשיבה יצירתית בחינוך הערבי (61%) גבוה מאוד – פי ארבעה משיעורם בחינוך העברי (15%) ופי שלושה מן השיעור הממוצע במדינות OECD (22%). הנתונים הללו מהווים אינדיקציה לאיכות מערכת החינוך הערבי לעומת מערכת החינוך העברי ולמימוניות והכישורים הנרכשים בחינוך הערבי.

הדוח קובע כי הפער בין ממוצע ההישגים בחינוך העברי לזה שבחינוך הערבי עומד על 14.1 נקודות. כאמור לעיל, המחקר מגדיר "פער גדול" ככזה שנע בין 3 ל-5 נקודות בין קבוצות אוכלוסייה שונות. על פי המפתח הזה, הפער בתחום החשיבה היצירתית בין תלמידים בחינוך הערבי לתלמידים בחינוך העברי גבוה פי שלושה ויותר מן הסף הזה. הדוח קובע כי ישראל בולטת לרעה באי-שוויון בהישגים בתחום החשיבה היצירתית בהשוואה לשאר מדינות ה-OECD.

לוח ד/XX: שיעור המצטיינים במדד חשיבה יצירתית במבחן פיזה לשנת 2022, לפי סוג מערכת החינוך ומגדר

מערכת החינוך	סה"כ שיעור המצטיינים	בנים	בנות
החינוך העברי	35%	33%	38%
החינוך הערבי	11%	9%	13%
ממוצע מדינות OECD	27%	23%	31%

לוח ד/XX: שיעור המתקשים במדד חשיבה יצירתית במבחן פיזה לשנת 2022, לפי סוג מערכת החינוך ומגדר

מערכת החינוך	סה"כ שיעור המתקשים	בנים	בנות
החינוך העברי	15%	18%	12%
החינוך הערבי	61%	70%	52%
ממוצע מדינות OECD	22%	25%	18%

נשירה ממערכת החינוך

החלק שלהלן עוסק בנשירה גלויה, שמשמעה ניתוק פיזי ועזיבה של תלמיד ממערכת החינוך המיועדת לבני גילו ושאליה הוא היה רשום, כך שאינו רשום בה עוד. הוא אינו עוסק בנשירה סמויה המתבטאת בהיעדרות תכופה ממערכת החינוך (אף שהתלמיד רשום בה, להלכה) או נוכחות פסיבית בכיתה ללא תהליך למידה משמעותי. בעוד נשירה גלויה ניתנת למדידה כמותית אובייקטיבית, נשירה סמויה אינה מתבססת על נתונים של ממש אלא על הערכות סובייקטיביות של מוסד החינוך שאליו משתייך התלמיד.⁹⁹

⁹⁹ לדיון נרחב על ההגדרות המקובלות בישראל ובעולם על נשירה ממערכת החינוך, ראו: גיא צבירן, **נשירת תלמידים ממערכת החינוך: הגדרה, מדידה וניבוי** (יוזמה: המרכז לידע ולמחקר בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, מרץ 2020); אסף ויניגר, **נתונים על נשירת תלמידים בחינוך העל-יסודי** (ירושלים: הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2 ביוני 2022).

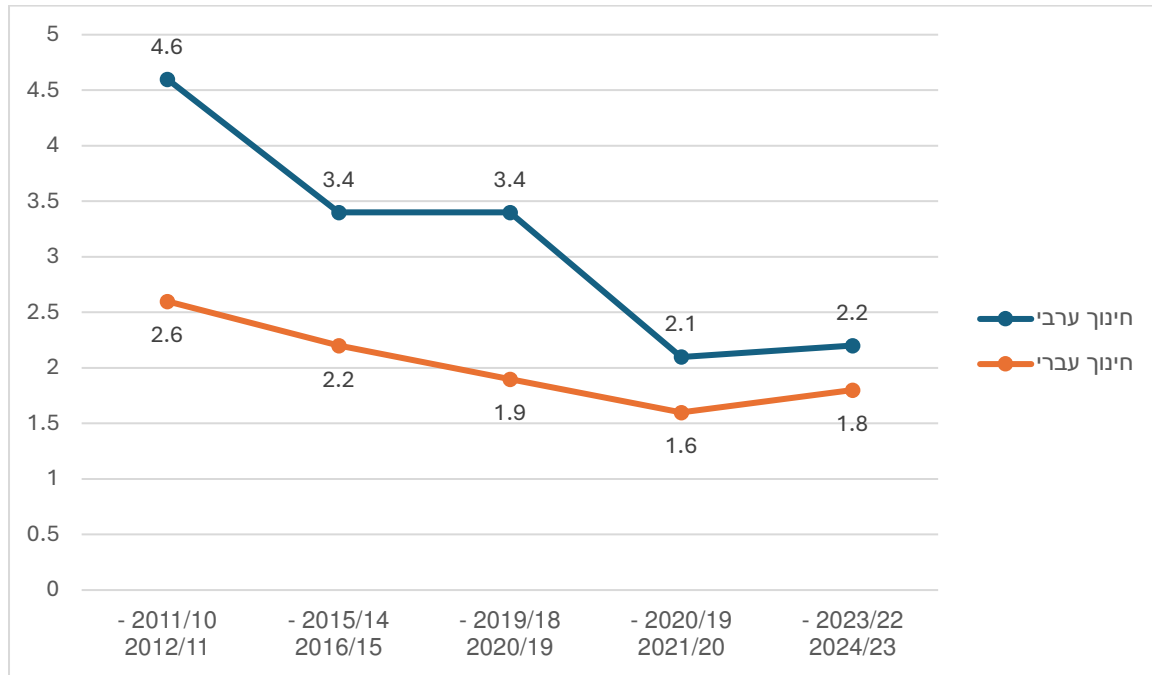
לאורך השנים, שיעורי הנשירה בחינוך הערבי גבוהים מאלו בחינוך העברי. עם זאת, בשנים האחרונות הולכים ופוחתים ממדיה של תופעת הנשירה בחינוך הערבי במידה ניכרת, והפער בין שיעור הנשירה בחינוך הערבי לשיעור המקביל בחינוך העברי הולך ומצטמצם. וכך, בעוד שבפתח העשור הקודם היה שיעור הנשירה בחינוך הערבי גבוה כמעט פי שניים משיעור הנשירה בחינוך העברי, כיום ההבדלים בשיעורי הנשירה בין שתי מערכות החינוך אינם גדולים. הירידה המשמעותית בשיעורי הנשירה בחינוך הערבי בעשור האחרון נובעת משילוב של גורמים מערכתיים, חברתיים וכלכליים. ברמה המערכתית, משרד החינוך השקיע בתוכניות ייחודיות לצמצום פערים, בהן תגבור לימודי עברית, הרחבת מענים רגשיים וחברתיים, פתיחת מסגרות חינוך טכנולוגי ומסלולי בגרות מותאמים לתלמידים במצבי סיכון. מדובר בעיקר על תכניות של אגף שח"ר לילדים ונוער בסיכון במשרד. במקביל, חלה עלייה בהשכלה ובמודעות בקרב הורים וקהילות מקומיות לחשיבות השלמת הלימודים והבגרות כתנאי להשתלבות תעסוקתית, וכן שיפור ניכר בתשתיות חינוכיות ובנגישות למוסדות חינוך ביישובים הערביים. בנוסף, הרחבת מסגרות החינוך העל-יסודי בחברה הערבית והקמת מגמות חדשות – בעיקר בתחומי המדעים, הטכנולוגיה והאומנויות – סייעו להעלות את תחושת הרלוונטיות והמשמעות של הלימודים. תהליכים אלה, לצד שינוי חברתי רחב יותר המעמיק את הקשר בין חינוך להזדמנויות תעסוקה ולמוביליות חברתית, תרמו לצמצום הפערים ההיסטוריים בשיעורי הנשירה בין מערכת החינוך הערבית לבין זו העברית.

לוח ד/14: שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'–י"ב, בחינוך העברי ובחינוך הערבי, לפי מגדר, 2009–2024 (ב-%)

במעבר משנת לימודים לשנת לימודים	סך הכול נשירה		בנים		בנות	
	חינוך ערבי	חינוך ערבי	חינוך ערבי	חינוך ערבי	חינוך ערבי	חינוך ערבי
2010/11 – 2009/10	2.7	4.7	3.9	6.7	1.5	2.8
2011/12 – 2010/11	2.6	4.6	3.8	6.4	1.4	2.8
2012/13 – 2011/12	2.8	4.7	3.8	6.7	1.7	2.8
2013/14 – 2012/13	2.4	4.1	3.5	5.7	1.3	2.5
2014/15 – 2013/14	2.1	3.5	3.1	4.7	1.1	2.2
2015/16 – 2014/15	2.2	3.4	3.3	4.6	1.1	2.2
2016/17 – 2015/16	2.2	3.5	3.3	4.9	1.1	2.1
2017/18 – 2016/17	2.1	3.5	3	4.8	1.1	2.3
2018/19 – 2017/18	2.2	3.2	3.3	4.5	1	1.9
2019/20 – 2018/19	1.9	3.4	2.9	4.7	0.8	2.1
2020/21 – 2019/20	1.6	2.1	2.5	2.8	0.8	1.4
2021/22 – 2020/21	1.8	2.2	2.6	3	0.9	1.3
2022/23 – 2021/22	1.9	2.2	2.8	2.9	1	1.5
2023/24 – 2022/23	1.8	2.2	2.6	2.9	0.9	1.5

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.26.

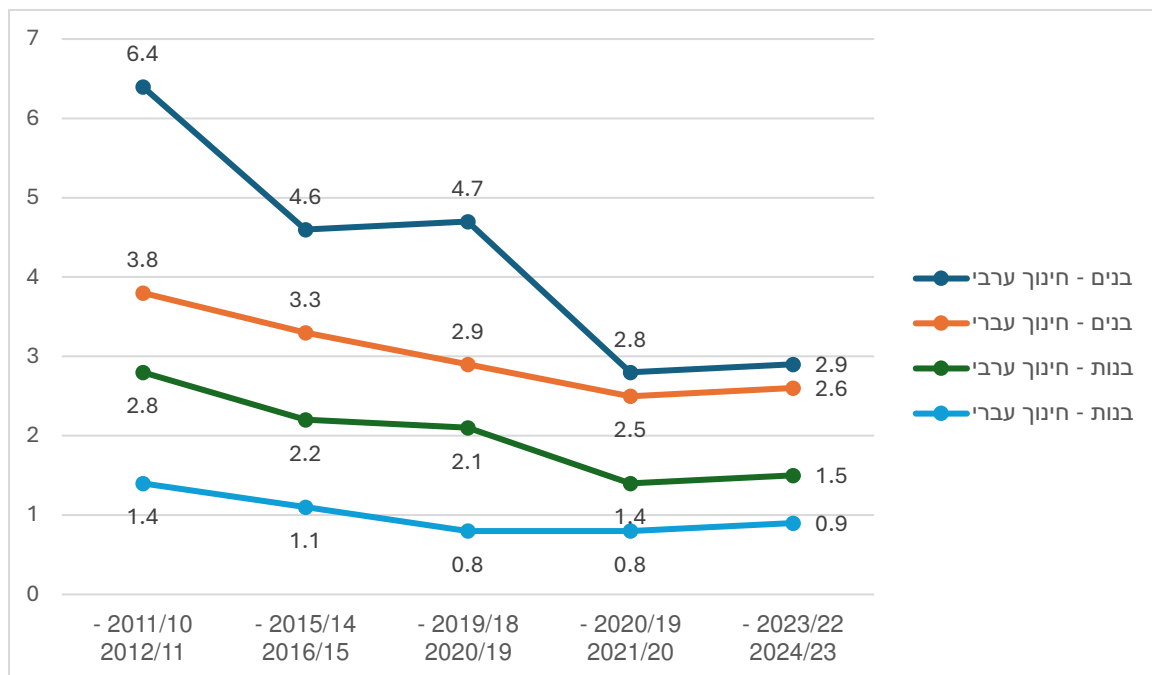
תרשים ד/17: שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'-י"ב, בחינוך הערבי ובחינוך העברי, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

בשתי מערכות החינוך שיעורי הנשירה של הבנים גבוהים יותר מאלו של הבנות. שיעורי הנשירה הגבוהים ביותר הם בקרב בנים בחינוך הערבי. בצד זאת, שיעורי הנשירה בקרב בנים בחינוך העברי גבוהים מאלו של בנות בחינוך הערבי. שיעורי הנשירה בקרב בנות בחינוך העברי הם הנמוכים ביותר. כאמור לעיל, הפער בשיעורי הנשירה בשתי מערכות החינוך הולך ונסגר אולם הפער המגדרי בין בנים לבנות נותר יציב.

תרשים ד/18: שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'-י"ב, לפי סוג מערכת החינוך ומגדר, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

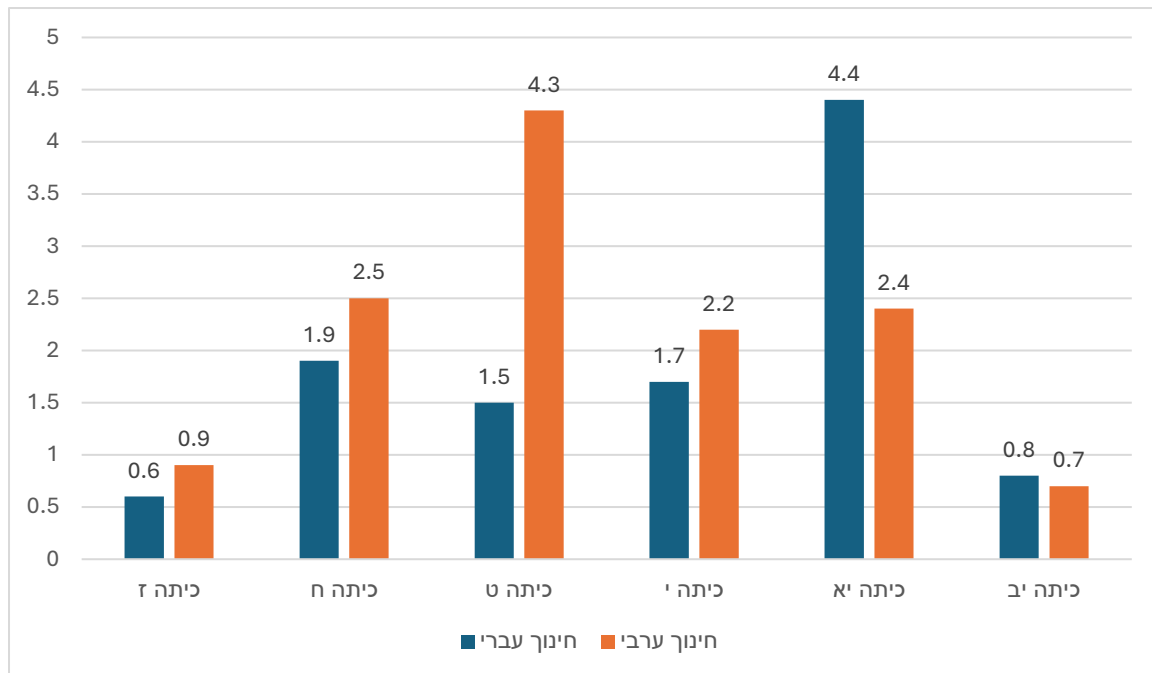
מהו שלב החינוך הקריטי שבו מתרחש עיקר הנשירה? הנתונים המוצגים כאן מלמדים כי בחינוך הערבי, כיתה ט' – המעבר מחטיבת הביניים לתיכון – הוא השלב הקריטי שבו שיעורי הנשירה גבוהים באופן מובהק בהשוואה לשאר הכיתות. לעומת זאת, בחינוך העברי, כיתה י"א – שנה שבה מתמודדים התלמידים לראשונה עם לחץ הבגרויות – היא השלב הקריטי שבו מתרחשת עיקר הנשירה. השוואת ממדי הנשירה בשתי מערכות החינוך במעבר משנת הלימודים תשפ"ג (2023/22) לשנת הלימודים תשפ"ד (2024/23) מלמדת כי ממדי הנשירה בכיתה ט' בחינוך הערבי זהים לאלו בכיתה י"א בחינוך העברי.

לוח ד/15: שיעורי נשירה בבתי ספר על-יסודיים בחינוך העברי ובחינוך הערבי, לפי כיתות, 2009/2010 – 2023/2024

חינוך ערבי						חינוך עברי						במעבר משנת לימודים לשנת לימודים
שכבה						שכבה						
יב	יא	י	ט	ח	ז	יב	יא	י	ט	ח	ז	
1.8	5.3	5.5	10.4	4.2	1	1.8	5.6	3	2.7	2.4	0.6	2010/11 – 2009/10
2	5.1	5.7	9.7	4.1	1.1	1.5	6.2	2.8	2.6	2	0.6	2011/12 – 2010/11
1.8	5.2	6	9.8	3.8	1.3	1.6	6	2.7	2.9	2.7	1	2012/13 – 2011/12
1.6	4.6	5.2	8.6	3.6	1	1.4	5.4	2.4	2.2	2.3	0.7	2013/14 – 2012/13
0.9	3.7	4.1	7.4	3.1	1.3	1.1	5	2.1	1.9	2	0.6	2014/15 – 2013/14
1	3.9	4.3	7.2	2.9	0.8	1.3	5.1	2	2.2	2.1	0.7	2015/16 – 2014/15
1.1	3.7	4	7.5	3.3	1.3	1.3	5.4	2	2	2	0.7	2016/17 – 2015/16
1.2	3.9	4.2	7.4	3	1.1	1.3	4.8	1.9	1.9	2	0.7	2017/18 – 2016/17
1	3.7	3.7	6.6	3.2	0.9	1.2	5.4	1.9	1.8	2.2	0.8	2018/19 – 2017/18
1	3.7	3.8	6.8	3.4	1.6	1.1	4.8	1.5	1.5	1.9	0.6	2019/20 – 2018/19
0.7	2.4	2.3	4.6	1.7	0.6	0.7	4.2	1.3	1.2	1.8	0.5	2020/21 – 2019/20
0.6	2.6	2.5	4.4	2.3	0.7	0.9	4.5	1.6	1.4	1.9	0.5	2021/22 – 2020/21
0.7	2.6	2.3	4.3	2.5	0.8	1	4.6	1.7	1.5	2	0.7	2022/23 – 2021/22
0.7	2.4	2.2	4.3	2.5	0.9	0.8	4.4	1.7	1.5	1.9	0.6	2023/24 – 2022/23

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.26.

תרשים ד/19: שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'–י"ב לפי סוג מערכת החינוך, במעבר משנת הלימודים תשפ"ג (2023/22) לשנת הלימודים תשפ"ד (2024/23) (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 מס' 75, לוח 4.26.

הבחינה הפסיכומטרית

הבחינה נועדה לשמש ככלי מיון בדלת הכניסה האוניברסיטאית. כלומר, חיזוי סיכויי ההצלחה בלימודים במוסדות להשכלה גבוהה. הבחינה משמשת את המוסדות במיון המועמדים המבקשים להתקבל לחוגיהם לצד בחינת הבגרות וכלי הערכה אחרים. הבחינה מתקיימת בשתי השפות: ערבית ועברית במספר מועדים קבועים לאורך ימי השנה וכללת בתוכה שלושה מרכיבים: כמותי, מילולי ואנגלית.¹⁰⁰

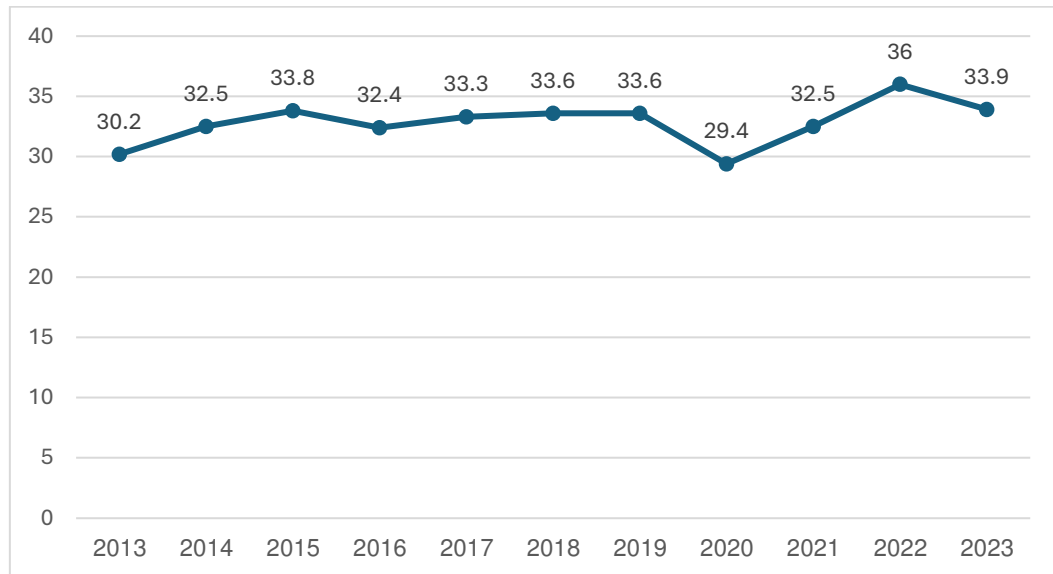
בממוצע שנתי לאורך העשור האחרון (2013 – 2023), כשליש מן הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית הם ערבים (נבחנים בשפה הערבית). שיעור זה ידע עליות ומורדות בשנים מסוימות, אך ככלל הוא נותר יציב. שיעורם של הנבחנים בשפה הערבית גדול משיעורם של הערבים באוכלוסיית המדינה. הדבר נובע משיעור גבוה יחסית של נבחנים בשפה הערבית שניגשים לבחינה חוזרת על מנת לשפר את ציוניהם. נתונים אלו משקפים רצון עז של מועמדים ערבים להתקבל ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, כמו גם ניסיון להגדיל את סיכוייהם להתקבל למקצועות ולתחומי לימוד הדורשים ציון גבוה בבחינה, ובכך לשפר את סיכוייהם למצוא בעתיד תעסוקה מתגמלת והולמת את כישוריהם.¹⁰¹

¹⁰⁰ הבחינה הפסיכומטרית, אתר המרכז הארצי לבחינות והערכה, 2025:

<https://www.nite.org.il/psychometric-entrance-test/>

¹⁰¹ להרחבה ראו: שנתון החברה הערבית בישראל 2023, עמ' 210 – 213.

תרשים 21/ד: שיעור הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית בשפה הערבית, 2013 – 2023

מקור: עיבוד המחברים לנתוני המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי 2023, עמ' 89, 99.

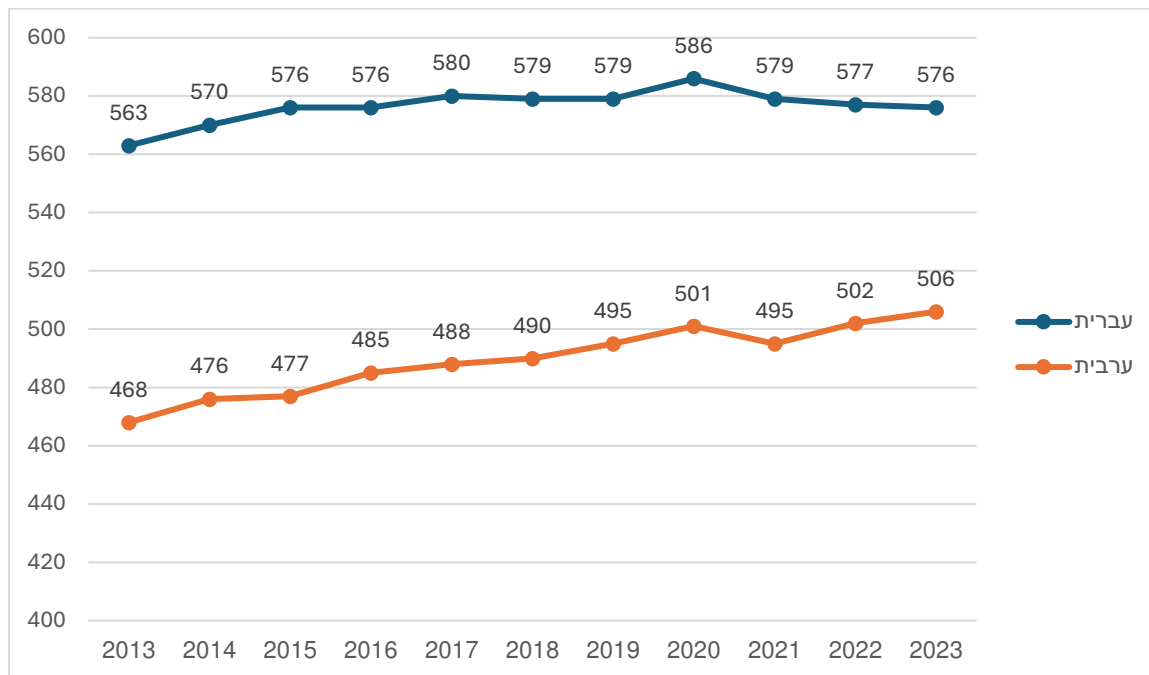
לאורך העשור האחרון, הישגיהם של הנבחנים בערבית נמוכים במידה ניכרת מהישגיהם של הנבחנים בעברית, אולם הפערים הולכים ומצטמצמים. בעוד שהפער עמד על 95 נקודות בשנת 2013, הוא הצטמק ל-70 נקודות בשנת 2023. בשנים 2020 – 2023 עלו הישגיהם של נבחנים בערבית בעקביות בעוד שבהישגיהם של נבחנים בעברית חלה ירידה מסוימת. צמצום הפערים מתרחש בשלושת התחומים של הבחינה הפסיכומטרית: חשיבה מילולית, חשיבה כמותית, ושפה אנגלית. בכל התחומים האלה, הפערים בין נבחנים בערבית לנבחנים בעברית הולכים ומצטמצמים.

לוח 16/ד: ממוצע ציונים בבחינה הפסיכומטרית, לפי שפת הבחינה, 2013–2023

שנה	ציון כללי		חשיבה מילולית		חשיבה כמותית		אנגלית	
	ערבית	עברית	ערבית	עברית	ערבית	עברית	ערבית	עברית
2013	468	563	95	92	109	99	88	112
2014	476	570	94	93	111	101	91	112
2015	477	576	99	94	112	100	91	114
2016	485	576	91	96	112	101	92	113
2017	488	580	92	97	113	102	92	114
2018	490	579	89	95	113	103	94	114
2019	495	579	84	97	114	103	95	114
2020	501	586	85	98	115	104	96	116
2021	495	579	84	97	113	104	94	114
2022	502	577	75	97	113	105	97	114
2023	506	576	70	98	113	106	96	114
ממוצע	489.4	576.5	87.1	95.8	112.5	102.5	93.3	113.7

מקור: הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי 2023, עמוד 13.

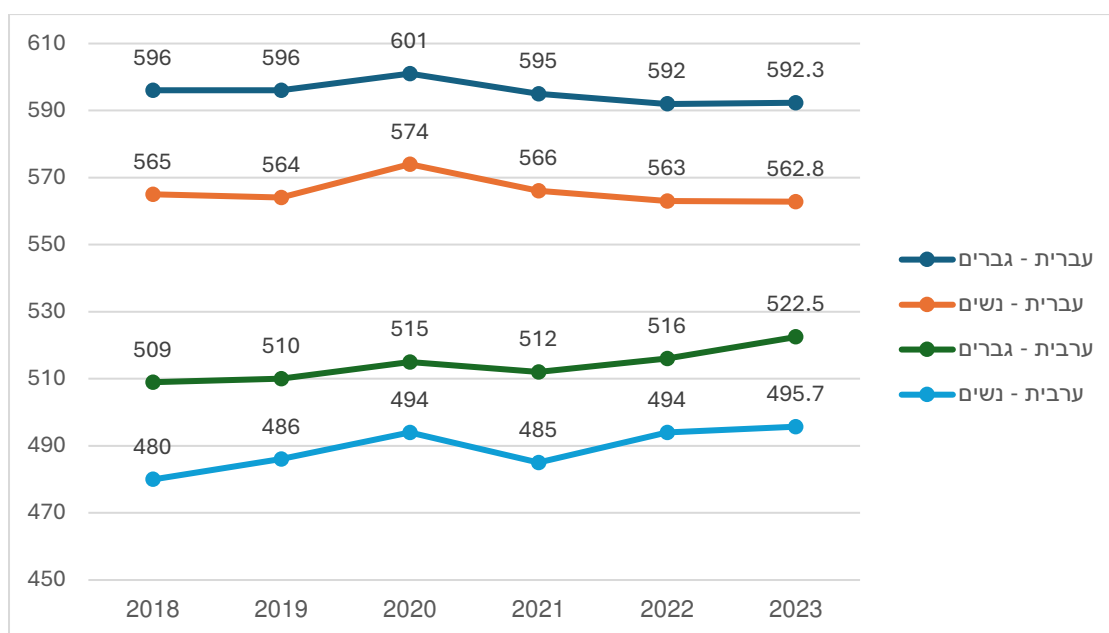
תרשים ד/XX: ממוצע ציונים בבחינה הפסיכומטרית, לפי שפת הבחינה, 2013–2023

מקור: הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי 2023, עמוד 13.

עיון בממוצע ציוני הנבחנים על פי מגדר מלמד כי הישגיהם של גברים, בערבית ובעברית, גבוהים מאלו של נשים. בשנים 2020 – 2023, הפער המגדרי בקרב נבחנים בערבית התרחב מעט, בעוד שבקרב נבחנים בעברית הפער בין גברים לנשים נותר קבוע. הפער המגדרי לטובת הגברים במבחני הפסיכומטרי הוא תמונת ראי של הפער המגדרי לטובת הנשים בשיעורי הזכאות לבגרות.

תרשים ד/22: ממוצע ציונים בבחינה הפסיכומטרית לפי שפת בחינה ומגדר, 2018–2023

מקור: הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי 2023, עמ' 13.

השכלה גבוהה

זה עשור ויותר, מספרם של הסטודנטים הערבים ושיעורם בכלל הסטודנטים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל נמצאים במגמת שיפור ועלייה קבועה. מספרם של הסטודנטים הערבים הלומדים לכל התארים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל עלה מ-25,951 בשנת הלימודים תש"ע (2009/10) ל-63,736 בשנת הלימודים תשפ"ד (2023/24). במהלך תקופה זו, שיעורם של הסטודנטים הערבים בכלל הסטודנטים הלומדים לכל התארים עלה פי שניים: מ-9.2% בתש"ע ל-19.1% בתשפ"ד.

הגידול העיקרי במספרם ובשיעורם של הסטודנטים הערבים נרשם בקרב הסטודנטים הלומדים לתואר ראשון. במהלך התקופה הנדונה, מספרם של הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר ראשון עלה ב-29,411 בעוד שבמספר הסטודנטים היהודים נרשמה עלייה קטנה, 2,637 בסך הכול. כתוצאה מכך, שיעורם של הסטודנטים הערבים בכלל הסטודנטים הכפיל עצמו.

לוח ד/17: סטודנטים לתואר הראשון במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)

שנת הלימודים	ערבים		יהודים		סך הכול
	מספר	שיעור	מספר	שיעור	
תש"ע, 2009/10	22,268	10.0%	199,542	90.0%	221,810
תשע"ה, 2014/15	33,571	14.3%	201,729	85.7%	235,300
תש"פ, 2019/20	43,454	18.3%	193,396	81.7%	236,850
תשפ"א, 2020/21	45,856	18.0%	208,774	82.0%	254,630
תשפ"ב, 2021/22	47,936	18.7%	208,239	81.3%	256,175
תשפ"ג, 2022/23	49,761	19.6%	204,314	80.4%	254,075
תשפ"ד, 2023/24	51,679	20.4%	202,179	79.6%	253,858

מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר האינטרנט של המועצה להשכלה גבוהה בישראל, <https://che.org.il>

משקלם של הסטודנטים הערבים בכלל הסטודנטים הלומדים לתארים מתקדמים – תואר שני ותואר שלישי – מוסיף להיות נמוך באופן יחסי, אולם המגמה בעשור האחרון מלמדת על עלייה עקבית. מספרם של הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר שני ולתואר שלישי עלה פי שלושה, ובהתאם לכך עלה שיעורם בכלל הסטודנטים הלומדים לתארים מתקדמים.

לוח ד/18 : סטודנטים לתואר השני במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות, (במספרים מוחלטים וב-%)

שנת הלימודים	ערבים		יהודים		סך הכול
	מספר	שיעור	מספר	שיעור	
תש"ע, 2009/10	3,270	6.5%	47,000	93.5%	50,270
תשע"ה, 2014/15	6,165	10.3%	53,535	89.7%	59,700
תש"פ, 2019/20	9,252	14.6%	53,968	85.4%	63,220
תשפ"א, 2020/21	10,735	15.6%	58,150	84.4%	68,885
תשפ"ב, 2021/22	11,665	17.0%	56,880	83.0%	68,545
תשפ"ג, 2022/23	10,746	16.5%	54,564	83.5%	65,310
תשפ"ד, 2023/24	10,965	16.3%	56,253	83.7%	67,218

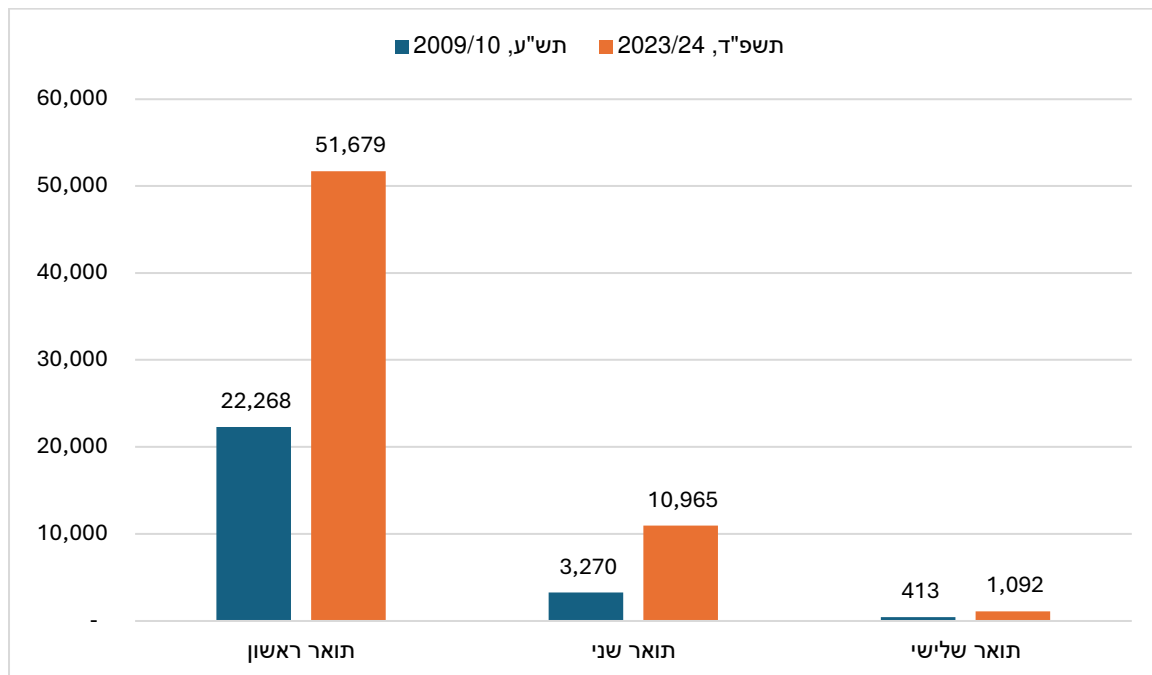
מקור : עיבוד נתונים מתוך אתר האינטרנט של המועצה להשכלה גבוהה בישראל, <https://che.org.il>

לוח ד/19 : סטודנטים לתואר השלישי במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)

שנת הלימודים	ערבים		יהודים		סך הכול
	מספר	שיעור	מספר	שיעור	
תש"ע, 2009/10	413	3.9%	10,157	96.1%	10,570
תשע"ה, 2014/15	615	5.6%	10,275	94.4%	10,890
תש"פ, 2019/20	855	7.3%	10,790	92.7%	11,645
תשפ"א, 2020/21	961	8.1%	10,894	91.9%	11,855
תשפ"ב, 2021/22	993	8.5%	10,732	91.5%	11,725
תשפ"ג, 2022/23	1,041	8.8%	10,744	91.2%	11,785
תשפ"ד, 2023/24	1,092	9.1%	10,882	90.9%	11,974

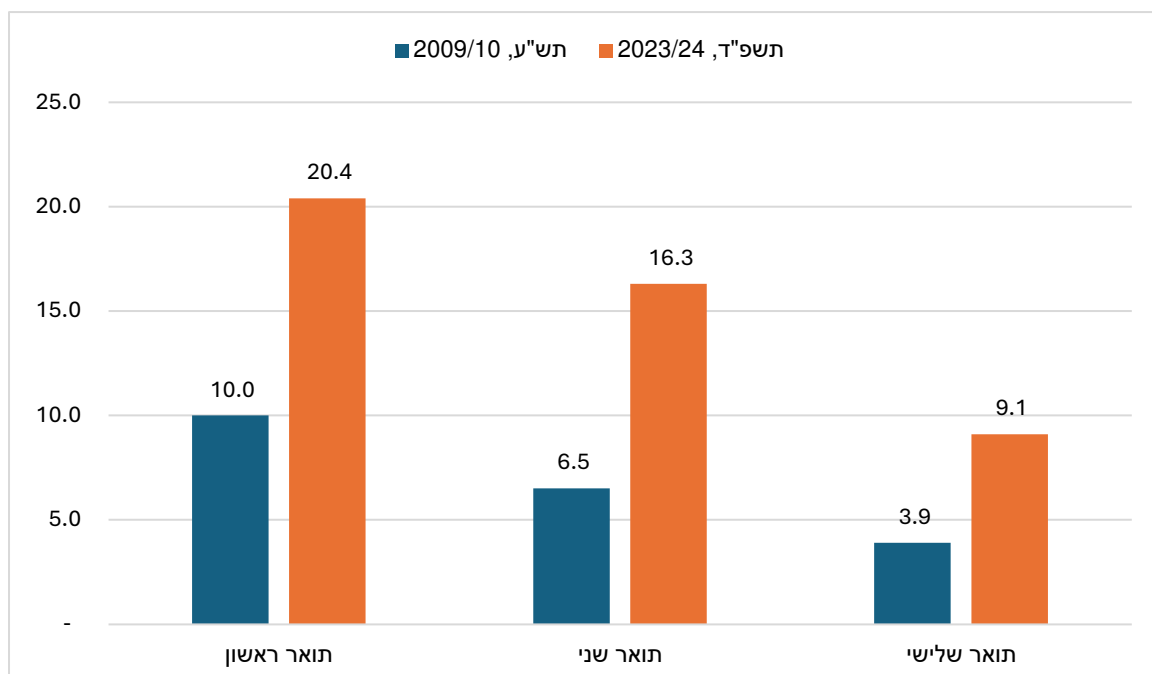
מקור : עיבוד נתונים מתוך אתר האינטרנט של המועצה להשכלה גבוהה בישראל, <https://che.org.il>

תרשים XX/ד: הגידול במספר הסטודנטים הערבים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי דרגת התואר, שנים נבחרות (מספרים מוחלטים)

מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר האינטרנט של המועצה להשכלה גבוהה בישראל, <https://che.org.il>

תרשים XX/ד: הגידול בשיעור הסטודנטים הערבים מכלל הסטודנטים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי דרגת התואר, שנים נבחרות (אחוזים)

שיעור הערבים בקרב כלל מקבלי התארים האקדמיים בשנה מסוימת נמוך משיעור הסטודנטים הערבים בכלל הסטודנטים הרשומים באותה שנה. תופעה זו מצביעה על התארכות משך הלימודים לתואר (גרירת תואר) המאפיינת בעיקר סטודנטים ערבים, וזאת משתי סיבות עיקריות: ראשית, התארכות משך הזמן

להשלמת הלימודים לתואר הנובעת מהתמודדותם של סטודנטים ערבים עם חסמי הכניסה לאקדמיה הישראלית (בעיקר, חוסר שליטה מספקת בשפה העברית); שנית, שינוי מסלול לימודים תוך כדי הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה, וזאת לאחר שהבחירה הראשונית של הסטודנט התבררה כבחירה שאיננה משקפת את רצונותיו או את תחומי העניין שלו.¹⁰² זאת בנוסף לכך שבשנה הראשונה של הלימודים קשיי ההסתגלות באוניברסיטה משפיעים על ממוצע הציונים ופוגעים בסיכויי הקבלה לתארים מתקדמים. אי לכך סטודנטים בוחרים לשפר את הציונים בשנים יותר מתקדמות על ידי חזרה על קורסים או כניסה לקורסים מקבילים כדי לחזק את סיכויי השתלבותם בלימודים מתקדמים ובמסלולים יותר יוקרתיים המבוקשים בשוק העבודה.

בכל זאת, לא ניתן להתעלם מן העלייה העקבית והמובהקת בשיעורם של מקבלי תואר אקדמי (בכל הדרגות) מן החברה הערבית. בהשוואה בין שנת הלימודים תש"ע (2009/10) לשנת הלימודים תשפ"ג (2022/23) עולה כי שיעורם של הערבים בקרב מקבלי תואר ראשון עלה פי שניים, ושיעורם בקרב מקבלי תארים גבוהים יותר (תואר שני ותואר שלישי) עלה פי שלושה.

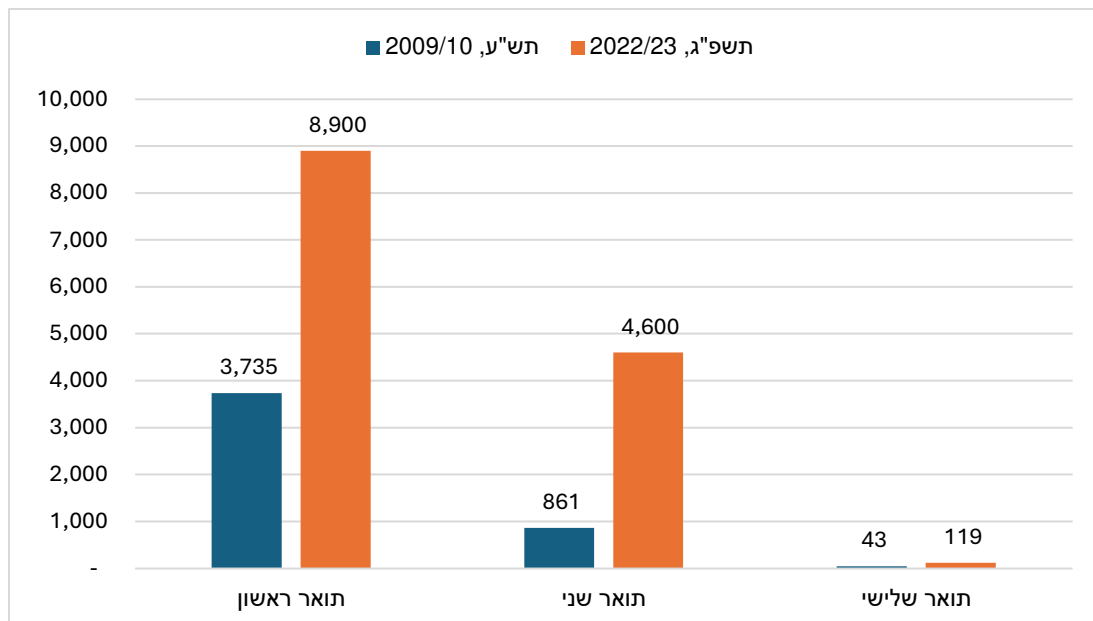
לוח ד/20: מקבלי תארים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי דרגת התואר וקבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)

	תש"ע, 2009/10	תשע"ה, 2014/15	תש"פ, 2019/20	תשפ"ג, 2022/23
תואר ראשון – סך הכול	42,934	49,735	50,395	52,908
מזה: יהודים ואחרים (%)	91.3	89.8	85.7	83.0
מזה: ערבים (%)	8.7	10.2	14.3	17.0
תואר שני – סך הכול	15,649	21,242	24,022	28,925
מזה: יהודים ואחרים (%)	94.5	90.8	86.5	83.1
מזה: ערבים (%)	5.5	9.2	13.5	16.9
תואר שלישי – סך הכול	1,534	1,617	1,811	1,735
מזה: יהודים ואחרים (%)	97.2	95.6	93.9	93.1
מזה: ערבים (%)	2.8	4.4	6.1	6.9

מקור הנתונים לשנים תש"ע, תשע"ה, תש"פ: שנתון החברה הערבית בישראל 2023, עמ' 225-226; מקור הנתונים לשנת תשפ"ג: אורי נפתלוביץ ואביאל קרנצלר, "מקבלי תארים אקדמיים בשנת תשפ"ג (2022/23)", (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 28.8.2024), עמ' 10-11.

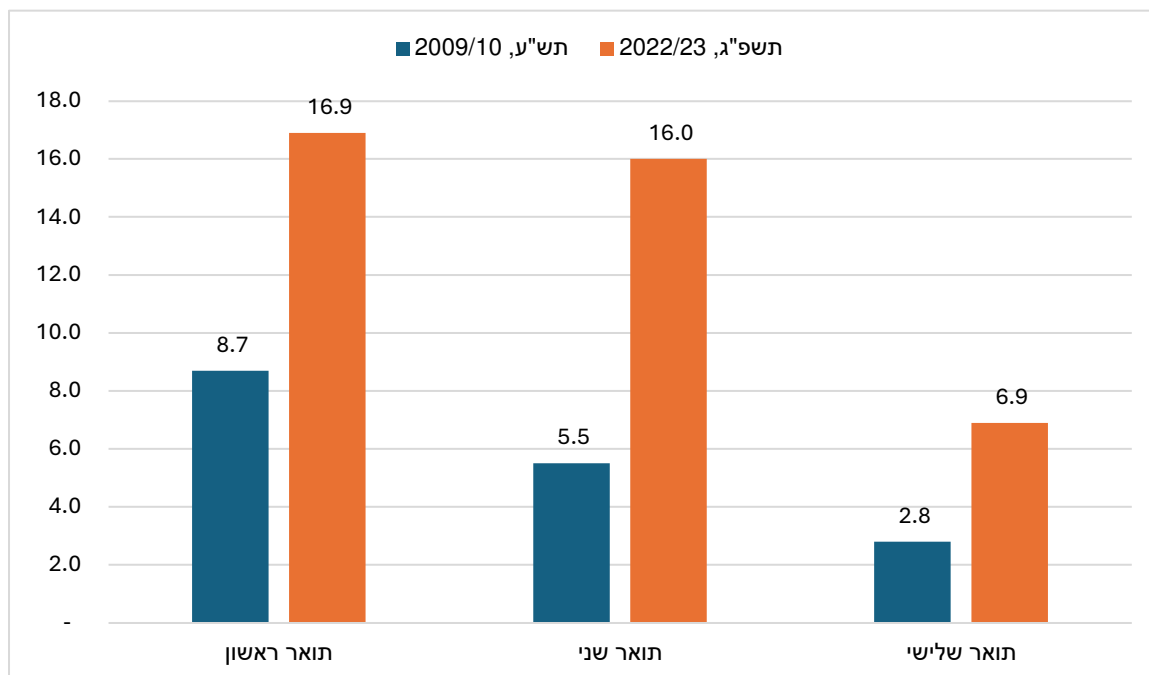
¹⁰² להרחבה ראו: שנתון החברה הערבית 2023, עמ' 224.

תרשים ד/XX: ערבים מקבלי תואר אקדמי ממוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי דרגת התואר, שנים נבחרות (מספרים מוחלטים)

מקור הנתונים לשנת הלימודים תש"ע: עיבוד נתונים מתוך שנתון החברה הערבית בישראל 2023, עמ' 225-226. מקור הנתונים לשנת הלימודים תשפ"ג: עיבוד נתונים מתוך אורי נפתלוביץ ואביאל קרנצ'ר, "מקבלי תארים אקדמיים בשנת תשפ"ג (2022/23)", (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 28.8.2024), עמ' 10-11.

תרשים ד/XX: שיעור הערבים בקרב מקבלי תואר אקדמי ממוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי דרגת התואר, שנים נבחרות (אחוזים)

מקור הנתונים לשנת הלימודים תש"ע: עיבוד נתונים מתוך שנתון החברה הערבית בישראל 2023, עמ' 225-226. מקור הנתונים לשנת הלימודים תשפ"ג: עיבוד נתונים מתוך אורי נפתלוביץ ואביאל קרנצ'ר, "מקבלי תארים אקדמיים בשנת תשפ"ג (2022/23)", (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 28.8.2024), עמ' 10-11.

חמשת תחומי הלימוד העיקריים בהם מרוכזים הסטודנטים הערבים הם עסקים ומדעי הניהול (18.8%), מדעי החברה (15.8%), הנדסה ואדריכלות (14.9%), חינוך והכשרה להוראה (12.4%), ומקצועות הבריאות (9.9%). תחומי הלימוד שבהם בולט לעין שיעורם הגבוה יחסית של הסטודנטים הערבים הם חינוך והכשרה להוראה, עסקים ומדעי הניהול, ומקצועות הבריאות. לעומת זאת, בתחום מדעי החברה, ובתחומים מתמטיקה, סטטיסטיקה ומדעי המחשב, שיעורם של הסטודנטים הערבים נמוך יחסית.

התפלגות תחומי הלימוד של הסטודנטים הלומדים לכל התארים (ראשון, שני, שלישי) במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, שנת הלימודים תשפ"ד – 2023/24 (באחוזים)

תחום הלימודים	שיעור הסטודנטים הלומדים לכל התארים בתחום, מתוך כלל הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל	שיעור הסטודנטים הערבים הלומדים לכל התארים בתחום, מתוך כלל הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל
מדעי הרוח הכלליים	3.7	2.6
שפות, ספרויות ולימודים אזוריים	1.9	2.2
חינוך והכשרה להוראה	5.8	12.4
אומנות, אומנויות, ואומנות שימושית	3.2	1.8
מדעי החברה	20.2	15.8
עסקים ומדעי הניהול	15.4	18.8
משפטים	7.3	7.2
רפואה	2.1	1.1
מקצועות הבריאות	6.8	9.9
מתמטיקה, סטטיסטיקה, ומדעי המחשב	10.1	7.5
המדעים הפיזיקאליים	2.1	1.1
המדעים הביולוגיים וחקלאות	5.2	4.7
הנדסה ואדריכלות	16.2	14.9
סה"כ	100.0	100.0

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס, אתר למ"ס

במבט רחב יותר יש לומר, שתיאור מאפייניה של מערכת ההשכלה הגבוהה והתפלגות זו כשלעצמו איננו מספיק. בחינה ביקורתית של מערכת ההשכלה הגבוהה מחייבת התייחסות לא רק להיצע הקיים ולבחירות האקדמיות של הסטודנטים, אלא גם להלימה – או הפער – בין בחירות אלו לבין צורכי שוק העבודה וההתפתחויות הטכנולוגיות והחברתיות המואצות. כאשר מגמות ההשכלה מתכנסות סביב תחומים שמאבדים מיוקרתם, תנאי השכר בהם נשחקים, או שעומדים בפני תהליכי התייתרות והחלפה – עולה חשש ממשי להיווצרות של הצפה אקדמית וריכוז יתר שאינו פרופורציונאלי בתחומים מסוימים, דוגמת מקצוע ההוראה,¹⁰³ אשר יובילו לתסכול, אבטלה סמויה, ופגיעה במוביליות החברתית והכלכלית.

¹⁰³ נסרין חדאד חאג'י-יחיא. 2021. בדיקת נוכחות: המורים והתלמידים הערבים במערכת החינוך. המכון הישראלי לדמוקרטיה, טור דעה, 22 באוגוסט. <https://www.idi.org.il/articles/36201>. אוחר לאחרונה ב-4 באוגוסט 2025.

מטרתו של **שנתון החברה הערבית בישראל** היא לספק מידע, נתונים וניתוח ולהנגישם לדרג קבלת ההחלטות ועיצוב המדיניות בממשלה, לנשות ואנשי אקדמיה, תקשורת וחברה אזרחית, ולציבור הרחב. השנתון מבקש לעורר מחשבה, לשמש תשתית לעיצוב מדיניות רגישה ורלוונטית, ולא פחות חשוב – לתעד ולשמר את הקול ואת הסיפור של חברה החווה תמורות ואתגרים רבים ומגוונים.

השנתון מציג נתונים על האוכלוסייה הערבית בכללותה, מתוך תשומת לב לשונות הפנימית בין הקבוצות שבתוכה, המרכיבות פסיפס סוציו־דמוגרפי מגוון, ומתוך השוואה לציבור היהודי בישראל.

בשנתון 2024 ארבעה פרקים: הפרק הראשון סוקר מגמות דמוגרפיות עיקריות בחברה הערבית ומציג אותן גם בהשוואה לחברה היהודית. הפרק השני עוסק באיכות החיים וברמת החיים בעזרת מדדים חברתיים־כלכליים ונתונים על בעיית האלימות והפשעה בחברה הערבית. הפרק השלישי מציג נתונים הנוגעים לתעסוקה ולשכר של האזרחים הערבים, והפרק הרביעי מנתח מגמות בתחום החינוך וההשכלה הגבוהה.

ד"ר מוחמד ח'לאילה הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומנהל מכון קדאיה במרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי.

ד"ר אריק רודניצקי הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה וחוקר במרכז משה דיין באוניברסיטת תל אביב.

0 4500001327 8
דאנאקוד 450-1327